

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА
Лабораторія загальної психології та історії психології
ім. В. А. Роменця

«НАУКОВА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД»

Збірник матеріалів
Всеукраїнського наукового круглого столу
(18 травня 2026 року)

1926 – 2026 рр.

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА
ЛАБОРАТОРІЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ
ім. В. А. РОМЕНЦЯ**

«НАУКОВА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД»

**Збірник матеріалів
Всеукраїнського наукового круглого столу:
(18 травня 2026 року)**

Київ – 2026

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол №9 від 25.06.2026 року).

Наукова спадщина Володимира Роменця: сучасний погляд / Збірник матеріалів Всеукраїнського наукового круглого столу (м. Київ, 18 травня 2026 року) / за ред. В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2026. 170 с.

Редакційна колегія:

Турбан В. В., докторка психологічних наук, професорка; **Сердюк Л. З.**, докторка психологічних наук, професорка; **Бугайова Н. М.**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця; **Поклад І. М.**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця.

До збірника увійшли матеріали Всеукраїнського наукового круглого столу «Наукова спадщина Володимира Роменця: сучасний погляд» (м. Київ, 18 травня 2026 року). На науковому круглому столі обговорювалися такі основні питання: актуалізація ідей В. А. Роменця в контексті сучасної психологічної науки, дослідження здатності особистості до дії, вибору та відповідальності за умов відсутності визначеності; аналіз трансформації внутрішніх процесів особистості в ситуаціях невизначеної втрати, кризи та війни; роль цінностей, смислів та життєвих орієнтацій у формуванні вчинку в складних життєвих обставинах; переосмислення теорії вчинку через призму сучасних травматичних подій та масових кризових ситуацій; сучасні процесуальні підходи до розуміння адаптації (включаючи модель «Серце невизначеності»); етичні аспекти теорії вчинку в умовах сучасних соціальних викликів; застосування ідей В. А. Роменця у психологічному консультуванні, психотерапії, реабілітації, освіті та синтез теорії вчинку з сучасними моделями невизначеної втрати, резиліентності і психологічної адаптації.

Збірник адресований фахівцям-психологам науковцям та практикам, викладачам закладів вищої освіти, педагогам та вихователям, докторантам, аспірантам та студентам.

Матеріали опубліковано в авторській редакції. Відповідальність за достовірність викладеного матеріалу покладено на авторів статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

© Автори статей, 2026

© Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2026

© Бугайова Н. М., дизайн, макет, 2026

З М І С Т

Турбан В. В., Бугайова Н. М.	ВОЛОДИМИР РОМЕНЕЦЬ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА СПАДЩИНА ФУНДАТОРА ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ	6
Турбан В. В.	ВЧИНОК XX СТОЛІТТЯ – ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)	44
Астаф'єва Д., Бурлакова І.	ПРОЦЕСУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ	51
Березіна О. О.	ЗА МЕЖАМИ БІОЛОГІЧНОГО ФІНАЛУ: АРХІТЕКТОНІКА ВЧИНКУ В. А. РОМЕНЦЯ У ВИМІРІ ПОДОЛАННЯ ТАНАТОСУ	56
Бугайова Н. М.	КАНОНІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЧИНКУ ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЖЕРТВИ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ ВЧЕННЯ В. А. РОМЕНЦЯ	67
Володарська Н.Д.	ВЧИНОК ЯК КОПІНГ–СТРАТЕГІЯ ОСОБИСТОСТІ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ	81
Волошин В. М.	НАУКОВІ ІДЕЇ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА БАЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	84
Гейко Є. В.	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ПІДТРИМКИ ПРИ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ СИНДРОМІ (ПТСР)	88
Гільфер К. О.	ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ МОЛОДІ У ДИСКУРСІ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	92
Гомонюк В.О.	ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО ЛЮДИНУ В СИТУАЦІЇ ВИБОРУ (ПОГЛЯД ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ)	31
Завацька Н. Є., Завацький В. Ю.	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ АНТИЦИПАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЖИТТЄВИХ ЗМІН	98
Завгородня О.	ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ВЧИНКУ В. А. РОМЕНЦЯ	101
Кондес Т. В., Кондес О. П.	ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙЗ РАС В УМОВАХ СЕНСОРНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	104
Коваль І.А.	ЯК УКРАЇНКАМ ВДАЛОСЯ БЕЗ СТРЕСУ АДАПТУВАТИСЬ В КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ	108
Круглов К. О.,	КОМПЛЕКСНА КОНЦЕПЦІЯ ЛІДЕРСТВА: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР	111
Мар'яненко Л. В.	РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР	113

Мельник О. А.	ІНДИВІДУАЛЬНА ІСТОРІЯ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ПОГЛЯДАХ В. А. РОМЕНЦЯ	119
Новацький В.Р.	ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В КРИЗОВІ ПЕРІОДИ ЖИТТЯ	123
Овчаренко В.В.	МОРАЛЬНА ТРАВМА В УМОВАХ ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	125
Поклад І. М.	НАУКОВА СПАДЩИНА В. А. РОМЕНЦЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ БУТТЯ	148
Сахарова К. О.	ПСИХОКОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЯКІ Є УЧАСНИКАМИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА	153
Солодчук С. Є.	РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ВЧИНКУ В. А. РОМЕНЦЯ	155
Торжевська Н.Р.	ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДИНАМІЧНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН	159
Турбан В. В.	ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ МОЛОДІ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: ВЧИНКОВИЙ ПІДХІД ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ	163
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ		167

Турбан В. В.,

*докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторією загальної психології
та історії психології ім. В.А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

Бугайова Н. М.,

*докторка філософії (PhD),
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця
лабораторії загальної психології
та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

ВОЛОДИМИР РОМЕНЕЦЬ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА СПАДЩИНА ФУНДАТОРА ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

Володимир Андрійович Роменець – відомий український психолог, фунда-
тор вітчизняної історико-психологічної науки, доктор психологічних наук, профе-
сор, дійсний член (академік) Академії педагогічних наук України.

Володимир Андрійович Роменець

БІОГРАФІЯ ВОЛОДИМИРА АНДРІЙОВИЧА РОМЕНЦЯ

Володимир Андрійович Роменець народився 20 травня 1926 року у Києві, в родині службовця. Складні роки довелося пережити під час війни, особливо в часи окупації міста німцями у період з 1941 по 1943 роки.

Київ після захоплення вермахтом. Перед відступом більшовики підпалили й підірвали кілька будинків. 20 вересня 1941 року. Джерело: Bild 183-N267 37i/ фото: о.Анг.

Після звільнення Києва від німецької окупації Володимир Андрійович навчався у середній школі, потім вступив до Київського будівельного технікуму, який успішно закінчив у повоєнні роки.

Деякий час Володимир Роменець працював техніком на будівництві, проте згодом, він кардинально змінив свій шлях, залишивши роботу техника заради науки.

У 23-річному віці Володимир Роменець поступив у Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка на філософський факультет (відділення психології), де навчався з 1949 по 1954 рік.

Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1950 роки

*Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
(до 1992 року Науково-дослідний інститут психології Міністерства освіти УРСР)*

Після закінчення КДУ ім. Т. Г. Шевченка у 1955 році поступає в аспірантуру Науково-дослідного інституту психології Міністерства освіти УРСР (16 червня 1992 року інститут вивели з підпорядкування Міністерства освіти УРСР і передали до новоствореної Академії педагогічних наук України). Назва змінилася на Інститут психології Академії педагогічних наук України.

НАУКОВИЙ ШЛЯХ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ

Науково-дослідницька еволюція В. А. Роменця. Цей період можна поділити три етапи: **1 етап – 1950–1970 роки:** Дослідження психології творчості, фантазії та механізмів художнього і наукового мислення. **2 етап – 1980–1990 роки:** Створення фундаментальної історії світової психології через призму розробленого ним учинкового підходу. **3 етап – Кінець 1990 років:** Перехід до канонічної психології, де психіка розглядається через духовне буття людини.

У 1955-1957 роках Володимир Роменець навчався в аспірантурі де під керівництвом професора О. М. Раєвського досліджував питання розвитку творчої уяви у школярів. По закінченню аспірантури, з 1959-1967 роках вчений працює науковим співробітником Інституту філософії Академії наук УРСР, де під керівництвом члена-кореспондента академії Д. Х. Острянина, науковець досліджує уяву як процес освоєння людиною дійсності.

У 1964 році Володимир Роменець захищає кандидатську дисертацію на тему **«Творча уява і пізнавальний процес»**. Оскільки під час Радянської влади наукові підходи вченого сприймалися через призму ідеологічного підходу, що панував, опоненти неодноразово знаходили «ідеалізм» у науковій роботі В. А. Роменця, кандидатську дисертацію він захистив тільки з третьої спроби, а докторську ступінь отримав у 63-річному віці, після видання ряду фундаментальних праць.

Після захисту кандидатської вчений тривалий час працював над фундаментальними теоретичними та історичними проблемами психології.

У 1964г році виходить його перша брошура **«Людина і подвиг»**, у якій висвітлюється роль героїчного в історії та житті людини. Саме в цей час починається визрівання ідеї вчинку, яка стане основою майбутньої теорії вченого.

У 1965 році, на матеріалі кандидатської дисертації, В. А. Роменець пише монографію «Фантазія, пізнання, творчість».

В. А. Роменець «Фантазія, пізнання, творчість», Київ : Наукова думка, 1965

У 1967 році В. А. Роменець починає працювати в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка де, за запрошенням О. М. Раєвського, викладає курс історії психології. У відділенні, а згодом, на факультеті психології КДУ ім. Т. Г. Шевченка у 1967-1973 роках він працює старшим викладачем, у 1973-1990 – доцентом, а у 1991-1998 – професором.

Володимир Роменець у кабінеті

В. А. Роменець активно співпрацює з провідними науковими установами України в галузі психології.

В 1991-1998 рр. він за сумісництвом працює завідувачем лабораторії теорії, історії психології та етнопсихології Інституту психології НАПН України.

З 1999 року лабораторія носить ім'я В. А. Роменця.

У 1996-1998 роках В. А. Роменець за сумісництвом, працює головним науковим співробітником Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України

*Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
Київ, вул. Андріївська № 15*

У 1992 р. Володимир Андрійович Роменець був обраний дійсним членом (академіком) Національної академії педагогічних наук України.

Національна академія педагогічних наук України вул. Січових Стрільців, 52-А

Володимир Андрійович Роменець

Володимир Андрійович Роменець помер 31 липня 1998 року в Києві у віці сімдесяти двох років. Його життя та діяльність колеги часто описують метафорою **«життя як вчинок»**, похований на Байковому цвинтарі.

Попри радянський ідеологічний тиск, Володимир Андрійович Роменець зміг інтегрувати у свої праці ідеї світової філософії, релігієзнавства та культурології.

Вчений проявляв гуманітарний універсалізм, та, поєднуючи психологію з мистецтвом та літературою, розглядав людину як цілісний духовний феномен.

ПЕДАГОГІЧНА ТА АКАДЕМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. А. РОМЕНЦЯ

Викладач-новатор: Понад 30 років читав лекції в КНУ ім. Тараса Шевченка.

Засновник школи: Створив київську школу історичної психології.

Наукове керівництво: Керував профільними підрозділами в провідних академічних інститутах України. Підготував десятки кандидатів та докторів наук.

ЧАСОПИС ОСНОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ВИДАНЬ В. А. РОМЕНЦЯ

Наукова спадщина вченого налічує близько 170 праць, багато з яких увійшли до «золотого фонду» української гуманітаристики.

Монографії з психології творчості та буття

«Фантазія, пізнання, творчість» (1965) — перша велика наукова праця, що присвячена аналізу творчої уяви.

«Психологія творчості» (1971) — навчальний посібник, де закладено перші методологічні кроки до теорії вчинку.

«Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании» (1989) — екзистенційний аналіз людського буття через призму психології вчинку.

У 1966 році В. А. Роменець публікує роботу **«Творча уява та естетичне сприймання»** у науково-методичному збірнику «Психологія», Вип. 3.

У 1969 у науково-методичному збірнику «Психологія», Вип. 7 виходить стаття **«Психоаналітична концепція Е. Фромма»**, а у 1970 у Вип. 9 — **«Роль фантазії у науковій і художній творчості»**.

У період 60-х років у наукових збірниках виходять статті: **«Психологічні особливості формування мрії у старшокласників»** у збірнику, 1960 рік, № 6.; **«Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології»** у збірнику «З історії філософської думки на Україні», 1965 рік, та **«Психологія»** у збірнику «Розвиток філософії в Українській РСР». – Київ, 1968 рік, Розділ VII.

У 1971 році В. А. Роменець видає навчальний посібник **«Психологія творчості»**, у якому він продовжив розробку теорії творчості і тлумачення вчинку як моральної дії та творчого освоєння світу, що стали першими ідеями теорії вчинку.

В. А. Роменець Психологія творчості. К.: Вища школа, 1971

У третьому виданні **«Психології творчості»** 2004 року в посібнику розглядаються ключові питання психології творчості, формування та виявлення творчих здібностей людини на різних етапах її шляху до особистісної зрілості. З'ясовується структура творчого процесу, опрацьовується поняттєво-категоріальний апарат дослідження творчості. Вперше публікуються матеріали з архіву вченого, які є художньою ілюстрацією до теоретичних узагальнень.

*В. А. Роменець Психологія творчості.
3-тє видання, 2004*

Теорія вчинку як теорія життєвого шляху людини отримала втілення у монографії «. Життя і смерть у науковому та релігійному тлумаченні» (1989).

У 1973 році В. А. Роменець публікує книгу **«Виховання творчих здібностей у студентів»**. Спираючись на численні емпіричні дані власного дослідження вибору студентів професії психолога автор розкриває особливості формування навичок їх наукового мислення та наукової діяльності, становлення творчих здібностей

стей студентів. Окрему увагу в роботі вчений приділяє проблемі взаємодії теоретичного та практичного інтелекту у становленні психолога.

В. А. Роменець Виховання творчих здібностей у студентів. Київ : Вища Школа, 1973

У 1978 році виходить навчальний посібник **«Історія психології»**, перший з циклу фундаментальних праць з історії світової психології. В. А. Роменець продовжує розробку теорії вчинку та історичні дослідження, закладені у основи теорії історії всесвітньої психології і теорії історичної психології.

В. А. Роменець Історія психології: навчальний посібник. Київ, 1978

Фундаментальний цикл «Історія психології» включає цикл підручників та монографій, що охоплюють розвиток світової думки від давнини до кінця XX століття: **«Історія психології стародавнього світу і середніх віків»** (1983). У навчальному посібнику розглянуто методологічні основи і ранні періоди становлення, психології: міфологічний, що виражає первісний народний світогляд, Стародавнього світу, що охоплює психологічні вчення Китаю, Індії, Близького Сходу, Греції, Риму, а також період середньовіччя з його патристичною і схоластичною психологією.

«Історія психології епохи Відродження» (1988). У посібнику розглядаються загальні закономірності становлення психологічної науки доби Відродження, особливості її розвитку в культурних регіонах – східних і західних.

Особливу увагу приділено розвитку вітчизняної психології в цей період.

«Історія психології XVII століття» (1990). У навчальному посібнику розглянуто процес становлення психологічної науки в XVII ст. – в добу барокко.

Викладено психологічні системи, що містять природничо-наукові й етичні компоненти. Велику увагу приділено розкриттю провідної проблеми в зарубіжній та вітчизняній психології – самопізнанню.

Подано огляд курсу лекцій із психології, що викладалися в братських школах на Україні і в Києво-Могилянській академії.

«Історія психології епохи Просвітництва» (1993). У роботі висвітлено шляхи розвитку психологічної науки в XVIII ст. у зв'язку з суспільно-політичними та науково-культурними надбаннями епохи. Розглядається історія психології як західних, так і східних країн. Особливу увагу приділено розвитку психології в Україні. Розроблено теоретичні засади історії психології: культурологічний підхід, рушійні сили розвитку психологічних знань, періодизацію.

«Історія психології XIX — початку XX століття» (1995). В роботі послідовно висвітлено рух світової психологічної думки в XIX й на початку XX ст. на засадах культурологічного підходу. Показано вагомий внесок українських психологів у поступі наукової психології, в розробці її методологічних засад.

«Історія психології XX століття» (1998) — написана у співавторстві з І. П. Манохою. У навчальному посібнику в широкому культурно-історичному контексті представлено рух світової психологічної думки у XX столітті.

Історія психології цього складного й суперечливого періоду послідовно висвітлює наукові напрями, шкіл та особистостей, що зумовили вибудову знання про людину та її внутрішній світ.

«Життя і смерть у науковому та релігійному тлумаченні» (1989) – фундаментальна праця вченого. Автор аналізує багатовікові світоглядні пошуки людства, протиставляючи та водночас синтезуючи матеріалістичний, науковий та релігійний (теологічний) підходи до розуміння сенсу людського буття.

В. А. Роменець розглядає смерть як природний біологічний кінець живого організму, акцентуючи увагу на самоцінності та неповторності земного життя. Особлива увага приділяється психології вчинку та тому, як усвідомлення кінцевості життя спонукає особистість до активної самореалізації та пошуку сенсу.

Також вчений досліджує віру в безсмертя душі як духовний феномен, що допомагає людині долати страх смерті. У релігійному контексті Володимир Роменець розглядає смерть не як зникнення, а як перехід в інший, вищий стан, що вимагає відповідальності за вчинки в земному житті.

Робота «Життя і смерть у науковому та релігійному тлумаченні» є одним з наріжних каменів «психології вчинку» – авторської теорії В. А. Роменця, оскільки в ній досліджується внутрішній світ людини (її етика, совість та моральний вибір), які формуються під впливом роздумів над фундаментальними питаннями людського буття.

В. А. Роменець. Життя і смерть у науковому та релігійному тлумаченні. Видавництво «Здоров'я», Київ, 1989

В. А. Роменець виходить на власне бачення історії психології й створює теорію, аналогів якій немає у світовій науці. На думку вченого, центральною проблемою історії психології повинна бути проблема людини, а предметом вивчення не історія

дослідження окремих психологічних категорій, а процес людського самопізнання та пошуки відповіді на питання про природу людини, її місце в світі, сенс буття тощо. У своїх історико-психологічних дослідженнях В. А. Роменець використовує вчинковий принцип. Він розглядає вчинок як основу історичного поступу людства, для кожної історичної епохи вчинок є певною цілісністю і водночас – процесом розгортання його компонентів: ситуації, мотивації, дії, післядії.

Цей принцип лягає в основу **періодизації історико-психологічної думки:**

Психологія первісного суспільства, Стародавнього світу, Середньовіччя співвідноситься із ситуацією (ситуація значень, конфлікту, колізії).

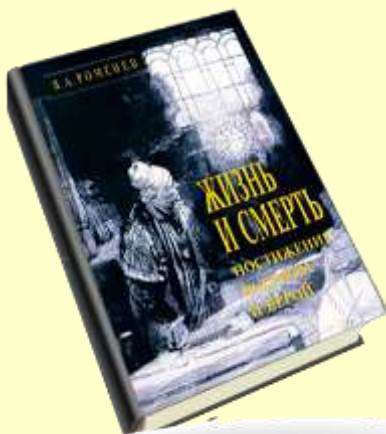
Психологія епох Відродження, Бароко, Просвітництва – з мотивацією (мотивація як така, боротьба мотивів, прийняття рішення).

Психологія XIX — початку XX століть — із дією (мета, засіб, спосіб дії);

Психологія XX століття — з післядією (інтеріоризація, катарсис, переображення).

Пізніше культурологічний підхід і вчинковий принцип аналізу історії психології В. А. Роменець збагачує принципом взаємної творчої доповнюваності матеріального й ідеального в тлумаченні людського ества і саме під цим кутом зору розглядає не лише боротьбу матеріалізму й ідеалізму в історії психології, а й розвиток основних підходів і парадигм. Такий підхід охоплює еволюцію психології людини, яка конкретизується у вчинковій парадигмі.

Цим відкриттям В. А. Роменець робить внесок в розвиток теорії історичної психології. Наприкінці творчої кар'єри Володимир Роменець розробляє ідеї канонічної психології. На відміну від неканонічних напрямів психології, які ігнорували суб'єктивність і обходили увагою сутність людини, канонічна психологія замислювалася як дослідження сповненого драматизму історичного поступу людини у світі, що прагне повноти буття, сповненого смислами.

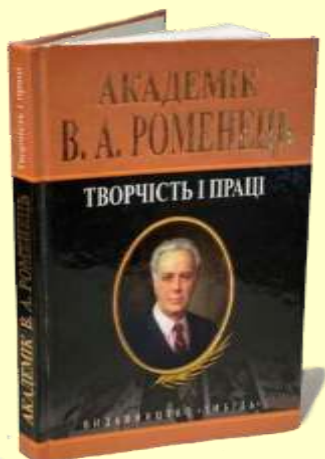

У 2003 році виходить робота «Життя і смерть: осягнення розумом і вірою», видана посмертно, яка містить філософсько-психологічний аналіз людського

В. А. Роменець. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою». К.: Либідь, 2003

НАУКОВА СПАДЩИНА В. А. РОМЕНЦЯ

Збірник наукових статей **«Психологія вчинку: Шляхами творчості В. А. Роменця»** (2012 рік) продовжує тематичний напрям «Психологія вчинку», започаткований виданням багатотомної «Історії психології» науковця. Автори актуалізують ідеї й концепти українського вченого, розкривають евристичний потенціал запропонованої ним учинкової парадигми для подальших пошуків у соціогуманітарній сфері.

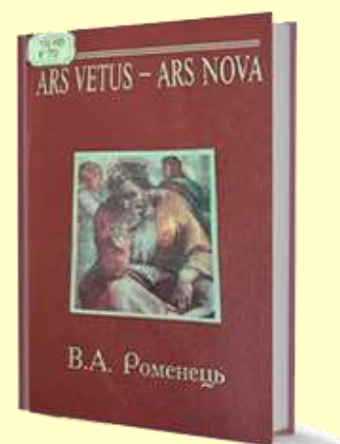

Збірник наукових праць **«Академік В. А. Роменець. Творчість і праці»**, 2016 рік, присвячено 90-річчю від дня народження видатного українського історика і теоретика психології, академіка НАПН України Володимира Роменця.

У книзі подано детальну наукову біографію вченого, усебічно висвітлено провідні ідеї його творчості (зокрема, його фундаментальну теорію вчинку), а також визначено їхнє унікальне місце і роль в історичному поступі вітчизняної та світової психологічної науки.

До структури видання входить повна бібліографія спадщини В. А. Роменця, а також перелік наукових праць, що присвячені його життю та діяльності.

Збірник наукових статей **«ARSVETUS-ASRNOVA: В. А. Роменець»** (2001) присвячений життю, науковій діяльності та теоретичній спадщині В. А. Роменця

ARSVETUS-ASRNOVA: В. А. Роменець: Збірник наукових статей. Київ: Гнозис, 2001

*В. А. Роменець серед колег на конференції «Проблеми історії психології»
(МДУ ім. М. В. Ломоносова, 27-29 січня 1987 р.) (правовласник фото – П. А. М'ясоїд)*

Підсумовуючи наукову діяльність В. А. Роменця, **головними досягненнями науковця в психологічній науці є:**

➤ **Створення вчинкового підходу:**

В. А. Роменець висунув та обґрунтував ідею, що вчинок є логічним і онтологічним осередком всієї психіки людини. Він розробив чотирикомпонентну структуру вчинку: ситуація → мотивація → дія → післядія.

➤ **Фундація історичної психології в Україні:**

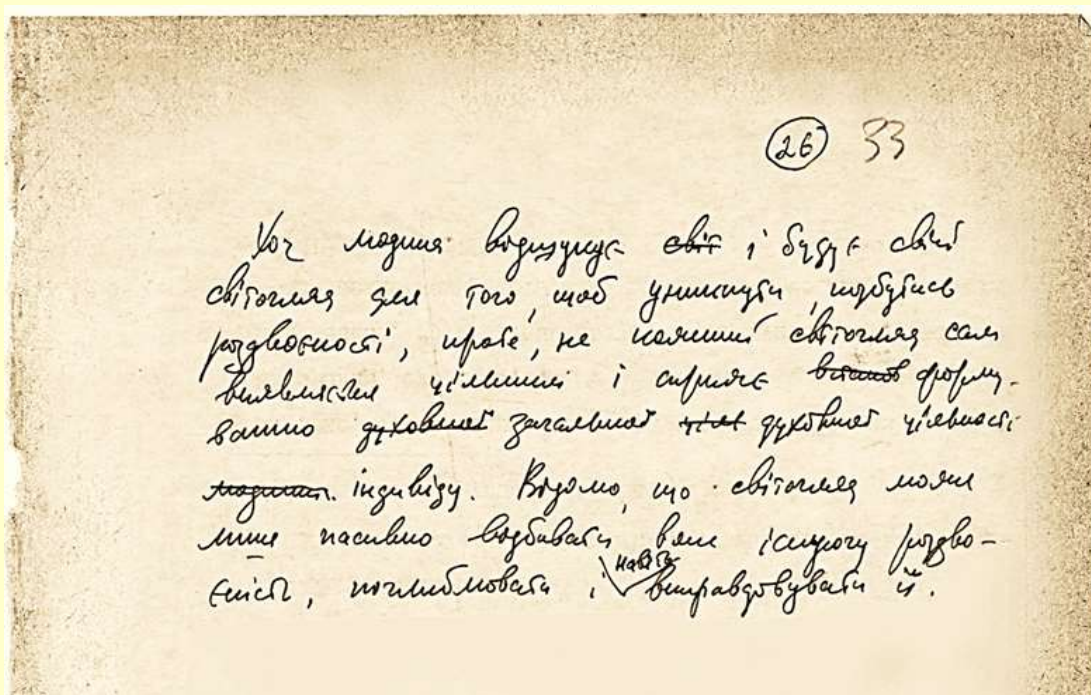
Вчений вперше у світовій практиці здійснив грандіозну періодизацію історії психології, де кожен історичний етап відповідав розвитку конкретного компонента вчинку (наприклад, стародавній світ → ситуація, відродження → мотивація тощо).

➤ **Теорія наукової та художньої творчості:**

Дослідив психологічні механізми фантазії та уяви як інструментів освоєння та трансформації людського буття.

➤ **Обґрунтування канонічної психології:**

Наприкінці життя сформував концепцію канонічної психології, що розглядає людину в єдності її матеріального, ідеального та духовного вимірів, вивівши науку на постнекласичний рівень.

Фрагмент рукопису В. А. Роменця

28 листопада 2019 року рішенням вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 15/19) було засновано **медаль «Володимир Роменець»**, якою нагороджуються науковці за вагомий внесок у розвиток психологічної науки.

Медалю «Володимир Роменець» нагороджені:

❖ Колектив Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

❖ Бойко Олена Олександрівна, директорка Державного спеціалізованого Видавництва «Либідь», дружина В. А. Роменця.

❖ Кремень Василь Григорович, президент Національної академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор, академік НАН України і НАПН України.

❖ Слюсаревський Микола Миколайович, директор Інституту, кандидат психологічних наук, член-кореспондент НАПН України, заслужений працівник народної освіти України

❖ Найдьонова Любов Антонівна, заступник директора з наукової роботи, доктор психологічних наук, член-кореспондент НАПН України, старший науковий співробітник

Аверс медалі
«Володимир Роменець»

❖ Титаренко Тетяна Михайлівна, головний науковий співробітник відділу соціальної психології особистості, доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України

❖ Данилюк Іван Васильович, декан факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор.

Володимир Андрійович Роменець з дружиною Оленою Олександрівною Бойко

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАБОРАТОРІЇ ІМЕНІ В. А. РОМЕНЦЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МИСЛИТЕЛЯ

Сто років від дня народження Володимира Андрійовича Роменця – це не лише привід звернутися до історії української психології, а й можливість осмислити життєздатність створеної ним наукової школи. Наукові концепції не завершуються разом із життям їхнього автора. Їхня справжня цінність визначається здатністю породжувати нові напрями досліджень, формувати нові методологічні підходи та відповідати на виклики свого часу. Саме такою є наукова спадщина В. А. Роменця яка має своє відображення у професійній діяльності лабораторії загальної психології та історії психології імені В. А. Роменця Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Теорія вчинку як методологічна основа психології та її вплив на наукову діяльність лабораторії загальної психології та історії психології імені В. А. Роменця

Теорія вчинку Володимира Андрійовича Роменця є однією з найбільш цілісних і методологічно завершених концепцій української психології. Її значення полягає не лише у введенні категорії вчинку як центрального предмета психологічного аналізу, а насамперед у формуванні нового способу осмислення людини. На відміну від підходів, що зосереджуються на окремих психічних процесах або властивостях особистості, концепція Роменця пропонує розглядати людину як цілісного суб'єкта власного життя, психічна реальність якого найповніше розкривається саме у вчинку.

Вчинок виконує функцію включення особистості до простору колективної пам'яті. Через людські дії формуються моральні орієнтири суспільства, змінюються соціальні уявлення та створюються нові культурні смисли. У цьому сенсі вчинок має не лише індивідуальний, але й суспільний вимір, оскільки він здатний впливати на соціальну реальність і визначати напрями її подальшого розвитку. Особливо виразно це проявляється в умовах суспільних криз і історичних зламів, коли окремі людські рішення набувають значення, що виходить далеко за межі особистого життя. Саме в такі періоди – під час воєн, революцій, соціальних катастроф – вчинок стає не просто психологічною чи моральною подією, а фактором історичного процесу.

Методологічна сила концепції В. А. Роменця полягає в тому, що вона інтегрує когнітивний, емоційний, моральний і культурний виміри людського існування в єдину систему. Вчинок у розумінні В. А. Роменця не є лише поведінковим

актом чи окремою дією. Він виступає способом існування особистості, у якому поєднуються переживання, мотивація, цінності, смисли та відповідальність.

Саме тому категорія вчинку дозволяє пояснювати не окремі психічні явища, а закономірності розвитку особистості як цілісної системи. У цьому контексті теорія вчинку виходить далеко за межі історичного етапу свого виникнення і набуває значення універсальної методологічної основи сучасної психології. Її потенціал полягає не у фіксації певного кола психологічних проблем, а у створенні концептуального підходу, який дозволяє досліджувати нові феномени відповідно до соціальних і культурних викликів сучасності. Ця відкритість до розвитку забезпечує актуальність наукової спадщини В. А. Роменця і сьогодні.

Методологічні засади його теорії стали концептуальним підґрунтям наукової діяльності лабораторії загальної психології та історії психології імені В. А. Роменця Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Зберігаючи гуманістичну спрямованість, принцип суб'єктності та розуміння особистості як активного творця власного життя, лабораторія послідовно розвиває ідеї Володимира Андрійовича у дослідженнях актуальних психологічних проблем сучасності. Саме тому *сучасні наукові теми лабораторії є не відходом від класичної теорії вчинку, а її закономірним*

творчим продовженням, у якому методологічні принципи наукової школи Роменця отримують нове змістове наповнення відповідно до викликів сьогодення.

Свідченням практичної реалізації методологічних принципів В. А. Роменця є сучасні наукові дослідження лабораторії, присвячені психологічним передумовам посттравматичного зростання військовослужбовців, психологічному забезпеченню позитивної трансформації бойового досвіду комбатантів, розвитку особистісної зрілості, суб'єктності, смислотворення та психологічних механізмів конструктивного подолання кризових життєвих ситуацій.

Попри різноманітність тематичних напрямів, усі вони об'єднані спільною методологічною позицією, відповідно до якої *людина розглядається не як пасивний об'єкт впливу зовнішніх обставин, а як активний суб'єкт, здатний через власний вчинок, моральний вибір і смислотворчу діяльність перетворювати навіть найскладніший життєвий досвід на ресурс особистісного розвитку*.

Саме така дослідницька логіка забезпечує наступність наукової школи Володимира Андрійовича Роменця та визначає перспективи її подальшого розвитку в сучасній українській психології.

Показовим є й сам розвиток наукової проблематики лабораторії. Якщо попередні дослідження були спрямовані на вивчення психологічних передумов посттравматичного зростання особистості, то сучасні наукові теми закономірно розширюють це коло проблем, переходячи до дослідження психологічного забезпечення позитивної трансформації бойового досвіду комбатантів.

Така еволюція відображає не зміну методологічних орієнтирів, а їх послідовний розвиток: від вивчення психологічних умов особистісних змін – до розкриття механізмів, технологій і закономірностей їх практичного забезпечення. Саме в цьому виявляється життєздатність наукової школи В. А. Роменця, яка зберігає свої фундаментальні методологічні принципи, водночас творчо розвиваючи їх відповідно до нових суспільних і наукових викликів. Таким чином, наукова діяльність лабораторії є прикладом розвитку не окремих положень теорії вчинку, а методологічного способу наукового мислення, започаткованого Володимиром Андрійовичем Роменцем і спрямованого на осмислення нових психологічних феноменів відповідно до історичних викликів сучасності.

Розуміння людини як суб'єкта, здатного до морального вибору та смислотворення в індивідуальній роботі співробітників лабораторії

Однією з найважливіших особливостей концепції Володимира Андрійовича Роменця є розуміння людини як активного суб'єкта, здатного здійснювати моральний вибір і брати відповідальність за власні рішення. У центрі його теорії перебуває не реакція людини на зовнішні обставини, а її здатність усвідомлено визначати власну позицію щодо світу, інших людей і самої себе. Саме тому вчинок постає не як механічний результат впливу середовища, а як вияв свободи, моральності та особистісної зрілості.

Особливого значення у концепції В. А. Роменця набуває проблема смислотворення. Через вчинок людина не лише реалізує певну поведінкову програму, а й надає значення власному життєвому досвіду, інтегрує переживання у цілісну систему життєвих смислів та формує власну ідентичність. Саме здатність створювати нові смисли, а не лише пристосовуватися до існуючих умов, визначає людину як суб'єкта культури та історії. Таке розуміння людини має принципове методологічне значення для сучасної психології. Воно дозволяє перейти від аналізу психічних механізмів до дослідження внутрішньої активності особистості, її моральної відповідальності та здатності до самотворення. Саме тому концепція Ро-

менця залишається надзвичайно актуальною в умовах сучасних суспільних трансформацій, коли проблема особистісного вибору набуває особливої ваги.

Методологічні принципи В. А. Роменця знаходять своє відображення не лише у виконанні комплексних наукових тем лабораторії, а й в індивідуальних дослідженнях її співробітників. Різноманітність наукових інтересів – від психології посттравматичного зростання та позитивної трансформації бойового досвіду комбатантів до проблем особистісної зрілості, смислотворення, психологічної стійкості, суб'єктності, морального вибору та психології розвитку особистості – об'єднується спільною методологічною основою.

У центрі кожного дослідження перебуває людина як активний суб'єкт власного життя, здатний до саморозвитку, відповідального вибору та творчого переосмислення життєвого досвіду.

Саме тому індивідуальні наукові теми співробітників лабораторії не є ізольованими напрямками досліджень. Кожна з них розкриває окремий аспект гуманістичної концепції В. А. Роменця, поглиблюючи розуміння психологічних механізмів становлення особистості в сучасних умовах. Такий підхід забезпечує органічне поєднання індивідуальної наукової творчості дослідників із загальною методологічною стратегією лабораторії, формуючи єдиний науковий простір, у якому спадщина Володимира Андрійовича не лише зберігається, а й отримує подальший розвиток через нові дослідницькі проблеми, концепції та практичні розробки.

Зокрема, наразі, індивідуальні наукові дослідження співробітників лабораторії охоплюють широкий спектр психологічних аспектів позитивної трансформації бойового досвіду комбатантів. У межах цих досліджень аналізуються теоретичні засади усвідомлення бойового досвіду, чинники його позитивної психотерапевтичної інтерпретації, проблеми особистісної ідентичності, когнітивно-поведінкові механізми опрацювання травматичного досвіду, стресові та посттравматичні переживання, афективні прояви поведінки, психологічна резильєнтність, інформаційний вплив на процес усвідомлення бойового досвіду, діагностичний інструментарій, розвиток психологічних компетентностей, а також психологічні засади професійної підготовки фахівців, які здійснюють психологічний супровід комбатантів. Водночас кожний із зазначених напрямів, зберігаючи власну наукову специфіку, реалізує єдину методологічну логіку, закладену у науковій школі В. А. Роменця. Незалежно від предмета конкретного дослідження, у центрі уваги перебуває лю-

дина як активний суб'єкт власного життя, здатний до усвідомлення пережитого досвіду, морального вибору, смислотворення та особистісного розвитку. Саме така інтеграція індивідуальних наукових пошуків у межах спільної методологічної концепції забезпечує цілісність наукової діяльності лабораторії та підтверджує безперервний розвиток наукової школи Володимира Андрійовича Роменця.

Розвиток принципів концепції В.А. Роменця у дослідженнях особистості в умовах війни

Повномасштабна війна в Україні поставила перед психологічною наукою принципово нові завдання, пов'язані з дослідженням особистості в умовах екстремального життєвого досвіду. Водночас саме ці умови підтвердили методологічну продуктивність концепції В. А. Роменця. Людина в ситуації війни постає не лише як об'єкт травматичних впливів, а як суб'єкт, який навіть за найскладніших обставин зберігає здатність до вибору, морального рішення та відповідальності за власні дії.

Сучасні дослідження лабораторії загальної психології та історії психології імені В. А. Роменця спрямовані саме на вивчення внутрішніх психологічних механізмів, що забезпечують особистісний розвиток в умовах війни. У центрі уваги перебувають не лише негативні наслідки бойового досвіду, але й психологічні ресурси особистості, її здатність до саморегуляції, переосмислення пережитого досвіду, формування нових життєвих перспектив та відновлення суб'єктної позиції. Такий підхід безпосередньо продовжує гуманістичну традицію, закладену В. А. Роменцем. Як і в його концепції, центральним об'єктом дослідження виступає не травматична ситуація сама по собі, а людина, яка, взаємодіючи з нею, здатна змінювати власне життя, зберігати людяність і створювати нові смисли навіть у ситуаціях високої невизначеності.

Перехід від вивчення посттравматичного зростання до позитивної трансформації бойового досвіду як закономірний розвиток однієї методологічної лінії

Логіка розвитку сучасних досліджень лабораторії демонструє послідовне розширення методологічних положень теорії вчинку.

Першим етапом стало дослідження психологічних передумов посттравматичного зростання військовослужбовців-учасників бойових дій, у межах якого увага була зосереджена на визначенні чинників позитивних особистісних змін після пережитої психотравмуючої ситуації. Основна увага приділялася виявленню психологічних ресурсів, що забезпечують відновлення особистості та її подальший розвиток.

Наступним закономірним кроком стало дослідження психологічного забезпечення позитивної трансформації бойового досвіду комбатантів.

На відміну від попередньої теми, увага переноситься від аналізу окремих чинників до створення цілісної системи психологічного супроводу, яка дозволяє організувати процес інтеграції бойового досвіду у структуру особистості, сприяти її самореалізації та успішній соціальній реадаптації. Таким чином, обидві теми не є окремими напрямками досліджень. Вони утворюють єдину методологічну лінію, у якій від вивчення закономірностей посттравматичного зростання здійснюється перехід до розроблення психологічних механізмів позитивної трансформації бойового досвіду. Саме така послідовність повністю відповідає логіці розвитку наукової школи В. А. Роменця, для якої характерним є поступове поглиблення теоретичних положень через їх практичне застосування.

Показ того, що сучасні дослідження лабораторії не відходять від концепції В. А. Роменця, а творчо її розвивають відповідно до нових історичних викликів

Наукова школа Володимира Андрійовича Роменця не може розглядатися як завершена система знань, що належить виключно історії психології. Її справжня цінність полягає у здатності залишатися відкритою до розвитку, пропонуючи методологічні засоби для осмислення нових психологічних явищ. Саме тому сучасні дослідження лабораторії не відтворюють механічно окремі положення теорії вчинку, а творчо розвивають її відповідно до тих соціальних і психологічних викликів, які постали перед українським суспільством.

Особливо виразно це проявляється у дослідженнях, присвячених психології війни, посттравматичному зростанню, позитивній трансформації бойового досвіду, особистісній самореалізації та відновленню психологічної цілісності людини. Усі ці напрями об'єднує спільна методологічна ідея: людина розглядається як активний суб'єкт власного життя, здатний не лише переживати кризові події, а й надавати їм нового особистісного смислу, здійснювати моральний вибір і визначати подальшу траєкторію власного розвитку.

Наукова школа Володимира Андрійовича Роменця продовжує свій розвиток не через механічне відтворення його концепцій, а через їх творче переосмислення відповідно до нових історичних викликів.

Дослідження лабораторії загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця демонструють наступність методологічних принципів ученого та водночас розширюють їх застосування у дослідженні психології війни, посттравматичного зростання, позитивної трансформації особистості та сучасних форм людської суб'єктності.

Саме така спадкоємність забезпечує безперервний розвиток наукової школи та підтверджує її актуальність для сучасної психологічної науки.

ФОНД ПРОФЕСОРА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В. А. РОМЕНЦЯ

У 1999 році був офіційно заснований **Іменний фонд професора В. А. Роменця** в КНУ (КДУ) імені Тараса Шевченка **НАУКОВА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ**.

Рішення про створення фонду та закріплення за ним імені академіка ухвалили невдовзі після його смерті (у 1998 році), щоб зберегти та каталогізувати його унікальну наукову бібліотеку, рукописи та лекційні матеріали на базі Факультету психології. Мета фонду — збереження наукової спадщини Володимира Роменця та розвиток його унікальної психологічної концепції.

Іменний фонд поділено на дві частини:

1. Архів: 138 папок з матеріалами з різних галузей психології.
 2. Бібліотека: зберігає фахові книги та праці вченого
- У 2021 році було видано друкований каталог цієї колекції.

Каталог упорядковує та систематизує книги, які належали професору В. А. Роменцю і згодом стали частиною меморіального чи спеціалізованого фонду університету. Видання є цінним джерелом для дослідників історії психології, філософії та культурології.

«Фонд професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. А. Роменця : бібліотека : каталог» (2001) є офіційним друкованим бібліографічним виданням (каталогом), що описує унікальну книжкову колекцію В. А. Роменця.

У 2001 році особистий архів та бібліотека академіка Володимира Андрійовича Роменця були передані до Наукової бібліотеки імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Архів згруповано в папках, що містять матеріали з різних галузей психологічної науки. Каталоги «ФОНД професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. А. Роменця : бібліотека : каталог», зберігає фахові книги та праці вченого.

ТВОРЧА СПАДЩИНА В. А. РОМЕНЦЯ ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

I. Академічний цикл «Всесвітня історія психології»

Головна серія праць, де обґрунтовано вчинковий принцип та канонічний підхід крізь призму розвитку світової цивілізації:

1. Роменець В. А. Історія психології Стародавнього світу і Середніх віків: навч. посіб. Київ : Вища школа, 1983. 416 с.
2. Роменець В. А. Історія психології епохи Відродження : навч. посіб. Київ: Вища школа, 1988. 352 с.
3. Роменець В. А. Історія психології XVII століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1990. 368 с.
4. Роменець В. А. Історія психології епохи Просвітництва : навч. посіб. Київ: Вища школа, 1993. 568 с.
5. Роменець В. А. Історія психології XIX — початку XX століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1995. 614 с.
6. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології XX століття : навч. посіб. / за ред. В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1998. 992 с.

Сучасні інтегровані та розширені перевидання серії:

7. Роменець В. А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження : навч. посіб. / наук. конс. В. О. Татенко. Київ : Либідь, 2005. 916 с.
8. Роменець В. А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва: навч. посіб. Київ : Либідь, 2006. 928 с.
9. Роменець В. А. Історія психології: XIX – початок XX століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 832 с.

II. Підручники

10. Роменець В. А. Історія психології: підручник для студ. психол. спец. вузів. Київ : Вища школа, 1978. 439 с.
11. Основи психології: підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ: Либідь, 1995. 632 с. (*Концептуальна Глава 9 «Постання канонічної психології»*).
12. Основи психології: підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 6-те вид. Київ : Либідь, 2006. 632 с.

III. Монографії та книги з психології творчості, уяви та екзистенціалізму

Ранній та зрілий періоди, що заклали основу теорії творчого вчинку:

13. Роменець В. А. Людина і подвиг. Київ : Наукова думка, 1964. 40 с.
14. Роменець В. А. Фантазія, пізнання, творчість. Київ : Наукова думка, 1965. 162 с.
15. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. Київ : Вища шк., 1971. 248 с.
16. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. 3-є вид. Київ : Либідь, 2004. 288 с.

IV. Екзистенційні та посмертні філософсько-психологічні праці

17. Жизнь и смерть: постижение разумом и верой / В. А. Роменець. — К.: Лыбидь, 2003. — 232 с. *(Остання прижиттєва робота автора, присвячена психології канонічного буття особистості. Видана після його смерті).*

V. Дисертаційні дослідження, методичні праці та брошури

18. Роменець В. А. Творча фантазія і пізнавальний процес: автореф. дис. ... доктора психол. наук. Київ, 1969.

19. Роменець В. А. Виховання творчих здібностей у студентів. Київ: Знання, 1971. 48 с.

20. Роменець В. А. Творче мислення і його виховання у студентів. Київ: Вища школа, 1973. 64 с.

VI. Концептуальні наукові статті та розділи у збірниках

Матеріали, де вперше формулювалися тези вчинкового підходу:

21. Роменець В. А. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології. *З історії філософської думки на Україні*. Київ, 1965.

22. Роменець В. А. Творча уява в історико-психологічному вимірі. *Філософська думка*. 1970. № 4. С. 51–62.

23. Роменець В. А. Аналіз творчого процесу. *Філософська думка*. 1972. № 1. С. 34–45.

24. Роменець В. А. Українська психологія у контексті світової: історичні особливості взаємовпливів / В. А. Роменець // *Діалог культур: Україна у світовому контексті: матеріали перших міжнар. філософ.-культурол. читань (25–26 квітня 1996 р., м. Львів) / Міністерство освіти України, Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Дрогобицький держ. пед. ін-т ім. І. Франка, Львівська академія мистецтв. – Львів: Каменяр, 1996. – С. 123–125*

25. Роменець В. А. Предмет і принципи історії психології. *Психологія і суспільство*. 2000. № 1. С. 12–35.

26. Роменець В. А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження (принципи тлумачення текстів-першоджерел) // *Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості: матеріали звітної наукової сесії 10–11 лютого 1994 р. / Ін-т психології АПН України. – Київ, 1995. – С. 4–15.*

27. Роменець В. А. Вчинкова організація канонічної психології. *Психологія і суспільство*. 2000. № 2. С. 6–24.

VII. Рідкісні науково-методичні та прикладні видання

28. Виховання творчих здібностей у студентів [Текст] / В. А. Роменець. – К. : Знання, 1971. — 48 с.

29. Творче мислення і його виховання у студентів [Текст] / В. А. Роменець. – К. : Вища школа, 1973. — 64 с.

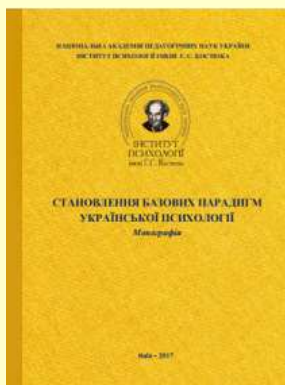
VIII. Сучасні академічні збірки вибраних творів та спадщини В. А. Роменця

30. Академік В. А. Роменець. Творчість і праці : зб. ст. / Нац. акад. пед. наук України; Упоряд. П. А. М'ясоїд; Відп. за вип. Л. О. Шатирко; Вступ. ст. В. Г. Кремень.— Київ : Либідь, 2016.— 269 с.

31. Канонічна психологія Володимира Роменця (до 100-річчя від дня народження) : вибрані твори / упоряд. та наук. ред. І. П. Маноха. Київ : НАПН України, 2026. 410 с.

32. М'ясоїд П. А. Культурно-історична психологія і творчість В. А. Роменця / П. А. М'ясоїд. Психологія і суспільство. 2021. № 2. С. 16-77. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.016>

33. Маноха І. П. Психологія духовності людини: вчинковий вимір: монографія. Київ : Стилос, 2001. 412 с. *(Книга присвячена розвитку ідеї В. А. Роменця про перехід від психології функцій до канонічної психології буття).*

34. Становлення базових парадигм української психології: кол. монографія/ В. В. Турбан, І. В. Білоконь, Н. М. Бугайова та ін.; за ред. В.В. Турбан. — Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. — 257 с.

35. Чепелева Н. В., Зазимко О. В., Сивашенко С. В. Вчинково-дискурсивний підхід до аналізу особистості в сучасному науковому просторі : монографія. Київ: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 244 с. *(досліджує інтеграцію концепції вчинку В. А. Роменця із сучасними нарративними).*

IX. Науково-біографічні видання та посібники

36. Академік В. А. Роменець. Творчість і праці : зб. наук. пр. / Нац. акад. пед. наук України ; упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. 312 с. *(Книга містить біографічні дослідження, аналіз рукописів вченого та спогади колег про створення його історико-психологічної серії).*

37. Володимир Андрійович Роменець (1926-1998) : бібліографічний покажчик / уклад. В. Г. Нестеренко, Ю. М. Довгаленко ; Наукова бібліотека ім. М. О. Максимовича Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. - К. : Книжкова палата України, 2001. - 23 с.: портр.

38. Життєвий і творчий шлях академіка В. А. Роменця : біографічний нарис / Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. Київ,

2016. 45 с. (*Спеціалізоване видання з хронологічно розписаною історію написання В. А. Роменцем його праць та аналізом відгуків світової наукової спільноти*).

39. Життєвий шлях та наукові горизонти

В. А. Роменця (до 100-річчя від дня народження): науково-біографічний збірник та календар знаменних дат. — К.: НАПН України, 2026.

40. М'ясоїд П. А. Психологічна думка в контексті історії культури (вчення В. А. Роменця) : навч. посібник для студентів магістратури. Київ : Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. 180 с. (*Навчальна книга представляє аналізі 6-томного циклу «Історія психології» В. А. Роменця*).

Х. Ювілейні академічні книги, персональні та колективні збірники, присвячені В. А. Роменцю

41. Антонєць М. О. Спецпроект: «Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність» з нагоди 85-ї річниці від дня народження фундатора вітчизняної історико-психологічної науки В. А. Роменця. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр. Київ : Фенікс, 2011. Вип. 13. С. 122–126. URL: knu.ua (дата звернення: 05.07.2026).

42. Володимир Роменець: спадщина і сучасність: матеріали Всеукраїнського наукового форуму з нагоди 100-річного ювілею академіка В. А. Роменця (Київ, 20 травня 2026 р.) / за заг. ред. М. М. Слюсаревського, О. М. Кокуна. — К.: НАПН України ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; Ін-т соц. та політичної психології, 2026. — 234 с.

43. Ідеї Володимира Роменця та тенденції розвитку психології в Україні (до 100-річчя від дня народження) [Електронний ресурс]: тези міждисциплінарного круглого столу (м. Київ, 20 травня 2026 року) / за ред. І. В. Данилюка, О. І. Власової ; Факультет психології КНУ імені Тараса Шевченка. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2026. — 186 с. (*Збірник присвячений психософії вчинку та гуманітарному пізнанню*).

44. Канонічна психологія Володимира Роменця (до 100-річчя від дня народження) : вибрані праці та коментарі / наук. ред. І. П. Маноха. Київ : НАПН України, 2026. 410 с. (*Сучасний аналіз вчинкового підходу крізь призму викликів XXI ст.*).

45. Канонічна психологія Володимира Роменця: наукове ювілейне видання / за ред. О. І. Власової, І. В. Данилюка, В. Г. Панка. — К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2026. — 325 с.

46. Матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди 90-річчя від дня народження професора В. А. Роменця на тему : “Вчинкова психологія : історія та сучасність” (20 травня 2016 р.) / ред. кол. : І. В. Данилюк та ін. – К., 2016. – 106 с.

47. Праці про творчість і життя академіка В. А. Роменця [Текст] // Академік В. А. Роменець : творчість і праці : жб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. – К. : Либідь, 2016.

48. Психологія вчинку В. А. Роменця і сучасна психологічна наука: матеріали звітних наукових сесій Президії НАПН України до 90-річчя академіка. — К. : НАПН України, 2016. — 312 с.

49. Психологія вчинку: Шляхами творчості В. А. Роменця : зб. статей / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. 296 с. *(В книзі аналізуються фундаментальні праці В. А. Роменця та оцінюється його внесок у світову науку).*

50. Психологія і суспільство: спецвипуск, присвячений 85-ій річниці з Дня народження Володимира Андрійовича Роменця. — Тернопіль : ТНЕУ, 2011. — № 2. — 190 с. *(Академічний журнал виданий як збірник наукових праць провідних методологів України на честь ювілею В. А. Роменця).*

51. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посіб. / Рибалка В. В. ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – Одеса : Вид-во: Букаев В.В., 2009. – С. 252–280 – Бібліогр.: с. 280. *(Глава В. А. Роменець: Теоретичне історико-психологічне дослідження становлення поняття особистості у працях видатних мислителів людства).*

52. Творча спадщина В. А. Роменця: сучасний погляд: матеріали Всеукр. Наук. читань, присвяч. 90-річчю від дня народж. вченого (Київ, 20 травня 2016 р.) / за ред. І. В. Данилюка; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Логос, 2016. – 145 с.

53. Теорія вчинку та сучасність. До 95-річчя від дня народження Володимира Роменця / Збірник тез доповідей Щорічного наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 20 травня 2021 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021.— 41 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728965/>

XI. Збірники матеріалів наукових заходів, присвячених В. А. Роменцю

54. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр.: редкол.: В. І. Судаков [та ін.]. — К. : Логос, 2011. — Т. 1. Спецпроект : “Тенденції розвитку психології в Україні : історія та сучасність” з нагоди 85-річниці від дня народження фундатора історико-психологічної науки В. А. Роменця. Методологія психології. Психологія творчості.

55. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 8(1). URL: visnyk.naps.gov.ua

56. Канони української психології: Володимир Андрійович Роменець: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань. — К. : ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, 2016. — 45 с.

57. Культурно-історична психологія і творчість В. А. Роменця: матеріали методологічного семінару ЗУНУ / під ред. А. В. Фурмана // Психологія і суспільство. — 2021. — № 2. — С. 16–77.

58. М'ясоїд П. А. (2026). Академік Володимир Роменець: історія всесвітньої психології у принципово новому висвітленні (до 100-річчя з дня народження). Вісник Національної академії педагогічних наук України, 8(1), 1–16. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2026.8109>

59. Становлення особистості у невизначеному світі: наслідки та перспективи /Збірник тез доповідей Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 15 квітня 2022 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. — Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. — 60 с.

60. Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. — Тернопіль: ЗУНУ, 2025. — 421 с. *(Окремий секційний блок збірника присвячено операціоналізації*

теорії вчинку Роменця в практичній психології).

61. Південноукраїнські психологічні читання: матеріали конференції Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. — Одеса : ОНУ, 2021. *(Блок досліджень, присвячених екзистенційній праці В. А. Роменця «Життя та Смерть»).*

62. Слюсаревський М. М., Панок В. Г., Кокун О. М., & Креденцер О. В. (2026). Всеукраїнський науковий форум «Володимир Роменець: Спадщина і сучасність». Вісник Національної академії педагогічних наук України, 8(1), 1–6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2026.8143>

63. Тенденції розвитку психології в Україні : історія та сучасність: до 80-річчя від дня народж. фундатора вітчизн. іст.-психол. науки акад. АПН України В. А. Роменця. – К. : Либідь, 2006.

64. Творча спадщина В. А. Роменця : сучасний погляд : мат-ли круглого столу (Київ, 18 трав. 2011 р. ; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України). – Ніжин, 2011. – С. 19–21.

65. Харківські психологічні читання: Історія та сучасність: зб. наук. праць Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — Х. : ХНУ, 2016. (Окрема секція «Теорія уяви та наукової творчості у спадщині В. Роменця»).

66. ARSVETUS-ASRNOVA: В. А. Роменець: [зб.наук.ст.].— К: Гнозис, 2001.— 256 с.

67. Furman A. V. Volodymyr Romenets as architect of methodology of humanitarian cognition. / Психологія і суспільство.2016.— №2. С.10-24.

XII. Бібліографічні видання

68. Бібліографія посмертних праць академіка В. А. Роменця, праць про нього та праць про його творчість / уклад. П. А. М'ясоїд // Психологія і сусп-во. – 2016. – № 2. – С. 123–132.

69. Фонд професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. А. Роменця: бібліотека: каталог / [упоряд.: В. Г. Нестеренко, Ю. М. Довгаленко]; Наук. б-ка ім. М. О. Максимовича. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка.— Київ: Либідь, 2001.— 219 с.

Володимир Андрійович Роменець

АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА, ФОНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ ТА МУЛЬТИМЕДІЙНІ ПРЕЗЕНТАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ

«Всеукраїнський науковий форум «Володимир Роменець: спадщина і сучасність» (Пленарне засідання. Національна академія педагогічних наук України).

Інститут соціальної та політичної психології НАПНУ. м. Київ 21 травня 2026 рік.

Пленарне засідання в Національній академії педагогічних наук України, 20.05.2026

«Двадцять п'ять років розвитку наукової школи Володимира Роменця по його смерті: заповіт майстра учням і послідовникам в умовах війни». Сорокове засідання Клубу «Культурно-історичні діалоги». Інститут соціальної та політичної психології НАПНУ. м. Київ, 12 липня 2023 року.

«Володимир Роменець. В історії, в дружці, наживо» присвячений 100-річчю від дня народження видатного українського психолога, доктора психологічних наук, професора, академіка Володимира Андрійовича Роменця». Документальний фільм. Ідея та організаційний супровід М. Слюсаревський, автор Т. Кулаєва, оператор та режисер Т. Кулаєв. Дата прем'єри: 29 травня 2026.

«Інформ досье 100 років від дня народження В. А. Роменця». Матеріал підготовано А. Хоптій, А. Шинкаренко й ін. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. 19 травня 2026 року.

«Психологія вчинку» Володимира Роменця як відповідь на екзистенційні виклики Російсько-Української війни». Круглий стіл (в рамках Всеукраїнського наукового форуму «Володимир Роменець: спадщина і сучасність»), м. Ки-їв, 20 травня 2026 р.

«Теорія вчинку Володимира Роменця і сучасність». Ютуб презентація доповіді завідувачки лабораторії загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця Вікторії Турбан на Всеукраїнському науковому форумі «Володимир Роменець: спадщина і сучасність» з нагоди 100-річного ювілею академіка В. А. Роменця. м. Київ, 20 травня 2026 року.

«Психологія вчинку» і життя Володимира Роменця». Сергій Грабовський. Культура. Сайт: Радіо Свобода. Аудіозапис програми: м. Київ, 24 травня 2006 року.

Володимир Андрійович Роменець

Список використаних джерел

1. Академік В. А. Роменець. Творчість і праці : зб. ст. / Нац. акад. пед. наук України; Упоряд. П. А. М'ясоїд; Відп. за вип. Л. О. Шатирко; Вступ. ст. В. Г. Кремень. — Київ : Либідь, 2016.— 269 с.
2. Бібліографія посмертних праць академіка В. А. Роменця, праць про нього та праць про його творчість / уклад. П. А. М'ясоїд // Психологія і сусп-во. — 2016. — № 2. — С. 123–132.
3. Володимир Андрійович Роменець (1926-1998) : бібліографічний покажчик /уклад. В. Г. Нестеренко, Ю. М. Довгаленко; Наукова бібліотека ім. М. О. Максимовича Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. — К.: Книжкова палата України, 2001. — 23 с.: портр.

4. «Володимир Роменець. В історії, в друзі, наживо» присвячений 100-річчю від дня народження видатного українського психолога, доктора психологічних наук, професора, академіка Володимира Андрійовича Роменця». Документальний фільм. Ідея та організаційний супровід М. Слюсаревський, автор Т. Кулаєва, оператор та режисер Т. Кулаєв. Дата прем'єри: 29 травня 2026.

5. Володимир Роменець: спадщина і сучасність: матеріали Всеукраїнського наукового форуму з нагоди 100-річного ювілею академіка В. А. Роменця (Київ, 20 травня 2026 р.) / за заг. ред. М. М. Слюсаревського, О. М. Кокуна. – К.: НАПН України ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; Ін-т соціальної та політичної психології, 2026. – 234 с.

6. Всеукраїнський науковий форум «Володимир Роменець: спадщина і сучасність» (Пленарне засідання. Національна академія педагогічних наук України). Інститут соціальної та політичної психології НАПНУ. м. Київ 21 травня 2026 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mMhJbcf4ffY>

7. Життєвий і творчий шлях академіка В. А. Роменця: біографічний нарис / Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2016. 45 с.

8. Життєвий шлях та наукові горизонти В. А. Роменця (до 100-річчя від дня народження): науково-біографічний збірник та календар знаменних дат. – К.: НАПН України, 2026.

9. Ідеї Володимира Роменця та тенденції розвитку психології в Україні (до 100-річчя від дня народж.): тези міждисциплінарного круглого столу (м. Київ, 20 травня 2026 року) / за ред. І. В. Данилюка, О. І. Власової ; Факультет психології КНУ імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2026. – 186 с.

10. Канонічна психологія Володимира Роменця: наукове ювілейне видання / за ред. О. І. Власової, І. В. Данилюка, В. Г. Панка. – К.: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2026. — 325 с.

11. Фотоматеріали. Для колоризації вихідних монохромних фотоматеріалів використовувався генеративний алгоритм ШІ. Колоризовано за допомогою ШІ на основі оригінальних монохромних фотографій з архівів авторів, яким належать фото. В статті використані фото, що були у відкритому доступі у соцмережі.

12. Матеріали з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Інст. соціальної та політичної психології НАПН України, бібл. ім. А. Ф. Залевської, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, та відкритих інтернет-ресурсів.

13. М'ясоїд П. А. (2026). Академік Володимир Роменець: історія всесвітньої психології у принципово новому висвітленні (до 100-річчя з дня народження). Вісник Національної академії педагогічних наук України, 8(1), 1–16. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2026.8109>

14. М'ясоїд П. А. Культурно-історична психологія і творчість В. А. Роменця / П. А. М'ясоїд. Психологія і суспільство. 2021. № 2. С. 16-77. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.016>

15. Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього: збірник матеріалів щорічного Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 12 червня 2024 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан.– К.: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. – 94 с.

16. «Психологія вчинку» Володимира Роменця як відповідь на екзистенційні виклики Російсько-Української війни». Круглий стіл (в рамках Всеукраїнського наук. форуму «Володимир Роменець: спадщина і сучасність»), м. Київ, 20 травня 2026 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7zGjV2k74XA>

17. Слюсаревський М. М., Панок В. Г., Кокун О. М., & Креденцер О. В. (2026). Всеукраїнський науковий форум «Володимир Роменець: Спадщина і сучасність». Вісник Національної академії педагогічних наук України, 8(1), 1–6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2026.8143>

18. Теорія вчинку та сучасність. До 95-річчя від дня народження Володимира Роменця / Збірник тез доповідей Щорічного наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 20 травня 2021 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021.– 41 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728965/>

19. Фонд професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. А. Роменця: бібліотека: каталог / [упоряд.: В. Г. Нестеренко, Ю. М. Довгалецько]; Наук. б-ка ім. М. О. Максимовича. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка.– Київ: Либідь, 2001.– 219 с.

100 років
від дня народження
1926-2026

Володимир Андрійович Роменець

Турбан В. В.,

*докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторією загальної психології
та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

**ВЧИНОК ХХ СТОЛІТТЯ – ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ
ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ
(ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Становлення української психологічної науки тісно пов'язане з іменами дослідників, які не лише розвивали окремі напрями, але й формували її концептуальні основи. Однією з таких постатей є Володимир Андрійович Роменець — доктор психологічних наук, професор, видатний український психолог і історик психології.

До 100-річчя з дня його народження особливого значення набуває звернення до його життєвого і творчого шляху як цілісного феномену, в якому біографія і наукова думка перебувають у глибокій єдності.

Життєвий шлях і наукове становлення

Володимир Роменець народився у 1926 році в Києві — місті, яке стало не лише місцем його народження, але й центральним простором його подальшої наукової та професійної діяльності.

Його життєвий шлях припав на складний і драматичний історичний період, що охоплював події Другої світової війни, післявоєнну відбудову та масштабні трансформації радянського суспільства. Саме ці історичні обставини значною мірою вплинули на формування світогляду вченого, його увагу до проблем людини, свободи, морального вибору та внутрішньої відповідальності.

Вищу освіту Роменець здобув у галузі психології та філософії, що визначило широту його наукового мислення та міждисциплінарний характер майбутніх досліджень.

Поєднання психологічної й філософської підготовки дозволило йому створити оригінальну концепцію людини, у якій психічне життя розглядалося не ізо-

льовано, а у взаємозв'язку з культурою, історією та смисловими вимірами людського існування (Роменець, 1995; Роменець & Маноха, 1998).

Основним місцем наукової діяльності Володимира Роменця став Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, де він працював протягом багатьох років, займаючи посади наукового співробітника, завідувача відділу та активно долучаючись до розвитку української психологічної науки.

Поряд із науковою роботою він здійснював значну педагогічну діяльність як професор вищих навчальних закладів Києва, викладаючи курси із загальної психології, історії психології та методології психологічної науки. Володимир Роменець є автором великої кількості наукових праць, серед яких особливе місце посідають дослідження з історії психології та розробка теорії вчинку, що стала центральним напрямом його наукової спадщини.

Його роботи вирізняються глибиною філософського осмислення, гуманістичною спрямованістю та прагненням створити цілісне бачення людини як активного суб'єкта життя.

Після смерті у 1998 році Володимир Роменець залишив по собі потужну наукову спадщину, яка й сьогодні продовжує впливати на розвиток сучасної психології та залишається важливим джерелом для досліджень проблем суб'єктності, морального вибору та історії психології (Роменець & Маноха, 1998).

Концепція вчинку як центральний внесок у психологію

Головним науковим досягненням Володимира Роменця є розробка концепції вчинку як центральної категорії психології та основної одиниці психологічного аналізу (Роменець, 1979; Роменець, 1995).

На відміну від багатьох традиційних психологічних підходів, які переважно зосереджувалися на вивченні окремих психічних процесів — пам'яті, мислення, емоцій чи сприймання, — Володимир Роменець запропонував цілісне бачення людини як активного суб'єкта власного життя. У його концепції вчинок виступає не просто окремою дією або поведінковою реакцією, а інтегративним актом, у якому поєднуються внутрішні переживання людини, її цінності, мотивація, смисли та реальна взаємодія зі світом (Роменець, 1979). Саме тому вчинок у теорії Володимира Роменця постає як форма прояву суб'єктності, спосіб реалізації внутрішньої свободи та механізм включення особистості в культурний і соціальний простір (Роменець, 1979; Роменець, 1964).

Особливо важливим є те, що Володимир Роменець розглядає вчинок як багатовимірну структуру, яка включає мотиваційний компонент, емоційне пережи-

вання, когнітивне осмислення ситуації, безпосередню дію, а також оцінку її результатів і наслідків.

Таким чином, вчинок поєднує внутрішній і зовнішній виміри психічного життя людини, дозволяючи розглядати поведінку не ізольовано, а у взаємозв'язку з внутрішнім світом особистості. У цьому полягає одна з ключових переваг концепції вченого – вона долає фрагментарність психологічного знання та створює цілісну модель розуміння людини. Через категорію вчинку стає можливим аналіз не лише поведінки, але й морального вибору, смислотворення, відповідальності та процесу особистісного становлення.

У цьому контексті концепція вчинку набуває не лише теоретичного, але й глибокого гуманістичного значення. Вона дозволяє розглядати людину не як пасивний об'єкт зовнішніх впливів, а як активного творця власного життя, здатного до вибору, відповідальності та самотворення. Саме тому теорія Володимира Роменця сьогодні залишається актуальною та відкриває широкі перспективи для сучасних досліджень суб'єктності, історії психології, екзистенційної психології та психології кризових станів.

Психологія як наука про людину в ситуації вибору

Однією з ключових ідей Володимира Роменця є розуміння людини як активного суб'єкта, який постійно перебуває в ситуації вибору (Роменець, 1995). На відміну від підходів, що розглядали поведінку людини переважно як результат зовнішніх впливів або дії окремих психічних механізмів, Роменець акцентував увагу на внутрішній активності особистості, її здатності приймати рішення, визначати власну позицію та нести відповідальність за свої дії.

У його концепції людина постає не як пасивний об'єкт обставин, а як істота, що безперервно здійснює моральний, життєвий і смисловий вибір (Роменець, 1979). Саме тому психологія, на думку вченого, має досліджувати не лише психічні процеси як такі, а насамперед ті внутрішні механізми, через які людина осмислює ситуацію, приймає рішення та визначає власне ставлення до світу.

У цьому контексті особливого значення набувають акти прийняття рішень, моральні дилеми, відповідальність за власну дію та процеси смислотворення. Роменець підкреслював, що справжня сутність особистості розкривається саме у ситуаціях вибору, коли людина змушена діяти в умовах невизначеності, внутрішнього конфлікту або морального напруження.

Саме в таких ситуаціях найбільш повно проявляються її цінності, переконання та рівень особистісної зрілості.

У цьому сенсі психологія має вивчати не лише те, як людина функціонує, але й те, як вона обирає, переживає відповідальність і створює смисл власного існування.

Підхід Роменця значно випереджав свій час, оскільки виходив за межі редуцціоністських моделей психології та наближався до ідей гуманістичної й екзистенційної психології (Rogers, 1961; Frankl, 2006). Його концепція фактично передбачала сучасне розуміння людини як автономного, відповідального та смислотворчого суб'єкта.

Саме тому сьогодні теорія Роменця набуває нового звучання, особливо в умовах сучасних соціальних криз, війни та зростання невизначеності, коли проблема вибору, відповідальності та збереження внутрішньої цілісності стає однією з центральних проблем людського існування.

Історико-психологічні дослідження

Окремим і надзвичайно важливим напрямом наукової діяльності Володимира Роменця були історико-психологічні дослідження, у межах яких він запропонував оригінальне бачення історії психології як процесу розвитку ідей про людину (Роменець & Маноха, 1998).

На відміну від традиційного підходу, де історія науки часто зводиться до послідовного опису фактів, дат або окремих теорій, Роменець розглядав її як живий культурно-інтелектуальний процес, у якому змінюються способи розуміння людської природи, свідомості та місця людини у світі. Для нього історія психології була не лише реконструкцією минулого, а способом осмислення глибинних закономірностей розвитку психологічного знання та еволюції уявлень про особистість.

Праці Роменця з історії психології вирізняються глибиною теоретичного аналізу, філософською насиченістю та особливою увагою до культурного контексту, у якому формувалися психологічні ідеї (Роменець & Маноха, 1998). Учений підкреслював, що жодна психологічна концепція не виникає ізольовано – вона завжди пов'язана з певною історичною епохою, системою цінностей, рівнем розвитку культури та домінуючими уявленнями про людину.

Саме тому аналіз історії психології, на його думку, має враховувати не лише зміст теорій, але й ширший соціокультурний простір, у якому вони виникали та розвивалися. Такий підхід дозволив Роменцю поєднати психологію з філософією, культурологією та історією, створюючи цілісне бачення розвитку гуманітарного знання.

Особливе значення має те, що у своїх історико-психологічних дослідженнях Роменець показував: розвиток психології відбувається насамперед через зміну уявлень про людину, її можливості, свободу та внутрішню природу. Історія психології в цьому контексті постає як історія пошуку відповіді на фундаментальне питання про те, ким є людина і яким є її місце у світі (Роменець & Маноха, 1998). Саме тому історико-психологічний підхід Роменця набуває не лише наукового, але й гуманістичного значення, оскільки дозволяє розглядати психологію як науку, що постійно переосмислює людину в контексті культури, історії та суспільних трансформацій.

Значення спадщини Володимира Роменця для сучасності

У сучасних умовах війни, глобальної нестабільності та масштабних соціальних трансформацій наукова спадщина Володимира Роменця набуває особливої актуальності та нового змістового звучання. Сучасний світ дедалі частіше ставить людину перед ситуаціями невизначеності, морального вибору та необхідності приймати рішення в умовах ризику й відсутності стабільних орієнтирів.

У таких обставинах особливого значення набувають психологічні концепції, які дозволяють розглядати людину не як пасивний об'єкт зовнішніх подій, а як активного суб'єкта, здатного до відповідального вибору, смислотворення та збереження внутрішньої цілісності. Саме такою концепцією є теорія вчинку Володимира Роменця, яка відкриває нові можливості для осмислення поведінки людини в кризових та екстремальних умовах (Роменець, 1979; Роменець, 1995).

Концепція вчинку дозволяє глибше зрозуміти механізми поведінки особистості в ситуаціях війни, соціальних потрясінь і психологічних криз. Через категорію вчинку стає можливим аналіз того, як людина приймає рішення в умовах невизначеності, яким чином вона зберігає моральні орієнтири та підтримує власну суб'єктність навіть у ситуаціях високого психологічного напруження.

Особливо важливо, що концепція Роменця акцентує увагу не лише на реакціях людини на кризу, але й на її здатності активно формувати власну життєву позицію та створювати смисл у складних обставинах. У цьому сенсі вчинок постає як механізм збереження цілісності особистості та подолання внутрішньої дезінтеграції, яка часто супроводжує травматичний досвід і ситуації невизначеності (Frankl, 2006).

Не менш важливим є і прикладний потенціал ідей Роменця для сучасної психологічної практики. Його концепція створює підґрунтя для розробки нових підходів до психологічної допомоги, орієнтованих не лише на зменшення симпто-

мів чи адаптацію до стресу, а на підтримку суб'єктності, відповідальності та здатності людини до смислотворення (Турбан, 2025).

Особливого значення набуває ідея про те, що саме через вчинок людина здатна зберігати себе як особистість навіть у ситуації невизначеності, коли звичні системи опори руйнуються. У цьому полягає гуманістична цінність спадщини Володимира Роменця, яка сьогодні дозволяє по-новому осмислювати проблему людської стійкості, свободи та внутрішньої цілісності в сучасному світі.

Висновки. Життєвий і творчий шлях Володимира Роменця є прикладом глибокого поєднання особистісного досвіду, гуманістичного світогляду та масштабного наукового пошуку. Його наукова спадщина суттєво вплинула на розвиток української психології, оскільки запропонувала цілісне бачення людини як активного суб'єкта власного життя.

Центральне місце у цій концепції посідає вчинок, який розглядається не лише як форма поведінки, а як спосіб самореалізації, морального вибору та смислотворення (Роменець, 1979; Роменець, 1995).

Саме через категорію вчинку Володимир Роменець зумів поєднати психологічний, філософський і культурний виміри людського існування, створивши інтегративну модель, що дозволяє осмислювати людину в її цілісності та внутрішній динаміці.

Його підхід значно випереджав свій час, оскільки акцентував увагу на свободі, відповідальності та суб'єктності особистості ще до того, як ці категорії стали центральними у сучасній гуманістичній та екзистенційній психології (Rogers, 1961; Maslow, 1954; Frankl, 2006).

Особливої актуальності ідеї Роменця набувають у сучасному світі, який характеризується високим рівнем невизначеності, соціальних криз і психологічних викликів. Його концепція створює продуктивне підґрунтя для дослідження поведінки людини в умовах війни, травматичного досвіду, моральних дилем і необхідності адаптації до нестабільної реальності.

Важливим є те, що спадщина Роменця не залишається лише історичним надбанням психологічної науки, а активно інтегрується у сучасний науковий дискурс, відкриваючи нові перспективи для розвитку психології невизначеності, психології суб'єктності та психологічної допомоги.

У цьому сенсі його теорія виступає не лише як частина історії української психології, але й як важливий методологічний ресурс для майбутнього розвитку гуманітарного знання, орієнтованого на глибше розуміння людини, її внутрішньої свободи та здатності зберігати цілісність у складних умовах сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Роменець В. А. Людина і подвиг. Київ : Наукова думка, 1964. 40 с.
2. Роменець В. А. Вчинок і проблема детермінізму у психології. Київ : Вища школа, 1979. С. 45–67.
3. Роменець В. А. Основи психології : підручник. Київ : Либідь, 1995. 632 с.
4. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття. Київ : Либідь, 1998. 992 с.
5. Viktor E. Frankl. Man's Search for Meaning. Boston : Beacon Press, 2006.
6. Abraham Maslow. Motivation and Personality. 3rd ed. New York : Harper & Row, 1954/1987.
7. Carl Rogers. On Becoming a Person. Boston : Houghton Mifflin, 1961.
8. Richard G. Tedeschi, Lawrence G. Calhoun. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15(1). P. 1–18.
9. Турбан В. В., Сердюк Л. З., Москаленко В. В. та ін. Психологічна допомога в актуалізації посттравматичного зростання військовослужбовців-учасників бойових дій : практичний посібник / за ред. В. В. Турбан. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 259 с.

Астаф'єва Д.,
студентка 4 курсу
спеціальності 053 Психологія
Державного університету
«Житомирська політехніка»

Науковий керівник:
Бурлакова І.,
професорка кафедри психології,
докторка психологічних наук, професорка,
НУ «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

В умовах воєнного стану професійна діяльність державних службовців супроводжується високим рівнем психологічного навантаження, необхідністю швидкого реагування на кризові ситуації, постійною відповідальністю за управлінські рішення та функціонуванням у ситуації хронічної невизначеності.

Систематичний вплив стресогенних факторів, інформаційне перевантаження, дефіцит прогнозованості та тривала емоційна напруга формують потребу у переосмисленні механізмів психологічної адаптації особистості в екстремальних умовах.

У цьому контексті психологічна стійкість дедалі частіше розглядається не як статична особистісна характеристика, а як динамічний процес безперервного формування, підтримки та відновлення внутрішніх ресурсів людини [1].

Сучасні процесуальні підходи до розуміння психологічної адаптації акцентують увагу на тому, що ефективне функціонування особистості в умовах невизначеності визначається не лише рівнем стресостійкості, а й здатністю до гнучкого реагування, когнітивної переоцінки ситуації, емоційної саморегуляції та швидкого відновлення після психоемоційних перевантажень [2].

У межах динамічних моделей адаптації психологічна стійкість трактується як процес постійної взаємодії між зовнішніми стресовими впливами, внутрішніми ресурсами особистості та її поведінковими стратегіями [4].

Особливої актуальності такий підхід набуває у сфері державного управління, де професійна діяльність здійснюється в умовах підвищеної соціальної відповідальності та високого рівня невизначеності.

Державні службовці змушені одночасно виконувати управлінські функції, підтримувати стабільність організаційних процесів та зберігати власну психологічну ефективність в умовах тривалого стресу.

За таких умов адаптація перестає бути етапом «пристосування» та перетворюється на безперервний процес регуляції психоемоційного стану, мобілізації внутрішніх ресурсів і підтримки професійної суб'єктності [5].

Відповідно до сучасних досліджень, резильєнтність дедалі частіше розглядається як динамічний процес психологічної стійкості, що формується у взаємодії особистості із кризовим середовищем.

George Bonanno підкреслює, що ключовою характеристикою адаптивності є саме психологічна гнучкість – здатність змінювати поведінкові та емоційні стратегії залежно від ситуації, а не прагнення до повного контролю над власними переживаннями [2]. Такий підхід є особливо важливим для розуміння психологічного функціонування держслужбовців в умовах війни, коли стабільність зовнішнього середовища практично відсутня. [5].

Однією із сучасних концепцій процесуальної адаптації є модель ADAPTOR (Adaptive Dynamic Process Theory of Resilience), у якій психологічна стійкість розглядається як результат динамічної взаємодії між стресовими подіями, резервними можливостями особистості, адаптаційними реакціями та наслідками пережитого досвіду [1]. У межах даної концепції важливого значення набувають не лише індивідуальні ресурси особистості, а й здатність людини підтримувати ефективне функціонування в умовах постійних змін та невизначеності.

У межах сучасних процесуальних підходів окремої уваги заслуговує модель «Серце невизначеності», яка розглядає психологічну адаптацію як динамічний процес регуляції психоемоційного стану в умовах незавершеності та дефіциту визначеності. Дана концепція ґрунтується на поєднанні психології втрати, екзистенціальних підходів та сучасних досліджень невизначеності й описує переживання кризових ситуацій як процес постійної взаємодії людини з невизначеним середовищем [3].

У контексті цієї моделі психологічна стійкість визначається не як відсутність тривоги чи емоційної напруги, а як здатність особистості підтримувати внутрішню цілісність, професійну ефективність та суб'єктну позицію навіть за умов відсутності повного контролю над ситуацією.

Центральними компонентами адаптації виступають психологічна гнучкість, емоційна усвідомленість, толерантність до невизначеності та здатність до регуляції власних переживань.

Особливої актуальності модель «Серце невизначеності» набуває у професійній діяльності державних службовців в умовах війни, коли тривала нестабільність, постійна зміна обставин та необхідність прийняття рішень у ситуації ризику формують стан хронічної психологічної напруги. У таких умовах адаптація набуває процесуального характеру та потребує постійного оновлення внутрішніх ресурсів особистості [5].

Вітчизняні дослідження свідчать про суттєве зростання психоемоційного навантаження на працівників публічного сектору в умовах війни [8].

Хронічний стрес, необхідність постійного реагування на кризові ситуації, робота в умовах інформаційного перенасичення та високої відповідальності можуть призводити до емоційного виснаження, зниження концентрації уваги та професійного вигорання.

У зв'язку з цим особливого значення набуває необхідність розробки сучасних моделей психологічної підтримки, орієнтованих не лише на подолання наслідків стресу, а й на формування адаптивних процесів психологічної стійкості.

Процесуальна модель формування психологічної стійкості державних службовців у кризових умовах може включати декілька взаємопов'язаних компонентів:

- емоційну саморегуляцію;
- когнітивну гнучкість;
- навички адаптивної переоцінки ситуації;
- толерантність до невизначеності;
- здатність до швидкого психоемоційного відновлення;
- підтримку професійної суб'єктності;
- розвиток адаптивних копінг-стратегій;
- формування внутрішніх та соціальних ресурсів підтримки [7].

Особливу роль у розвитку психологічної стійкості відіграють короткі психологічні інтервенції, які можуть застосовуватися безпосередньо у професійній діяльності: техніки дихальної стабілізації, вправи на відновлення уваги, методи когнітивної переоцінки, практики емоційного заземлення та мікропаузи психологічного відновлення [10].

Ефективність таких підходів пов'язана з їхньою здатністю підтримувати адаптаційні процеси навіть в умовах високої інтенсивності професійного навантаження.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді психологічної стійкості державних службовців не як статичної характеристики особистості, а як динамічного процесу адаптації до кризових умов професійної діяльності. Процесуальний підхід дозволяє інтегрувати сучасні концепції резильєнтності, психологічної гнучкості та толерантності до невизначеності у систему психологічного супроводу працівників державного сектору.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для створення програм психологічної підтримки державних службовців, розробки тренінгів розвитку психологічної стійкості, впровадження коротких адаптаційних інтервенцій у систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації персоналу [9].

Використання процесуальних моделей адаптації дозволить підвищити ефективність професійного функціонування працівників публічного сектору та сприятиме збереженню їхнього психічного здоров'я в умовах тривалої кризи.

Таким чином, сучасні динамічні моделі психологічної адаптації суттєво змінюють підходи до розуміння психологічної стійкості особистості. У контексті професійної діяльності державних службовців психологічна стійкість постає як безперервний процес взаємодії людини із кризовим середовищем, що передбачає постійне оновлення адаптаційних ресурсів, розвиток психологічної гнучкості та здатність підтримувати ефективне функціонування в умовах невизначеності.

Список використаних джерел

1. Bergeman C. S., Nelson N. A. Building a Dynamic Adaptational Process Theory of Resilience (ADAPTOR): Stress Exposure, Reserve Capacity, Adaptation, and Consequence // *American Psychologist*. 2024. Vol. 79(8). P. 1063–1075.
2. Bonanno G. A., Chen S., Bagrodia R., Galatzer-Levy I. Resilience and Disaster: Flexible Adaptation in the Face of Uncertain Threat // *Annual Review of Psychology*. 2024. Vol. 75. P. 573–599.
3. Boss P. The Context and Process of Theory Development: The Story of Ambiguous Loss // *Journal of Family Theory & Review*. 2007. Vol. 1(4). P. 269–286.
4. Кіктенко О. Психологічна адаптація держслужбовців в умовах війни// *Вісник Національного агентства України з питань державної служби*. 2024. №2. С.15-30.
5. Кокун О. М. Психологічна стійкість особистості в умовах війни: теоретичні та прикладні аспекти // *Проблеми сучасної психології*. 2023. № 2. С. 45–53.
6. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York : Springer Publishing Company, 1984. 456 p.

7. Ольховецький В. Особливості використання тренінгів резильєнтності та життєстійкості для психологічної адаптації до нових умов життя // Психологічний журнал. 2024. № 12. С. 137–145.
8. Сердюк Л. З., Литвиненко О. Д. Особистісні ресурси стійкості в умовах невизначеності та криз // Психологічний часопис. 2024. Т. 10(2). С. 27–37.
9. Burlakova I., Sheviakov O. Best Corporate Management Practices to Support Staff Mental Health // International Conference on Corporation Management (ICCM-2025). Estonia, 2025.
10. Burlakova I., Sheviakov O., Kondes T., Kornienko V., Ostapenko I., Gerasimchuk O. Social and Pedagogical Aspects of Occupational Health of Specialists // Pedagogy and Education Management Review (PEMR). 2022. Issue 4(10). P. 38–43.

Березіна О. О.,
докторка філософії (PhD),
кандидатка психологічних наук,
наукова кореспондентка інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

**ЗА МЕЖАМИ БІОЛОГІЧНОГО ФІНАЛУ:
АРХІТЕКТОНІКА ВЧИНКУ В. А. РОМЕНЦЯ
У ВИМІРІ ПОДОЛАННЯ ТАНАТОСУ**

У фокусі сучасної психологічної антропології та екзистенційної психології проблема танатосу (страху смерті, кінцевості буття) залишається одним із найбільш деструктивних та дестабілізуючих чинників людської психіки.

Більшість класичних західних парадигм схильні інтерпретувати танатофобію як первинний, імманентно заданий вектор людського існування. Зокрема, у класичному психоаналізі З. Фрейда страх смерті постає як дериват глибинних несвідомих конфліктів, витісненого жаху перед руйнацією нарцисичного цілісного «Я».

У межах раннього екзистенціалізму (М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр) скінченність людини концептуалізується через категорію «буття-до-смерті», де танатос маркується як абсолютна межа, що виявляє або трагічний абсурд існування, або вимагає стоїчної мужності перед обличчям неминучого небуття.

У межах сучасної клінічної психотерапії (І. Д. Ялом) танатофобія розглядається як універсальне підґрунтя психопатології – від генералізованих тривожних розладів до obsesивно-компульсивних станів, де людина змушена вибудовувати ілюзорні психологічні захисти для зниження жаху власної анігіляції.

Проте в українській історико-психологічній та філософській думці завдяки фундаментальним працям Володимира Андрійовича Роменця було здійснено кардинально інший підхід у розумінні антропологічної скінченності.

Вчинкова каноніка В. А. Роменця пропонує радикальну альтернативу західному пасивному та песимістичному відношенню до фіналу буття.

Замість капітуляції перед абсурдом небуття або виснажливого витіснення страху смерті, В. А. Роменець обґрунтовує концепцію **активного вчинкового подолання танатосу**.

У запропонованій вченим методологічній матриці смерть позбавляється статусу онтологічного тупика. Вона трансформується у чітко визначену детермінанту, граничну ситуацію, яка змушує особистість структурувати свій життєвий час, мобілізувати внутрішні інтенції та перенести акцент з індивідуального існування у простір вічних соціокультурних цінностей.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання деструктивного та пасивного сприйняття танатосу в умовах сучасної глобальної соціокультурної кризи особистості. Традиційні терапевтичні підходи, спрямовані на раціоналізацію або десенсибілізацію страху смерті, часто демонструють обмежену ефективність, оскільки вони працюють із симптомами як такими, а не з онтологічною першопричиною тривоги та страхом смерті.

Наукова новизна роботи полягає у висуненні та обґрунтуванні оригінальної авторської гіпотези, згідно якої *інтенсивність, характер та психопатологічна динаміка танатофобії безпосередньо залежить від рівня цілісності та зрілості архітектоніки вчинку особистості*.

Оскільки саме архітектоніка вчинку особистості, за В. А. Роменцем, пояснює внутрішню структуру, логіку та будову людської дії, що змінює світ і саму людину, ми розглядаємо страх смерті не як автономну психічну константу, а як індикатор структурної деформації або незавершеності вчинкової структури життя людини.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та операціоналізувати логіку виходу особистості за межі біологічного фіналу через подолання «архітектонічного дефіциту вчинку» та трансформацію й інтеграцію індивідуального хронотопу в простір соціокультурної післядії.

Вчинок у концепції В. А. Роменця є не окремим актом поведінки чи реакцією на зовнішній подразник, а універсальною логіко-філософською та психологічною категорією, що інтегрує в собі весь часовий простір людського буття. Архітектоніка вчинку являє собою динамічну чотирикомпонентну модель, що розвивається за суворою внутрішньою канонікою (рис. 1).

У класичних дослідженнях В. А. Роменця, смерть розглядається як один із елементів соціокультурного фону історичних епох. Проте ретельний методологічний аналіз дозволяє стверджувати, що проблема танатосу імманентно пронизує всю архітектоніку вчинку, виступаючи її прихованим двигуном.

Рис. 1. Канонічна структура вчинку за В. А. Роменцем

Людина є єдиною істотою, яка знає про власну скінченність. Саме це знання переміщує акцент її життя з лінійного, циклічного часу суто біологічного існування, у вимір історичного, особистісного часу буття. Без усвідомлення смерті архітектоніка вчинку була б неможливою: якби людське життя було безкінечним у його фізичній формі, жоден вибір не мав би абсолютної цінності, жодна дія не потребувала б особистісної відповідальності, а мотивація розчинялася б у безкінечному відтермінуванні. Таким чином, танатос у В. А. Роменця є онтологічною умовою можливості самого вчинку.

Смерть будує межі існування людини, перетворюючи хаотичний потік подій на цілісний смисловий простір буття особистості. Однак онтологічний шлях особистості повністю залежить від внутрішньої структури її вчинкової діяльності. Саме цей факт став основою розробки нашої центральної концепції – *феноменології архітектонічного дефіциту*.

Ми припускаємо, що невротичний, паралізуючий жах перед смертю є психологічним симптомом, який сигналізує про структурну незавершеність або дисгармонію в архітектоніці життєвих вчинків людини. Ми пропонуємо ввести поняття **«архітектонічного дефіциту вчинку»**, який представляє деструктивний стан психічної організації суб'єкта, що характеризується розривом каузальних, логічних та смислових зв'язків між елементами канонічної структури вчинку В. А. Роменця.

Коли хоча б один із блоків каноніки (Ситуація, Мотивація, Дія або Післядія) дезактивуються, блокується або деформується, виникає специфічний різновид екзистенційної стагнації, яка маскується під танатофобію. По суті, «архітектонічний дефіцит вчинку – це стійка дисфункція, незавершеність або розрив каузальних і смислових зв'язків між компонентами чотирирівневої структури вчинку В. А. Роменця.

Страх біологічного фіналу набуває панічного, нав'язливого або генералізованого характеру саме тоді, коли психіка фіксує неможливість трансценденції суб'єкта через архітектонічну незавершеність його буття.

Структурні розриви у вчинковому каноні, на нашу думку, можуть призводити не лише до танатофобії (невротичного страху), а й до протилежного деструктивного полюсу – аутодеструктивної та суїцидальної поведінки, які посилюються у періоди вікових криз (Н. М. Бугайова, 2016).

Диференціюємо архітектонічний дефіцит за його структурними рівнями та опишемо відповідні психологічні референти ставлення до смерті (рис. 2).

Рис. 2. Модель архітектонічного дефіциту вчинку як чинника розвитку танатофобії особистості

1. Дефіцит на рівні «Ситуація → Мотивація» (Аномічна танатофобія)

Цей тип дефіциту фіксується тоді, коли особистість виявляється повністю розчавленою об'єктивними але ситуаційно обмеженими умовами власного існування (Ситуацією). Старіння тіла, соматичні хвороби, втрата значимих близьких або глобальні катастрофи сприймаються як непереборні сили, що паралізують індивідуальну волю. Суб'єкт неспроможний трансформувати цей зовнішній тиск у внутрішнє смислове ядро (Мотивацію). Спостерігається параліч інтенціональності. В результаті смерть сприймається як абсурдний, безглуздий кінець власного існування, яке припиняє лінійний час. Людина впадає в стан аномічної танатофобії, яка клінічно проявляється у формі хронічної екзистенційної апатії, субдепресивних станів, втрати сенсу життя та нав'язливого очікування фіналу, де будь-яка активність заздалегідь знецінена неминучістю настання смерті.

2. Дефіцит на рівні «Мотивація → Дія» (Телеологічна або Прокрастинаційна танатофобія)

У цьому випадку особистість володіє колосальним, іноді гіпертрофованим внутрішнім потенціалом: наявністю мотивів, високих творчих замислів, грандіозними планами та екзистенційними проектами («я повинен написати книгу», «я маю відкрити власну справу», «я покликаний допомагати іншим» тощо). Проте цей внутрішній замисел блокується на порозі його матеріального втілення.

Це відбувається тому, що суб'єкт не переходить до безпосереднього Акту Дії через страх помилки, підґрунтям якого може бути як перфекціонізм, так і соціальні страхи.

Наявний жорсткий розрив між ідеальним мотивом та його реальним емпіричним онтологічним статусом актуалізує гостру телеологічну танатофобію, що проявляється у підвищеній тривожності та панічному страху раптової, передчасної смерті. Людина боїться не стільки фізичного болю чи невідомого потойбіччя, скільки жаху померти не в змозі здійснити власну реалізацію.

Смерть у цій дефіцитарній точці виступає як абсолютний блокуючий фактор, що фіксує неспроможність особистості перевести потенційні можливості у реальні дії. У такому випадку страх смерті проявляється як неможливість реалізувати власні плани через неспроможність використання, навіть великого потенціалу, який, у підсумку, перетворюється на ілюзію його наявності.

3. Дефіцит на рівні «Дія → Післядія» (Евакуаційна або Симулятивна танатофобія)

Даний паттерн дефіциту є найбільш поширеним у сучасному постіндустріальному суспільстві. Людина демонструє надвисоку, гіперактивну поведінку – вона постійно зайнята роботою, бізнесом, соціальною активністю, вирішенням побутових проблем, або накопиченням матеріальних благ (безперервний Акт Дії). Проте ці дії позбавлені надситуативного, трансцендентного значення. Результати діяльності міцно прив'язані до фізичної присутності самої людини і не здатні відокремитися від неї, щоб перейти в самостійне функціонування в соціокультурному просторі (Післядія). Дії людини згасають у той самий момент, коли припиняються її фізичні зусилля. Саме знецінення особистості після припинення діяльності викликає симулятивну танатофобію. Людина підсвідомо відчуває, що вся її бурхлива активність є своєрідною імітацією життєтворчості, яка, по суті є спробою втекти, від усвідомлення власної смерті через надактивну діяльність. Смерть тут лякає жахом тотального, миттєвого забуття. Щойно фізичне тіло зупиниться, весь збудований світ зруйнується, не залишивши тривкого відбитку в культурі. Така тривога часто маскується під трудоголізм та проявляється у формі гострих панічних атак в періоди вимушеного спокою (синдром «вихідного дня», втрата роботи, вимушена міграція, вікові кризи, соматичні хвороби тощо).

Перехід від теоретичного моделювання архітектонічного дефіциту до його емпіричної та клінічної операціоналізації вимагає дослідження змін у **когнітивно-просторовій та часовій метриці свідомості (хронотопі) особистості**. Відповідно до нашої гіпотези, подолання архітектонічного дефіциту та вибудовування цілісної моделі вчинку В. А. Роменця запускає потужний захисний механізм, який ми дефініюємо як **«нозологічний зсув танатофобії»**. Суть цього механізму полягає в тому, що страх смерті втрачає свій руйнівний, патологічний вектор і транс-

формується у конструктивну енергію життєтворчості через радикальне переформування індивідуальної часової перспективи суб'єкта.

Розглянемо дві альтернативні моделі функціонування хронотопу людини, що перебуває у різних станах архітекτονіки вчинку.

1. Дефіцитарна (лінійна) модель часової перспективи

За умов наявності архітектонічного дефіциту свідомість людини виявляється повністю інкапсульованою в межах фізичного, векторно-біологічного часу. Спрямованість уваги суб'єкта підпорядкована жорсткому часовому вектору:

Рис. 3. Дефіцитарна (лінійна) модель часової перспективи

У цій лінійній системі координат Майбутнє сприймається не як простір можливостей, а як вектор, що неминуче наближає людину до точки фізичної анігіляції – до танатосу. Смерть бачиться як катастрофа, що постійно наближається до суб'єкту, звужуючи його теперішній життєвий простір. Центр тяжіння ідентичності міститься в біологічному «Я», яке смертне за своєю природою, що й викликає хронічний екзистенційний страх.

2. Продуктивна (вчинкова) модель часової перспективи

Коли особистість успішно долає архітектонічний дефіцит і вибудовує гармонійну архітекτονіку вчинку, відбувається якісна перебудова хронотопу. Завдяки реалізації Дії, що спирається на глибоку соціокультурну Мотивацію, вчинок виходить на рівень **Післядії**.

Післядія – це унікальне психологічне та соціокультурне утворення, де результати людського акту відчужуються від свого фізичного носія і починають жити самостійним життям у просторі значень, символів, культури та пам'яті інших людей. У цей момент центр тяжіння свідомості особистості зміщується з біологічного «Я» у «простір значень» (або у семантичний простір).

Простір значень за своїми онтологічними характеристиками є позачасовим, він не підвладний законам біологічної ентропії і саме вчинок, за В. А. Роменцем, є інструментом, який переносить людину з одного простору в інший. Таким чином, наукова ідея, написана картина чи книга, сформований етичний прецедент, вихований учень – феномени, які не мають біологічного віку і не зникають після припинення фізичного існування їхнього автора.

Рис. 3. Архітектонічна схема суб'єктного транзиту свідомості особистості за умов інтеграції в семантичний простір культури

Завдяки вчинковій моделі хронотопу напрямок руху свідомості змінюється: людина перестає сприймати своє життя як відрізок часу, що невблаганно коротшає. Вона починає бачити його як архітектурну споруду, яка розбудовується у

висоту та ширину, виходячи у вимір історичного буття. Момент емпіричної операціоналізації полягає в переорієнтації уваги: суб'єкт, чий вчинок зафіксований в Післядії, перестає дивитися на припинення власного існування. Він дивиться на його сенс у бутті. Фізична смерть втрачає статус анігілятора, перетворюючись на фінальний естетичний і логічний акт, який завершує земну архітектоніку індивіда, закріплюючи його ідеальний зміст у вічності культури.

Висунута нами теоретико-емпірична модель відкриває принципово нові перспективи для практичної психології, сучасної психотерапії та екзистенційного консультування. Традиційні терапевтичні системи, стикаючись із танатофобією, часто намагаються застосувати техніки когнітивного переформулювання (раціональне примирення з неминучістю смерті як природного закону) або методи поведінкової експозиції. Проте, якщо страх смерті є симптомом «архітектонічного дефіциту», подібні ізольовані втручання дають лише тимчасовий ефект, оскільки життєва архітектоніка людини залишається деформованою.

Вчинкова терапія, що спирається на каноніку В. А. Роменця, має фокусуватися не на самій смерті, а на *реконструкції та гармонізації вчинкової структури повсякденного буття особистості*. Терапевтичний процес у даному контексті розгортається за алгоритмом подолання виявленого дефіциту:

1. Робота з Аномічною танатофобією (Ситуація $\rightarrow$ Мотивація): Завдання психолога – допомогти людині вийти з позиції пасивної жертви обставин. Саме через аналіз життєвої ситуації відбувається пошук унікальних внутрішніх смислів, здатних протистояти тиску скінченності. Смерть людини переосмислюється як гранична межа, що вимагає виявлення автентичних мотивів та виступає потужним каталізатором для розгортання архітектоніки вчинку.

2. Робота з Телеологічною танатофобією (Мотивація $\rightarrow$ Дія): Терапевтичний фокус зміщується з безплідного фантазування та прокрастинації на здійснення реальних, нехай і мінімальних, дій. Людина вчиться долати страх неідеальності свого акту, перекладаючи внутрішній потенціал у матеріальні, емпіричні факти буття. Кожна завершена дія виступає як завоювання простору у небуття.

3. Робота з Симулятивною танатофобією (Дія $\rightarrow$ Післядія): Терапія спрямовується на деконструкцію хаотичної, невротичної активності. Людину орієнтують на пошук надситуативних смислів – перетворення кількісних дій на якісні акти, що мають тривалість у майбутньому (турбота про інших, творчість, передача досвіду тощо). Людина вчиться відчувувати результати своєї праці, спостерігаючи, як її ідеї та вчинки починають існувати самостійно в житті інших людей, формуючи соціокультурний імунітет до страху смерті.

Висновки

У результаті проведеного теоретико-методологічного дослідження проблеми виходу особистості за межі біологічного фіналу крізь призму вчинкової каноніки В. А. Роменця, було повністю підтверджено висунуту авторську гіпотезу та сформульовано такі висновки:

Обґрунтовано онтологічний статус танатосу у каноніці вчинку В. А. Роменця.

Доведено, що в концепції В. А. Роменця смерть перестає бути суто руйнівним біологічним фактом, а постає як граничний маркер «Ситуації» вчинку. Усвідомлення скінченності людського існування виступає базовою онтологічною умовою, яка запускає внутрішню динаміку вчинкового процесу, змушуючи суб'єкта мобілізувати свій потенціал і переходити від лінійного біологічного існування до історичної життєтворчості.

Концептуалізовано феномен «архітектонічного дефіциту вчинку»: Встановлено, що патологічний, невротичний страх смерті (танатофобія) є безпосереднім наслідком структурних розривів, дисгармоній та незавершеності компонентів вчинкового процесу «Ситуація → Мотивація → Дія → Післядія».

Нами виокремлено та деталізовано *три специфічні типи танатофобії*, що детерміновані архітектонічним дефіцитом: **аномічна** (розрив між Ситуацією та Мотивацією), **телеологічна** (розрив між Мотивацією та Дією) та **симулятивна** (розрив між Дією та Післядією). Страх анігіляції виступає не первинною причиною страху смерті, а є симптомом недобудованості структури життєдіяльності особистості.

Показано, що подолання танатофобії та вихід за межі біологічного фіналу здійснюються через механізм «нозологічного зсуву» часової перспективи. За умов цілісної архітекtonіки вчинку центр тяжіння свідомості особистості зміщується з лінійного біологічного часу смертного «Я» у позачасовий, інтерсуб'єктивний «простір значень та соціокультурних кодів» на етапі Післядії. Об'єктивація результатів індивідуального акту в культурі забезпечує людині реальне символічне (небіологічне) безсмертя, трансформуючи жах перед кінцем фізичного буття у смислове та культурне безсмертя, оскільки культура та створення тривких смислів є головним психологічним захистом людини від жаху перед неминучим біологічним кінцем.

Запропонована теоретико-емпірична модель дозволяє переорієнтувати вектор сучасної психотерапевтичної та консультативної практики у роботі з екзистенційною тривогою та танатофобією.

Ефективна психокорекція має спрямовуватися не на ізольовану роботу зі страхом смерті, а на комплексне відновлення структурно-динамічної цілісності та катарсичну завершеність архітектоники вчинкової життєдіяльності суб'єкта.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Вчинковий підхід у контексті гуманістичної психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 2. С. 60–73.
2. Березіна О. О. Вплив страху смерті на особистісний розвиток та якість життя в період пізньої дорослості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2006. Т.5, Вип.5. С.24–31.
3. Березіна О. О. Психологічні особливості сприйняття феномену смерті особистістю в період геронтогенезу : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2012. 210 с.
4. Березіна О. О. Готовність особистості в період геронтогенезу до заключного етапу вітального циклу. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2006. Т. 5, Вип. 8. С. 24–31.
5. Березіна О. О. Кризовий період у геронтогенезі. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2012. Т. XIV, Вип. 1. С. 34–42.
6. Бугайова Н. М. Особливості розвитку суїцидальної поведінки у періоди вікових криз. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ ; Ніжин : ПП Лисенко, 2016. Т. IX : Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія, вип. 8. С. 83–95.
7. Бугайова Н. М. Розділ 7. Особливості аутодеструктивної поведінки на сталих та кризових стадіях індивідуального розвитку. *Психосинергетичні особливості сталих та кризових періодів життя людини: монографія* / М.-Л.А. Чепи, В.Ф. Маценко, Ж.М. Маценко, Н. М. Бугайова [та ін.] ; за ред. Чепи М.-Л.А. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 197 с.
8. Гайдеггер М. Буття і час / пер. з нім. А. Богачов. Київ: Темпора, 2021. 744с.
9. Роменець В. А. Життя і смерть у науковому та релігійному тлумаченні. Київ : Здоров'я, 1989. 192 с.
10. Роменець В. А. *Історія психології: Середні віки. Просвітництво*. Київ : Либідь, 2006. 528 с.
11. Роменець В. А. *Історія психології: Стародавній Схід. Античність*. Київ : Либідь, 2002. 416 с.
12. Роменець В. А. *Історія психології XIX століття*. Київ : Либідь, 2002. 480 с.

13. Роменець В. А. *Історія психології ХХ століття*. Київ : Либідь, 1998. 490 с.
14. Роменець В. А. *Психологія вчинку: Культурно-історичний підхід*. Київ : Либідь, 1993. 256 с.
15. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо : Нарис феноменологічної онтології / пер. з фр. В. Лях, П. Таращук. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 854 с.
16. Татенко В. О. *Методологія суб'єктно-вчинкового підходу в психологічній науці*. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
17. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у вимірах соціокультурного та вчинкового підходів. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2015. Т. 17, вип. 3. С. 112–121.
18. Templer D. I. The construction and validation of a Death Anxiety Scale. *The Journal of General Psychology*. 1970. Vol. 82, No. 2. P. 165–177.
19. Wong P. T., Reker G. T., Gesser G. Death Attitude Profile-Revised (DAP-R): A multidimensional measure of attitudes toward death. *Death anxiety handbook: Research, instrumentation, and application*. 1994. P. 121–148.
20. Yalom I. D. *Staring at the Sun: Overcoming the Terror of Death*. San Francisco : Jossey-Bass, 2008. 306 p.

Бугайова Н. М.,
докторка філософії (PhD),
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця лабораторії
загальної психології та історії
психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

**КАНОНІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЧИНКУ ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЖЕРТВИ
У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ
В КОНТЕКСТІ ВЧЕННЯ В. А. РОМЕНЦЯ**

Глобальне поширення цифрових технологій у суспільстві сформувало нову реальність – віртуальний простір. Інтернет та сучасні цифрові системи перестали бути суто технічними засобами, перетворившись на унікальне середовище соціальної взаємодії. Цей перехід зумовив появу нових форм реалізації поведінкових девіацій, розвиток мережевої злочинності та виникнення специфічних моделей віктимізації.

Опосередкованість комунікації засобами електронної взаємодії, її дистанційність, жорстка алгоритмізація дій та просторове роз'єднання суб'єктів радикально змінюють саму природу інтерсуб'єктивних зв'язків у цифровій реальності.

Традиційні інформаційно-технологічні, психологічні, кримінологічні, соціологічні та юридичні підходи до вивчення кіберзлочинності виявляються дещо обмеженими, оскільки фіксують переважно зовнішню симптоматику явищ: схеми шахрайства, шкідливі програмні коди, задіяні в процесі деструктивної взаємодії, а також статистику матеріальних збитків і кримінально-правових наслідків. Водночас більшість із цих підходів є вузькоспеціалізованими, оскільки розглядають зазначену проблематику крізь призму виключно власних методичних та науково-теоретичних парадигм, що призводить до фрагментації цілісного знання про комплексний характер кіберзлочинності.

Поза увагою дослідників залишається глибинний психологічний та екзистенційний вимір, зокрема те, як саме цифрова реальність викривляє внутрішню ар-

хітектоніку діяння, зумовлює нелінійні трансформації смисложиттєвих орієнтирів, дестабілізує процеси прийняття рішень, моральний вибір і механізми саморегуляції особистості, а також деформує внутрішні механізми суб'єктивного контролю, пригнічує переживання провини та трансформує міжособистісну взаємодію. Цим обумовлюється наукова потреба у фундаментальному методологічному переосмисленні феноменів кіберзлочину та кібервіктимності на засадах інтегративного психосинергетичного та кіберпсихологічного підходу.

Такий синтез дозволяє дослідити динаміку віртуальної взаємодії як складної, відкритої, нелінійної системи, інтегруючи при цьому інформаційно-технологічний, кримінологічний, юридичний, медико-психологічний та соціокультурний виміри безпеки сучасного кіберпростору.

Сучасний етап розвитку кіберпсихології та кримінальної психології характеризується переходом від фіксації ізольованих поведінкових девіацій до комплексного системного аналізу цифрової взаємодії.

Взаємозв'язок між особистісними диспозиціями, деструктивними маніпуляціями та психологічними наслідками цифрової віктимізації досліджується у працях Л. Гадлінгтон та К. Райдінг (Hadlington & Ryding, 2025), які фокусуються на ситуаційних та психологічних факторах інформаційної безпеки користувачів.

Психологічний профіль правопорушників у кіберпросторі крізь призму деструктивних рис особистості (зокрема, Темної тріади) та його специфіку висвітлено у монографії Дж. Макдауелла (McDowell, 2026), де обґрунтовано концепт форензик-кіберпсихології (судового напрямку кіберпсихології, що вивчає деструктивні та кримінально релевантні аспекти поведінки людини в цифровому середовищі, психологічні механізми кібервіктимізації та закономірності формування цифрових поведінкових слідів під час вчинення правопорушень).

Механізми маніпулятивного впливу на когнітивну сферу користувача в процесі соціальної інженерії та хакінгу розкриваються у розвідках Т. Сінгха та С. Чжен (Singh & Zheng, 2025). Водночас деформація емоційного благополуччя, специфіка психологічної травматизації та криза безпеки особистості внаслідок цифрової віктимізації детально концептуалізовані в емпіричних дослідженнях А. ван де Вейер та колег (van de Weijer et al., 2025).

Попри значну кількість емпіричних досліджень окремих видів кіберзлочинів, у сучасній науці практично відсутні праці, які б пропонували цілісну інтегральну модель взаємодії суб'єкта кіберзлочину та його жертви у віртуальному просторі. При цьому саме інтерсуб'єктивна взаємодія між правопорушником та потерпілим традиційно становить підґрунтя для виникнення й розвитку криміналь-

них відносин. В умовах штучно створеного віртуального середовища ця взаємодія набуває нових форм, розширюючи можливості деструктивного впливу кіберзлочинців за допомогою психологічних маніпуляцій кібержертвою.

Навіть за умови застосування спеціалізованого технічного інструментарію чи експлойтів, ключовим елементом механізму кіберзлочину залишається маніпулятивний вплив на свідомість і вольову сферу кібержертви, який спонукає її до дій, необхідних кіберзлочинцю для реалізації своєї протиправної мети.

Застосування вчинкового підходу В. А. Роменця до реалій інформаційного суспільства та цифрової культури легітимізується декількома методологічними чинниками:

Культурно-історичний вимір: Оскільки вчинок є формою історичного самовизначення людини, кіберпростір постає новітнім соціокультурним полем розгортання активності користувача. Це дозволяє трактувати кіберзлочинність не як суто технологічну аномалію, а як деструктивний прояв кризи вчинкової культури інформаційного суспільства, де традиційні механізми психологічного захисту особистості виявляються неадаптованими до умов цифрового середовища.

Онтологічний статус віртуального простору: Зазначений інструментарій радикально трансформує концептуальне осмислення глобальної мережі. Інтернет еволюціонував з утилітарного комунікативно-технологічного засобу у складну цифрову інфраструктуру, набувши статусу автономної сфери індивідуального та суспільного буття. У цьому віртуальному просторі створюються умови для прихованого маніпулятивного впливу на свідомість людини, що спотворює її ціннісні орієнтири та провокує на деструктивні поведінкові акти.

Системна протидія цим викликам виходить за межі суто інженерного, юридичного чи суто психологічного захисту, що обумовлює потребу впровадження міжгалузевого системного підходу, а саме у рамках концепції психологічної кібербезпеки (Бугайова, 2025).

Універсальність та інваріантність моделі: Концепція В. А. Роменця трактує вчинок як фундаментальний логіко-історичний канон людського буття, що виходить за межі вузького розуміння ситуативної реакції.

Стрімка технологізація та генеза симулятивних просторів не скасовують архітекτονіку людської життєдіяльності. Відтак, класична чотирикомпонентна структура вчинку (*ситуація → мотивація → дія → післядія*) набуває статусу універсальної інваріантної матриці, що здатна адекватно структурувати ментальну й поведінкову активність суб'єкта в межах будь-якого просторово-часового континууму.

У контексті зазначеного, маніпулятивний вплив кіберзлочинця у віртуальному середовищі розглядається не виключно як зовнішній тригер (стимул-реакція), а як цілеспрямована деформація внутрішніх архітектонічних компонентів вчинку користувача. За такого підходу технічні засоби, експлойти тощо, стають інструментом індукування штучного, деструктивного мотиву в загальну структуру життєдіяльності потенційної кібержертви, що спонукає її до деструктивних дій.

Для кіберзлочинця віртуальний простір стає специфічним середовищем, яке повністю змінює логіку його поведінки. Цифрове середовище виступає для правопорушника інструментом безкарного контролю та зняття моральних обмежень. Через анонімність та відсутність прямого фізичного контакту з людиною, цей простір послаблює внутрішній самоконтроль злочинця. Як наслідок, злочинний акт починає трактуватися правопорушником суто як безконтактна інструментальна операція, де вимкнено механізми внутрішнього етичного стримування, заблоковано емпатію та втрачено відчуття правової відповідальності.

За концепцією В. А. Роменця, **архітектоніка людської поведінки розкривається через три фундаментальні виміри:**

Суперечливість вчинку: Вчинок – це не просто механічна дія (наприклад, сенсорно-моторний акт або активація апаратного інтерфейсу). Це завжди внутрішній конфлікт. Людина постійно перебуває під впливом протилежних чинників. З одного боку, це егоїстичні мотиви, страх або прагнення до власної вигоди, а з іншого – почуття морального обов'язку. Цей внутрішній конфлікт посилюється суперечністю між бажанням зберегти анонімність і потребою залишатися чесним. *У віртуальному середовищі це протистояння загострюється: цифрові технології стимулюють імпульсивні дії під впливом емоцій, що часто блокує механізми розумного самоконтролю та раціональної оцінки ситуації.*

Трансформація драматизму вчинку в умовах кіберпростору: Драматизм полягає в моменті прийняття рішення та відповідальності. Що з ним пов'язана. Відповідно до концепції В. А. Роменця, індивід не просто реалізує певну дію, а переживає внутрішній психологічний конфлікт вибору.

Для жертви цей драматизм виявляється у тому, що під впливом маніпулятивних технологій вона здійснює деструктивні для себе дії (зокрема, несанкціоноване відчуження фінансових ресурсів або інсталяцію шкідливого програмного забезпечення тощо), фактично виступаючи мимовільним учасником власної віктимізації.

Для правопорушника у фізичній реальності драматизм зумовлений високим ризиком деанонімізації та безпосереднім візуальним контактом із жертвою.

Натомість у кіберпросторі цей драматичний аспект нівелюється: цифровий інтерфейс дистанціює суб'єктів взаємодії, маскує наслідки протиправних дій і трансформує реальну деструкцію у формат деперсоналізованого процесу.

Трансформація зв'язку з Абсолютом в умовах кіберпростору: У філософсько-психологічній концепції В. А. Роменця Абсолют постає як найвища моральна інстанція – універсальний етичний орієнтир і внутрішній закон совісті, перед яким людина відповідає за свої діяння. Автентичний вчинок завжди передбачає рефлексію крізь призму цього абсолютного виміру Добра і Зла. Проте в межах кіберзлочинності зазначений зв'язок деструктується. Анонімність віртуального середовища дозволяє правопорушнику нівелювати універсальні моральні принципи, заміщуючи їх спрощеними правилами мережевої взаємодії. За таких умов головним критерієм оцінювання власної поведінки стає не етичний закон, а прагматична ефективність цифрових технологій та маніпулятивних алгоритмів. Знімаючи традиційні соціальні табу та інституційні обмеження фізичного світу, віртуальний простір оголює внутрішні протиріччя особистості. Цей механізм узгоджується з моделлю онлайн-розгальмування Дж. Сулера (Suler, 2016), згідно з якою віртуальний простір блокує дію традиційних нормативних бар'єрів. Специфіка цифрового середовища нівелює звичні соціальні стримувальні чинники, що призводить до суттєвого послаблення внутрішніх механізмів психологічного самоконтролю індивіда.

Також при аналізі ми враховували особливості віртуального простору, що сприяють кіберзлочинам та кібервіктимності (Н. М. Бугайова, 2020)

Нами було виокремлено сутнісні критерії розмежування традиційних суб'єктів кримінального процесу (злочинця та жертви) від кіберзлочинця і кібержертви.

Відмінність звичайного злочинця від кіберзлочинця:

1. Локальність фізичного простору проти територіальної безмежності віртуального простору: Традиційний злочинець у процесі реалізації кримінального наміру жорстко прив'язаний до конкретного місця. Здійснюючи правопорушення, він взаємодіє з однією або кількома жертвами в одній локації. Натомість кіберзлочинець повністю долає географічні бар'єри. Використовуючи мережеві інструменти, він спроможний здійснювати масові деструктивні атаки одночасно, навіть на різних континентах, керуючи безліччю шахрайських чи маніпулятивних злочинних процесів у реальному часі без особистої фізичної присутності.

2. Реальна особистість проти цифрового аватара: Звичайний правопорушник завжди обмежений можливостями свого фізичного тіла, діє в реальному часі та змушений долати матеріальні перешкоди (відстань, стіни, замки). Кіберзлочинець діє через використання сконструйованої або вигаданої особистості.

Він може використовувати множинні «Я» (декілька підробних акаунтів одночасно) та створювати делінквентні конструкти колективно (групою користувачів), що повністю стирає прив'язку до його справжнього імені, зовнішності, реальної біографії та фізичної локації.

3. Трансформація морального самоконтролю: Звичайний злочинець стикається з безпосереднім, тілесним буттям іншої людини, бачить страждання жертви, що утримує екзистенційну драму вчинку та активує страх викриття. Кіберзлочинець взаємодіє з жертвою як з цифровим деперсоналізованим цифровим об'єктом (набором знаків, символів чи аватаром). Через ефект анонімності він штучно ізолює свою свідомість від категорій Абсолюту (вищої моралі). Цифровий інтерфейс ізолює правопорушника від емоційного зворотного зв'язку з кібержертвою, внаслідок чого деструктивне діяння втрачає свій моральний драматизм. Головним вектором активності суб'єкта стає не етичний самоконтроль, а максимізація технічної ефективності інформаційних технологій, які використовуються.

4. Масштаб та автономія деструктивного впливу: Звичайний злочинець здійснює вплив особисто, покроково та за допомогою реальних психофізичних зусиль. Кіберзлочинець може створити автономно-незалежну віртуальну особистість (наприклад, автоматизований шахрайський скрипт, чат-бот чи бот-мережу), яка продовжує атакувати свідомість багатьох жертв і збирати дані цілодобово по всьому світу, навіть коли сам зловмисник перебуває поза мережею.

5. Маніпулятивна псевдовіктимізація та крадіжка ідентичності: Традиційний злочинець діє від власного імені або приховує обличчя, а межі між ним і постраждалим чітко фіксовані. Кіберзлочинець здатний застосовувати стратегію штучної інверсії ролей (псевдовіктимізацію), подаючи жертву її оточенню в ролі агресора, а себе – в якості постраждалого за допомогою фейків. Крім того, він здійснює крадіжку цифрової ідентичності жертви (викрадення акаунтів), щоб завдавати шкоди чи образи третім особам нібито від імені самої жертви, повністю делегуючи їй свою провину (Бугайова, 2019).

6. Цифрова фабрикація та мультимедійний монтаж: Дії звичайного злочинця обмежені матеріальним інструментарієм. Кіберзлочинець використовує спеціальні програми для обробки візуальної та аудіальної інформації (фото-, відео- та аудіомонтаж, підробка документів) та ШІ. Це дозволяє йому штучно створювати високотехнологічний деструктивний контент (колажі, підроблені відеоролики, репутаційні провокації, як-от замовлення інтимних послуг на адресу роботи чи навчання жертви) з метою шантажу, залякування та примусового втягнення особи у протиправну діяльність (Бугайова, 2017).

Для наочного виявлення онтологічних розбіжностей розгортання ситуації та подальших компонентів архітекτονіки вчинку нами укладено концептуальну порівняльну таблицю (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз архітекτονіки девіантного вчинку у фізичному та віртуальному просторах

Компонент вчинку	Традиційний (фізичний) простір	Віртуальний (цифровий) простір
Ситуація (простір протиправного зіткнення)	Локалізована, соматична • Фізична присутність обох суб'єктів в одному просторово-часовому континуумі. • Активація біологічних маркерів тривоги й захисту (жертва зчитує вербальні та невербальні маркери загрози). • Жорстке обмеження: Правопорушник жорстко обмежений географічними межами та єдиною локацією атаки.	Екстериторіальна, безтілесна • Глобальна територіальна безмежність: кіберзлочинець може діяти одночасно, навіть на різних континентах. • Ситуативний розрив та руйнування приватних меж: жертва перебуває вдома («безпечна приватність»), що блокує її пильність. • Жертва сприймається як «цифровий симулякр» (Haslam, 2006; Бугайова, 2017) — набір знаків, нік чи аватар. • Штучне розширення поля колізії через створення клонів, фейкових профілів («штучний натовп») та залучення необмеженої аудиторії спостерігачів (Бугайова, 2017).
Мотивація (внутрішній імпульс)	Регульована соматичним страхом • Високий рівень контролю через видимість дій (соціального, етичного та правового). • Постійне відчуття ризику негайного затримання правоохоронними органами. • Внутрішній конфлікт стримується	Деструкція етичних орієнтирів • Ефект онлайн-розгальмування (Suler, 2004) та морального самовідчуження (Bandura, 2016) через анонімність (нік). • Відсутність зв'язку з Абсолютом: етичний самоконтроль заміщується технологічним прагматизмом (критерій — ефективність експлойту, а не мораль). • Ілюзія повної безпеки й безкарності: кіберзлочин сприймається зло-

Компонент вчинку	Традиційний (фізичний) простір	Віртуальний (цифровий) простір
	безпосереднім фізичним контактом з жертвою. • Більша вірогідність орієнтації на вищу моральну інстанцію (Абсолют) та усвідомлення меж Добра і Зла.	вмисником як безпечна гра без правових ризиків. • Когнітивне гальмування жертви: через перевантаження інформацією та емоційне сприйняття контенту, через що втрачається вчинкова автономія (Бугайова, 2019).
Дія (практична реалізація вчинку)	Психофізична, енергоємна • Потребує реального м'язового зусилля та особистої вольової мобілізації правопорушника. • Супроводжується безпосереднім тілесним відгуком суб'єктів у матеріальному світі. • Викликає прямий, фізичний опір з боку жертви або захисних споруд. • Необхідність долати матеріальні бар'єри зловмисником (відстань, стіни, замки), що потребує часу.	Інструментальна, відчужена • Зводиться до «кліку» у гаджеті: фізичне зусилля мінімальне при глобальних деструктивних наслідках. • Замість матеріальних бар'єрів долаються системні уразливості (хакерський софт, злам паролів, трекінг IP, використання експлоїтів тощо). • Мультимедійна фабрикація: використання програм для фото-, відео- та аудіомонтажу (колажі, відеоролики, підробка голосу, документів тощо) та ШІ з метою шантажу й погроз. • Техногенне кібервбивство: використання експлоїтів смарт-систем для вчинення кібервбивства (Бугайова, 2017). • Крадіжка цифрової ідентичності жертви, кіберсексуальні домагання та примусове втягнення її у протиправну діяльність.
	Психосоматична рефлексія наслідків • Пряме споглядання завданої шкоди (реакція жертви: сльози, кров, крики, матеріальні руйнування) в реальному часі.	Відсутність психосоматичної рефлексії наслідків • Емпатійний вакуум через брак зворотного зв'язку відбувається емпатійне блокування через брак фізичного зворотного зв'язку, що

Компонент вчинку	Традиційний (фізичний) простір	Віртуальний (цифровий) простір
Післядія (етична самооцінка вчинку)	• Максимально ускладнена психологічна раціоналізація провини правопорушником. • Наслідки мають локалізований характер, чітко фіксуються та документуються. • Простір післядії обмежений безпосередніми учасниками кримінальної події.	нівелює процеси моральної рефлексії та внутрішнього самосуду суб'єкта деструктивного впливу • Фіксація девіації, неухильне збільшення меж її поширення та висока серійність атак. • Незворотність цифрового сліду: неможливість вилучити чи нейтралізувати принизливий контент із мережі. • Руйнування репутаційної безпеки, комунікаційна ізоляція (бан, чорні списки) та глибоке соціальне відчуження кібержертви (Бугайова, 2017). • Кумулятивна психотравматизація через поширення загрози на близьких та членів родини. • Реалізація вчинку у фізичному просторі: перенесення переслідування з кіберпростору в реал (фізичні напади, насильство) (Бугайова, 2017).

Модифікація «Ситуації» як поля вчинкової колізії: фізичний простір проти віртуального. У філософсько-психологічній концепції В. А. Роменця (1997) ситуація завжди характеризується просторово-часовою локалізацією, історичним контекстом та матеріальною зумовленістю. Суб'єкт інтегрується в ситуацію безпосередньо – через тілесний та психічний досвід, перцептивно фіксуючи її параметри в реальному часі.

У традиційному (фізичному) просторі ситуація правопорушення та віктимізації є просторово обмеженою: кримінальний суб'єкт і жертва перебувають в одному часовому та фізичному континуумі. Реалізація злочинного задуму в цих умовах вимагає подолання матеріальних бар'єрів і безпосереднього фізичного контакту, що актуалізує присутність Іншого як живого суб'єкта взаємодії. У віртуальному середовищі категорія простору радикально трансформується – виникає

ефект екстериторіальності та нівелювання чинника фізичної присутності суб'єктів, що у західних дослідженнях описується через призму специфічних online-обставин рутинної активності (Reyns, 2019). Ситуація розривається, утворюючи дисбаланс у сприйнятті реальності між учасниками взаємодії.

Деформація мотиваційного компонента вчинку та ефект онлайн-розгальмування (Мотивація): Мотивація в каноні В. А. Роменця є ядром морального вибору – моментом, коли особистість співвідносить свій імпульс із вищими ціннісними інстанціями.

Віртуальне середовище вносить радикальні деформації в мотиваційну сферу суб'єктів деструктивної взаємодії через ефект токсичного онлайн-розгальмування (Suler, 2004).

«Дія» як відчужений акт і цифровий тригер (Дія): Дія в парадигмі В. А. Роменця – це матеріалізація духу, момент істини, де внутрішній задум об'єктивується у фізичному світі. У кіберпросторі категорія дії зазнає тотальної інструменталізації та раціоналізації. Дія стає *відчуженим технологічним актом* (Joinson, 2003).

Оцінно-рефлексивний компонент вчинку: деформація фази післядії та процеси індивідуальної віктимізації (Післядія): Фаза післядії виступає завершальним компонентом архітекτονіки вчинку за В. А. Роменцем, у межах якого здійснюється етична самооцінка діяння, реалізується внутрішнє моральне оцінювання та актуалізується потенціал особистісного катарсису.

В умовах віртуального простору даний оцінно-рефлексивний компонент зазнає системної деструкції, яка веде до розриву міжпросторових зв'язків у структурі поведінки суб'єктів.

Результати порівняльного аналізу демонструють, що використання вчинкової парадигми В. А. Роменця дозволяє вийти на якісно новий рівень розуміння кібердевіантності порівняно з домінуючими західними концепціями. Якщо представники класичної кіберпсихології (Suler, 2016; Young & de Abreu, 2011) фокусуються переважно на когнітивних детермінантах, поведінкових патернах чи інструментальних характеристиках мережевого середовища, то чотирикомпонентний канон вчинку уможливорює здійснення цілісного психологічного аналізу цифрових девіацій у контексті людського буття.

Головний теоретичний парадокс, виявлений під час дослідження, полягає в тому, що технічна пов'язаність і надщільна комунікація у віртуальному просторі призводять до психологічного відчуження суб'єктів та розпаду цілісності вчинкового акту. Цифрове середовище постає як специфічний простір, де традиційна

структура вчинку втрачає свою органічну, внутрішню єдність і розпадається на ізольовані, автономні фрагменти.

Віртуальне середовище деформує класичну ідентичність особистості та розмиває межі індивідуальної відповідальності суб'єкта. У кіберпросторі діяння втрачає свій безпосередній зв'язок із фізичною реальністю та нівелює чинник фізичної присутності людини. Для правопорушника воно трансформується у штучний, відірваний від емоційного сприйняття процес, тоді як для кібержертви наслідки такої активності залишаються абсолютно реальними та руйнівними. Зазначений дисбаланс обґрунтовує необхідність впровадження етично детермінованих стандартів проектування цифрового середовища, за яких морально-етичні принципи інтегруються безпосередньо в логіку побудови користувацьких інтерфейсів та алгоритмів мережевої взаємодії.

Висновки

На основі архітектоніки вчинку В. А. Роменця розкрито психологічні механізми взаємодії між кіберзлочинцем та кібержертвою. Це дозволяє розглядати кіберзлочин не як ізольований технологічний акт, а як цілісний вчинковий процес у цифровому просторі, що поєднує технічні інструменти з деструктивним психологічним впливом і підлягає системному аналізу.

Цифрові технології трансформують усі фази вчинку. Ситуація втрачає просторово-часову єдність через територіальну безмежність мережі. Мотивація зазнає викривлення під впливом онлайн-розгальмування, що зміщує цілі правопорушника до безконтактної деструкції та дестабілізує спонукальну сферу користувача. Дія опосередкована інтерфейсом, що мінімізує психофізичні зусилля та розмиває індивідуальну відповідальність кіберзлочинця. На етапі післядії дефіцит емоційного зворотного зв'язку блокує моральну саморефлексію зловмисника, що призводить до хронізації психотравми постраждалої сторони та руйнування її соціально-психологічного статусу.

Дистанційність інтерфейсу дозволяє кіберзлочинцю сприймати кібержертву деперсоналізовано, лише як об'єкт впливу, а дефіцит інформативних маркерів загрози блокує внутрішні захисні механізми психіки користувача, внаслідок чого він втрачає контроль над ситуацією і реалізує нав'язаний ззовні кримінальний сценарій.

Задля нейтралізації цього процесу обґрунтовано впровадження нашої концепції морального вибору на основі системної методології Value Sensitive Design (В. Friedman, Р. Kahn, 1992) як нормативного стандарту архітектури мереж. Ключовими напрямками такої інтеграції визначено: впровадження «архітектурних па-

уз» (friction-in-design) (D. Norman, 2013; R. Thaler, C. Sunstein, 2008) для подолання ефекту розгальмування та стимуляції раціонального самоконтролю суб'єкта, повне нормативне викорінення децептивних елементів інтерфейсу – «темних патернів» (H. Brignull, 2010), які експлуатують вразливість психіки людини і провокують процеси мимовільної віктимізації, а також забезпечення алгоритмічної прозорості як базового механізму нейтралізації прихованого психологічного впливу, що унеможливорює перетворення вибору користувача на результат маніпуляцій кіберзлочинця в цифровому просторі.

Запропоновані нами рішення не є ізольованими, а слугують практичною демонстрацією та розвитком розробленої нами концепції психологічної кібербезпеки (Бугайова, 2025).

Весь комплекс обґрунтованих технологічних інструментів стає можливим завдяки міждисциплінарному синтезу психології вчинку, кіберпсихології, кримінології, інформаційних технологій та кібернетики.

Створення етично орієнтованого цифрового середовища та блокування маніпулятивних алгоритмів дозволяє вийти за межі суто технічного захисту інформації, закладаючи надійний фундамент для превентивної діяльності в мережі.

Реалізація цієї стратегії у межах концепції психологічної кібербезпеки набуває особливого значення в умовах сучасної гібридної війни, коли ворожі психологічні операції, системний інформаційний тиск та маніпуляції спрямовані на руйнування загальної психологічної стійкості соціуму, що безпосередньо блокує внутрішні захисні механізми психіки.

Окреслений комплекс загроз обґрунтовує критичну необхідність розбудови зазначеного напрямку як універсального комплексного системного бар'єра та превентивного механізму захисту. Ця система покликана забезпечити всебічну захищеність трьох ключових ланок:

- 1) *цивільного населення*, чиє критичне мислення піддається постійним атакам;
- 2) *військовослужбовців*, які потребують збереження психоемоційного ресурсу;
- 3) *персоналу об'єктів критичної та стратегічної інфраструктури*, від рішень якого безпосередньо залежить безпека всієї держави.

Список використаних джерел

1. Бугайова Н. М. Дослідження форм і перспектив інформаційного впливу на посттравматичний стан військовослужбовців–учасників бойових дій. Психологічна допомога в актуалізації посттравматичного зростання військовослужбовців-учасників бойових дій. Практичний посібник / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, В. В. Москаленко та ін.; за наук. ред. В. В. Турбан. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025, 259 с., С.192-232.
2. Бугайова Н. М. Кримінальний психологічний вплив у злочинах проти особистості в кіберпросторі. Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування: збірник матеріалів конференції. ННІ №2 НАВС. 2017. С.75–79.
3. Бугайова Н. М. Основні тенденції розвитку поняття «особистість» у психології ХХІ століття. Генеза поняття «особистість» в українській психологічній науці: монографія / [В.В. Турбан, Л.З. Сердюк, В.В. Бушанський, В.В. Москаленко та ін.]; за ред. В.В. Турбан. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2020. – 178 с. С. 139-155.
4. Бугайова Н. М. Особливості аутодеструктивної поведінки на сталих та кризових стадіях індивідуального розвитку. Психосинергетичні особливості сталих та кризових періодів життя людини: монографія / М.-Л.А. Чепа, В.Ф. Маценко, Ж.М. Маценко, Н. М. Бугайова [та ін.] ; за ред. Чепи М.-Л.А. Cross – К.: Педагогічна думка, 2015. – 197 с.
5. Бугайова Н. М. Трансформація особистості в епоху цифрових технологій. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019, 9(12), С. 43–52.
6. Роменець В. А. Психологія вчинку: Культурно-історичний зміст. Київ : Либідь, 2007. 576 с.
7. Bandura, A. (2016). Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves. Worth Publishers. <https://psycnet.apa.org/record/2015-43532-000>
8. Brignull, H. (2010). Dark Patterns: deceptions designed online. Deceptive Design. URL: <https://deceptive.design>
9. Brignull, H. (2023). Deceptive Patterns: Exposing the Dirty Tricks Tech Companies Use to Control You. Testimonium Ltd. URL: <https://www.deceptive.Design/book>
10. Friedman, B., & Kahn, P. H. (1992). Human agency and architecture: Is computer technology different? *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 241–247. [acm.org](https://www.acm.org)

11. Friedman, B., & Hendry, D. G. (2019). Value Sensitive Design: Shaping Technology with Moral Imagination. The MIT Press. 256 p.
12. Hadlington, L., & Parsons, K. (2023). Human factors in cyber security: The role of cognitive style and online disinhibition in victimization. *Computers in Human Behavior*, 142, Article 107640. DOI: 10.1016/j.chb.2022.107640
13. Haslam, N. (2006). Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252–264. DOI: 10.1207/s15327957pspr1003_4
14. Joinson, A. N. (2003). Understanding the Psychology of Internet Behaviour: Virtual Communities, Culture and Psychotherapy. London : Palgrave Macmillan, 2003. 248 p.
15. Norman, D. (2013). The Design of Everyday Things: Revised and Expanded Edition. Basic Books. 347 p.
16. Reyns, B. W. (2019). A Routine Activity Theory Approach to Online Victimization. *Crime & Delinquency*, 65(4), 550–574. DOI: 10.1177/0011128717753153
17. Suler, J. (2004). The Online Disinhibition Effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 321–326. DOI: 10.1089/1094931041291295
18. Suler, J. (2016). Psychology of the Digital Age: Humans Become Electric. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781316424070
19. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. Yale University Press. 312 p.
20. Whitty, M. T., & Buchanan, T. (2022). Cyberpsychology: The Study of Individuals, Society and Digital Technologies. London : Routledge, 2022. 252 p.
21. Young, K. S., & de Abreu, C. N. (2011). Internet Addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment. John Wiley & Sons. DOI: 10.1002/9781118013991

Володарська Н. Д.,
кандидатка психологічних наук,
провідна наукова співробітниця
лабораторії психології особистості
ім. П. Р. Чамати
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ВЧИНОК ЯК КОПІНГ–СТРАТЕГІЯ ОСОБИСТОСТІ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Основою відновлення позитивного психічного здоров'я людини в кризові життєві ситуації є належний рівень розвитку у людини самопізнання свого внутрішнього світу, внутрішніх ресурсів і готовність у разі необхідності вносити адекватні зміни в проявах цих ресурсів.

У парадигмі неklasичної психології особистість характеризують з погляду її здатності реалізовувати власні можливості через докладання психологічних ресурсів. У постмодерній психології припускають, що успішне долаття людиною викликів долі пов'язано з її умінням оцінити власні ресурси. Проводячи паралелі з поняттям вчинку у роботах В.А. Роменця, можна припустити, що вчинкова дія є не тільки проявом певних копінг-стратегій особистості, але й оцінкою можливостей власних внутрішніх ресурсів [1].

Метою дослідження є визначення вчинкової дії як прояв копінг-стратегії особистості в актуалізації її внутрішньої ресурсності.

Викладення основних результатів. У психологів-практиків, психотерапевтів застосовується термін психологічні ресурси, «опора на власні ресурси клієнта», актуалізацію власних ресурсів.

Ми спираємось на теоретичні підходи українських психологів Л. Сердюк, О. Чиханцової, С. Кузікової, О. Штепи та інших [2]. Саме поняття «ресурс» особистості переводиться в площину психологічної «ресурсності особистості» як здатності актуалізувати власні ресурси.

За основу ми берем, виділені українською психологінею О. Штепою, *психологічні ресурси особистості*:

- творчість;
- уміння оновлювати власні ресурси;
- любов;
- робота над собою;
- допомога іншим;
- знання власних ресурсів;
- успіх;
- доброта людей;
- впевненість у собі;
- прагнення мудрості;
- самореалізація у професії;
- віра у добро;
- уміння використовувати власні ресурси.

Для визначення стратегій реагування в складних життєвих обставинах застосовується методика Річарда Лазаруса на визначення внутрішніх ресурсів: когнітивно-феноменологічні здатності людини (здатність чинити опір, емоційна стабільність, атрибутивні тенденції), що у співвідношенні з характеристиками «зовнішніх» вимог зумовлюють тип стресової реакції індивіда [3].

Саме оперування цими ресурсами (через знання та уміння їх оновлювати) стає основною вчинкової дії, розвитку внутрішньої ресурсності особистості в складних життєвих обставинах.

Застосування технологій актуалізації стратегій реагування в стресових ситуаціях створює умови для реалістичного оцінювання своїх психологічних можливостей та розвитку ресурсності особистості. Знання певних обмежень в цих можливостях створює умови оновлювання власних психологічних ресурсів шляхом творчості, гармонії у взаєминах, створення творчих ідей в професійній діяльності, успіху, любові.

Саме такий підхід є поєднання в своїй основі ідеї позитивних ресурсів як «сил характеру», ідеї актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку особистості та ідеї «вчинку», що допомагають їй адаптуватись в стресовій ситуації [2].

Висновки

За допомогою гугл-форми опитано 145 респондентів (м. Київ, 2026 р.). Важливим в оперуванні власними ресурсами було визначено: реалістичне оцінювання їх, вміння реалізовувати їх через постановку життєвих цілей, планів, гармонію в спілкуванні з іншими людьми, вміння оновлювати власні ресурси шляхом творчості, любові, успіху в професійній діяльності.

Наукова новизна дослідження полягає в визначенні особливості вчинкової дії як копінг-стратегії в умовах війни.

Практична значущість дослідження в виокремленні актуалізованих копінг-стратегій особистості в складаних умовах війни, що створюють підґрунтя для диференційованого планування психологічних інтервенцій у відновленні внутрішніх ресурсів особистості.

Припущено, що різні етапи війни (активні бойові дії, прифронтові зони, відносно безпечні території, непередбачуваність та хаотичність подій, таких як раптові обстріли, евакуації або зміни в комунікаціях) створює нерівномірний рівень внутрішньої ресурсності особистості.

У випадку виникнення труднощів у досягненні бажаного (оскільки зустрічаючись з новим, невідомим, таким, що не відповідає наміченому, сфантазованому) виникає розгубленість, втеча-уникнення, конфронтаційний копінг або дистанціювання. У таких випадках для людини не створюються умови для розвитку внутрішніх ресурсів.

Лише впевненість у власні сили, наявність чітких цілей і здатність їх досягати формує стратегії відповідальності, здатності відстояти власні принципи, вчинкові дії, що збільшує рівень внутрішньої ресурсності особистості.

Були отримані найбільші показники копінг-стратегій по категоріям: планування вирішення проблеми; пошук соціальної підтримки та позитивна оцінка. Такі копінг-стратегії характерні при середньому і низькому рівні внутрішньої ресурсності. Саме пошук підтримки в складні сучасні реалії стає тим внутрішнім ресурсом, який допомагає особистості проявити вчинкову дію.

Список використаних джерел

1. Роменець В. А. Психологія творчості. Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. – 513 с. DOI (article): <https://lib.in.ua/135169-posibnyk-psychologii-tvorchosti/>
2. Штепа О. С. Аналіз та інтерпретація емпіричної багатофакторної моделі психологічної ресурсності особистості / О. С. Штепа. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 28. С. 670-682. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_28_57
3. Lazarus. Stressbezogene transaktionen zwischen PERSON UND Umwelt. In R. Nitsch (Hrsg.). Stress: Theorien, untersuchungen, Massnahmen / Bern: Huber, 1981. S.213-259.

Волошин В. М.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
загальної психології та історії
психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

НАУКОВІ ІДЕЇ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА БАЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Повномасштабна війна загострила потребу в системній психологічній підтримці широкого кола осіб - від військовослужбовців і ветеранів до внутрішньо переміщених осіб і цивільного населення.

Постійна небезпека, переживання втрат, бойове виснаження та тривале перебування в умовах загрози формують глибокий психотравматичний вплив на суспільство.

У цьому контексті особливого значення набуває базова психологічна допомога як перший і доступний рівень підтримки людини в кризовому стані - ще до або паралельно з клінічною психотерапією.

Осмислюючи сучасні підходи до цієї проблеми, варто звернутися до наукового доробку Володимира Андрійовича Роменця – видатного українського психолога, творця концепції психології вчинку та дослідника глибинних вимірів особистості.

Його ідеї дозволяють бачити психологічну допомогу не як суто технічне втручання, а як складний і глибокий процес відновлення внутрішньої цілісності людини, її морального вибору та здатності знаходити сенс у власному існуванні.

Центральне місце в науковій системі Роменця посідає ідея вчинку як базового прояву особистості. Людина не є пасивним об'єктом зовнішніх обставин – вона залишається активним суб'єктом, здатним осмислювати власний досвід, приймати рішення та нести відповідальність за своє життя.

Для психологічної роботи в умовах війни цей погляд є надзвичайно цінним: людина, яка пережила травму, не може зводитися лише до ролі «постраждалого» чи «пацієнта». Вона залишається особистістю, здатною до внутрішньої роботи, морального пошуку та самовідновлення.

Психотравма в умовах збройного конфлікту рідко обмежується лише клінічними симптомами гострої стресової реакції чи посттравматичного розладу. Нерідко вона набуває екзистенційного характеру:

- руйнується система сенсів,
- виникають гостре почуття провини,
- моральна травма, криза ідентичності.

Особливо це стосується військових і ветеранів, для яких бойовий досвід включає не лише фізичну небезпеку, а й складні моральні рішення, втрату побратимів, болісне почуття провини за власне виживання та труднощі повернення до мирного життя.

У концепції Роменця внутрішній конфлікт не є патологією сам по собі – він розглядається як точка особистісного розвитку, можливість переосмислення себе та свого місця у світі. Тому базова психологічна допомога має бути спрямована не лише на усунення симптомів, а й на підтримку процесу внутрішнього осмислення пережитого.

Психолог працює не із симптомом, а з людиною – з її історією, її ресурсами і її правом на власний шлях відновлення.

На практичному рівні базова психологічна допомога передбачає насамперед встановлення безпечного контакту, стабілізацію емоційного стану, зниження гострої тривоги та повернення людині відчуття орієнтації й контролю над собою.

Особливо складною є робота з пораненими військовослужбовцями, у яких фізична травма майже завжди супроводжується психологічною кризою: втратою професійної ідентичності, страхом ізоляції, невизначеністю щодо майбутнього. У таких випадках психологічна підтримка має бути невід'ємною частиною реабілітаційного процесу, спрямованою на відновлення відчуття особистісної автономії, значущості та здатності впливати на власне життя.

У роботі з цивільними, які пережили окупацію, вимушене переселення або втрату близьких, ключовим є підхід, орієнтований на відновлення внутрішньої опори.

Людина в кризі потребує не лише підтримки, а й визнання своїх переживань, поваги до її індивідуального способу проживання болю та права не відповідати чужим очікуванням щодо темпів відновлення.

Спадщина Роменця застерігає від надмірної медикалізації психологічних реакцій.

Страх, сум, гнів і виснаження в умовах війни можуть бути цілком природною відповіддю на ненормальні обставини. Завдання психолога полягає не в тому, щоб неодмінно діагностувати розлад, а в тому, щоб допомогти людині пройти крізь кризу без втрати власної гідності та внутрішньої цілісності.

Важливим чинником ефективності психологічної роботи є довіра. У військовому середовищі, де психолог нерідко сприймається як контролююча або адміністративна фігура, ця довіра особливо вразлива. Збереження психологом ролі фахівця допомагаючої, а не наглядової функції є принциповою умовою результативної роботи.

Окремого осмислення потребує практика психологічної декомпресії після виконання бойових завдань - організованого і поетапного виходу з бойового режиму функціонування. Цей процес має не лише клінічне значення, а й глибокий особистісний вимір: він створює умови для переходу від стану виживання до стану осмислення, що цілком узгоджується з ідеями Роменця про вчинок і особистісне самовизначення.

Суттєвою проблемою залишається стигматизація звернення по психологічну допомогу серед військових. Поки звернення до психолога асоціюється зі слабкістю, а не з ресурсом стійкості, раннє виявлення виснаження залишатиметься утрудненим. Подолання цього стереотипу потребує не лише організаційних рішень, а й глибшого переосмислення самої природи психологічної допомоги – як інструменту збереження професійної та особистісної спроможності.

Роменець завжди розглядав особистість як моральну істоту – здатну до відповідальності, вибору і самотворення. Саме цей гуманістичний погляд є найціннішим для сучасної психологічної практики в умовах війни. Психолог не лише зменшує симптоми – він допомагає людині зберегти себе, свою гідність і здатність жити далі після найважчого досвіду.

Таким чином, наукова спадщина Володимира Роменця зберігає повну актуальність для сучасної практики базової психологічної допомоги. Його концепція психології вчинку дозволяє бачити в людині не носія симптомів, а суб'єкта власного життя, здатного до відновлення навіть після найглибших психотравматичних переживань.

Саме такий підхід – гуманістичний, етично виважений і науково обґрунтований – є основою ефективної психологічної підтримки військових, ветеранів, поранених і цивільного населення України.

Список використаних джерел

1. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології. – Київ: Либідь, 2000.
2. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття. – Київ: Либідь, 1998.
3. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. – Київ: Видавництво ТОВ «КММ», 2006.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – Київ: Радянська школа, 1989.
5. WHO. Mental health in emergencies. World Health Organization, 2022.
6. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR). Washington, DC, 2022.
7. Herman J. Trauma and Recovery. – New York: Basic Books, 2015.

Гейко Є. В.,

*докторка психологічних наук,
професорка, професорка кафедри
практичної психології*

*Центральноукраїнського державного
Університету імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2386-9679>*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ПІДТРИМКИ ПРИ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ СИНДРОМІ (ПТСР)

Психологічні стреси, маючи соціальну природу, по-різному впливають на людей. Сильні стресові фактори здатні спричиняти розлади психічної сфери, а їхній вплив за масштабом і значущістю можна порівняти з фізичними ушкодженнями. Навіть саме переживання інтенсивного стресу становить загрозу розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у більшості психічно здорових осіб.

Психологічна травма: виникає внаслідок ситуацій, що виходять за межі звичного життєвого досвіду; має індивідуальну ґенезу, тому не існує універсального способу її опрацювання.

Основні симптоми ПТСР:

- ❖ підвищена тривожність;
- ❖ повторне переживання травматичних епізодів у вигляді нав'язливих спогадів чи нічних кошмарів;
- ❖ безсоння та небажані флешбеки;
- ❖ депресивні стани;
- ❖ емоційна притупленість;
- ❖ агресивність та дратівливість.

Психологічні стреси можуть мати руйнівний вплив на психіку особистості, а їхні наслідки нерідко призводять до розвитку ПТСР.

Усвідомлення багатогранності симптомів та індивідуальної природи психологічної травми є ключовим для розробки ефективних програм профілактики та реабілітації.

Посттравматичний стресовий розлад має три основні періоди:

- ✓ гострий – симптоми проявляються протягом перших трьох місяців після травми;
- ✓ хронічний – симптоматика зберігається понад три місяці;
- ✓ відстрочений – симптоми виникають після латентного періоду, що може тривати понад шість місяців.

Військовослужбовець постійно перебуває у ситуаціях, які потребують мобілізації внутрішніх резервів організму та психіки. Основним завданням його служби є участь у бойових діях та захист держави. Для ефективного виконання цих обов'язків важливими є риси: працьовитість, дисципліна, акуратність, пунктуальність; сміливість, самовідданість, пильність, холоднокрівність. Ці якості формують основу особистості військовослужбовця та визначають його здатність діяти в екстремальних умовах. Негативні наслідки ПТСР у військовослужбовців та цивільних осіб є однією з найскладніших проблем сучасного суспільства. Вони завдають серйозної шкоди здоров'ю та життю, потребують термінових медичних втручань, а також соціальної й психологічної підтримки.

Ключові чинники: воєнний стрес та ПТСР суттєво вплинули на життя людей в Україні; проблема залишається надзвичайно актуальною через широке поширення та ускладнення соціально-психологічного характеру.

ПТСР у військовослужбовців та цивільних осіб є багатовимірною проблемою, що поєднує клінічні, соціальні та психологічні аспекти. Її вирішення потребує комплексного підходу, який включає медичну допомогу, соціально-психологічну підтримку та державні програми реабілітації.

Здатність посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших небезпечних психологічних травм, що виникають в умовах воєнного стресу, охоплювати значну кількість людей, спричиняти страждання та призводити до соціально-психологічної кризи свідчить про серйозну загрозу для національної безпеки.

Одним із першочергових напрямів сучасних досліджень є розробка ефективних засобів:

- ❖ профілактики та корекції ПТСР у військовослужбовців і цивільних осіб, які перебували в умовах воєнного стресу;
- ❖ подолання соціально-психологічних наслідків, що негативно позначаються на психічному стані та соціальному статусі особистості.

Особливу увагу слід приділяти військовослужбовцям та цивільним особам, які становлять найбільш працездатну частину населення.

Програма соціально-психологічної підтримки. Розроблена система включає блоки, спрямовані на:

- ❖ активізацію внутрішнього потенціалу;
- ❖ підвищення адаптаційних можливостей особистості;
- ❖ забезпечення ефективної реабілітації та підтримки після її завершення.

ПТСР та інші психологічні травми, спричинені воєнним стресом, мають не лише індивідуальний, а й суспільний вимір. Їхнє поширення створює загрозу національній безпеці, що актуалізує необхідність комплексних програм профілактики, корекції та соціально-психологічної підтримки постраждалих.

Структура програми соціально-психологічної підтримки

Перший блок:

- ✓ стабілізація емоційного стану;
- ✓ підвищення рівня рефлексії;
- ✓ стимулювання адаптаційного потенціалу;
- ✓ розвиток життєстійкості;
- ✓ формування толерантності до невизначеності.

Другий блок:

- ✓ визначення власного місця у життєвому контексті;
- ✓ формування цілісного ставлення до минулого, теперішнього й майбутнього;
- ✓ пошук нового осмисленого напрямку життя;
- ✓ трансформація самоприйняття;
- ✓ розвиток позитивних соціальних взаємин у системі підтримки.

Третій блок:

- ✓ усвідомлення позитивного життєвого позиціювання;
- ✓ розкриття власних можливостей;
- ✓ прийняття себе;
- ✓ моделювання середовища через актуалізацію позитивних подій минулого;
- ✓ визначення власного місця у життєвому контексті;
- ✓ усвідомлення значущості соціально-психологічної підтримки;
- ✓ інтеграція в суспільство.

Організаційні особливості реалізації програми:

→ у перші тижні підгрупи працювали шість днів на тиждень, у завершальний – чотири;

→ після контрольних замірів учасникам експериментальної групи запропоновано продовжити заняття у форматі груп взаємопідтримки;

→ рекомендовано включати осіб із певними особистісними особливостями, стратегіями адаптації, когнітивними порушеннями та міжособистісними труднощами;

→ для забезпечення максимальної ефективності передбачалося підтримувати стабільний склад групи протягом усього періоду реалізації програми.

Три блоки програми формують цілісну систему соціально-психологічної реабілітації, яка поєднує стабілізацію емоційної сфери, моделювання позитивного життєвого середовища та інтеграцію особистості в соціум. Це дозволяє не лише відновити адаптаційні ресурси, а й забезпечити довготривалу ефективність реабілітації.

Методи та ефективність програми соціально-психологічної підтримки.

Методичний інструментарій програми:

- ✓ групові дискусії;
- ✓ тренінги життєстійкості та креативності;
- ✓ психосоматична саморегуляція;
- ✓ психогімнастика;
- ✓ візуальні та наративні техніки;
- ✓ лекційні заняття;
- ✓ метафоричні ігри;
- ✓ робота в парах і групах; художня творчість та інші форми самовираження;
- ✓ артистичні та тілесно-орієнтовані методи;
- ✓ комбінований зворотний зв'язок і рефлексія.

Ці методи спрямовані на гармонізацію когнітивних, інтелектуальних, вольових та емоційних функцій.

Реалізація програми соціально-психологічної підтримки військовослужбовців та цивільних осіб, постраждалих від ПТСР унаслідок воєнного стресу, продемонструвала значну ефективність у корекції когнітивних порушень.

Соціально-психологічні результати:

- формування активної життєвої позиції; покращення психоемоційного стану; усвідомлення цінності власного здоров'я та відповідальне ставлення до нього;
- зростання рівня самооцінки; орієнтація на здоровий спосіб життя;
- використання конструктивних копінг-стратегій;
- готовність застосовувати соціальну підтримку як додатковий ресурс.

Отримані результати підтверджують, що впровадження програми сприяє підвищенню рівня готовності військовослужбовців та цивільних осіб до інтеграції в суспільство, забезпечує комплексну корекцію та розвиток їхнього адаптаційного потенціалу.

Гільфер К. О.,
*здобувачка кафедри практичної психології
та соціальної роботи
Східноукраїнського національного
університету імені В. Даля,
м. Київ, Україна*

ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ МОЛОДІ У ДИСКУРСІ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Проведений феноменологічний аналіз сучасного стану наукової розробленості досліджуваної проблеми життєвих стратегій молоді у вітчизняному та зарубіжному науковому просторі дозволив визначити поняття життєвої стратегії як складного комплексного психологічного конструкту особистості, який включає сформовану систему ціннісного ставлення до життя, відповідальність, життєву позицію, що обумовлюють перспективне цілепокладання особистісним і життєорієнтування молоді людини, згідно її соціальним ресурсам, а також усвідомленість смислових пріоритетів, що виявляється у здатності особистості конструювати і успішно змінювати своє життя різних часових етапах [1-3].

Наукова розробленість проблеми життєвих стратегій молоді у дискурсі сучасного соціуму у системному, суб'єктно-діяльнісному, ситуаційному, комплексному та інтегративному підходах надала можливість методологічно обґрунтувати інтегральні параметри життєвих стратегій, такі як суб'єктність, відповідальність, життєві цінності, активність життєвої позиції, життєві цілі у часовій перспективі, життєві смисли тощо.

Виявлено та обґрунтовано соціально-психологічні чинники, що визначають особливості побудови життєвих стратегій молоді:

- соціально-демографічні характеристики, що включають вік, освіту, соціально-професійний статус;
- соціально-професійну активність, що виявляється у взаємозв'язку типу життєвої позиції в новому соціальному середовищі з особливостями часової перспективи;
- приналежність до соціально-професійної групи, що виражається у переважанні традиційних цінностей та моральних принципів, які підтримуються сус-

пільством, відповідальності, дисциплінованості, почутті обов'язку, професійній компетентності.

Визначено та статистично підтверджено залежність побудови життєвих стратегій молоді у новому соціальному середовищі від особливостей вибудовування нею часової перспективи, як узагальненого способу життя в суспільстві, системи її життєвих цінностей, наявності осмислених цілей майбутнього життя, активної життєвої позиції.

Встановлено значущість для побудови життєвих стратегій молоді вікового фактору, що зумовлює постановку досяжних цілей у часовій перспективі: чим старший вік респондентів, тим більш відповідально вони підходять до вибору цілей.

Встановлено, що спосіб самоздійснення власного життя молоді та побудова нею життєвих стратегій загалом на перспективу 10-15 років не вписуються в лінійну картину світу і вибудовування довготривалих життєвих перспектив піддається критичному аналізу.

Виявлено найбільш значущі параметри життєвих стратегій молоді, а саме уявлення про цілі та плани свого життя, уявлення про процес та способи конструювання власного життя, опора на зв'язки та відносини з людьми, опора на гроші та матеріальні цінності.

Виявлено та охарактеризовано типи життєвих стратегій молоді, зумовлені типами її життєвої позиції та стратегічного цілеорієнтування: активно-рефлексивна життєва стратегія, пасивно-споживацька життєва стратегія, конформно-залежна життєва стратегія.

Список використаних джерел

1. Фалько Н., Сербін Ю., Гуртовенко Н., Тильний І. Життєві орієнтації студентів-мігрантів в умовах воєнного стану. *Науковий журнал Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2024. № 12. С. 378-399. DOI: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-12-16>.
2. Каргіна Н. В. Психологічне благополуччя студентів у просторі смисложиттєвих орієнтацій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 2. С. 106-116. DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2020-52-2-106-116>.
3. Казібекова В. Ф. Динаміка професійних і життєвих цінностей студентів упродовж навчання в закладі вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2021. № 3. С. 37-45. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-3-5>.

Гомонюк В. О.,
науковий співробітник
лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО ЛЮДИНУ В СИТУАЦІЇ ВИБОРУ (ПОГЛЯД ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ)

Серед провідних ідей наукової спадщини Володимира Роменця особливе місце займає розуміння людини як активного суб'єкта власного життя, який постійно перебуває в ситуації вибору.

На відміну від підходів, що пояснюють поведінку людини переважно впливом зовнішніх обставин, біологічних чинників або соціальних детермінант, Роменець розглядає особистість як творця власного життєвого шляху. Саме через вибір людина виявляє свою свободу, відповідальність, моральну позицію та здатність до самотворення.

У цьому контексті психологія постає не лише як наука про психічні процеси чи закономірності поведінки, а насамперед як наука про людину, яка змушена приймати рішення в умовах складності, невизначеності та моральної відповідальності.

Людське життя неможливо звести до автоматичних реакцій чи механічного пристосування до середовища (Роменець, 1995). Воно постійно ставить особистість перед необхідністю вибору між різними можливостями, цінностями, способами дії та життєвими орієнтирами.

Особливої актуальності така позиція набуває в сучасному світі, який характеризується високим рівнем соціальної, політичної та екзистенційної невизначеності.

Війна, соціальні трансформації, технологічні зміни, кризи та втрати створюють ситуації, у яких людина змушена приймати рішення за умов неповної інформації та неможливості точно передбачити наслідки власних дій.

Саме тому ідеї Володимира Роменця сьогодні набувають нового змісту та значення.

Акти прийняття рішень як предмет психологічного дослідження

Одним із центральних об'єктів психологічного аналізу, за Роменцем, є процес прийняття рішень (Роменець, 1964).

Людина постійно обирає між альтернативами, визначає власну позицію, оцінює можливі наслідки своїх дій та формує життєві стратегії. Вибір при цьому не є лише раціональною операцією.

Він включає когнітивні процеси, емоційні переживання, систему цінностей, життєвий досвід та моральні переконання особистості.

Будь-яке рішення відображає не лише конкретну ситуацію, але й внутрішній світ людини. Через вибір особистість розкриває те, ким вона є насправді. Саме тому психологія повинна досліджувати не лише результат вибору, а й внутрішні механізми, які його зумовлюють.

Роменець підкреслював, що вибір є невід'ємною ознакою людської свободи (Роменець, 1979). Людина не просто реагує на обставини, а здатна займати щодо них власну позицію. Навіть у складних умовах вона зберігає можливість внутрішнього рішення, яке визначає подальший напрямок її життя.

Моральні дилеми як простір становлення особистості

Особливе місце у психології вибору займають моральні дилеми. На відміну від ситуацій, де існує очевидне правильне рішення, моральна дилема передбачає зіткнення кількох цінностей, кожна з яких має значення для людини.

У таких ситуаціях вибір стає не лише поведінковим актом, а й актом морального самовизначення. Особистість змушена визначити, які цінності є для неї пріоритетними, які принципи вона готова відстоювати та за що готова нести відповідальність.

Саме моральні дилеми найяскравіше демонструють суб'єктність людини. Вони виявляють її здатність діяти не лише відповідно до зовнішніх вимог чи особистої вигоди, а відповідно до внутрішніх переконань та моральних принципів.

У сучасних умовах війни, суспільних конфліктів і соціальних змін моральні дилеми стають повсякденною реальністю. Людина змушена приймати рішення щодо допомоги іншим, професійного обов'язку, особистої безпеки, громадянської позиції та життєвих пріоритетів.

Саме тому психологічне вивчення морального вибору залишається одним із найважливіших напрямків сучасної науки.

Відповідальність як психологічний наслідок вибору

Невід'ємною складовою ситуації вибору є відповідальність. Свобода вибору неможлива без готовності прийняти наслідки власних рішень.

На думку Роменця, саме відповідальність перетворює вибір із випадкової дії на справжній людський вчинок (Роменець, 1979).

Відповідальність передбачає усвідомлення власної ролі у створенні життєвих подій та готовність визнавати результати власних рішень. Людина стає суб'єктом свого життя тоді, коли перестає перекладати відповідальність на обставини, інших людей або зовнішні сили. Психологічний розвиток особистості значною мірою пов'язаний зі здатністю приймати відповідальність за власні вчинки. Відповідальність сприяє формуванню внутрішньої зрілості, розвитку рефлексії та зміцненню особистісної цілісності. Водночас уникнення відповідальності часто супроводжується внутрішніми конфліктами, почуттям безсилля та втратою суб'єктності.

Смислотворення як результат вибору

Однією з найглибших ідей Володимира Роменця є положення про те, що людина не просто приймає рішення, а створює через них смисл власного життя. Кожен вибір стає елементом життєвої історії особистості та впливає на формування її ідентичності.

Смисл не існує поза діяльністю людини. Він народжується у процесі взаємодії з реальністю, подолання труднощів, здійснення морального вибору та реалізації власних цінностей (Турбан, 2025). Саме тому ситуація вибору є водночас ситуацією смислотворення.

Через прийняті рішення людина визначає, ким вона є, до чого прагне і яким бачить власне майбутнє. Смисл життя не відкривається автоматично, а створюється через конкретні дії та вчинки. У цьому полягає одна з найважливіших гуманістичних ідей психології Володимира Роменця.

Висновки

У науковій концепції Володимира Роменця психологія постає як наука про людину в ситуації вибору. Предметом її дослідження стають не лише психічні процеси, а й акти прийняття рішень, моральні дилеми, відповідальність та смислотворення. Саме через вибір людина реалізує власну свободу, формує життєву позицію та стає суб'єктом власного життя.

Ситуація вибору є простором, у якому особистість не лише реагує на зовнішні обставини, а й творить себе. Тому психологічне розуміння людини неможливе без аналізу тих рішень, які вона приймає, тих цінностей, які обирає, і тих смислів, які створює у власному житті.

У цьому полягає одна з найважливіших ідей наукової спадщини Володимира Роменця, яка зберігає свою актуальність і в умовах сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Роменець В. А. / Людина і подвиг [Текст]. – К. : Наук. думка, 1964. – 40 с.
2. Роменець В. А. Основи психології : підручник. – Київ : Либідь, 1995.
3. Роменець В. А. Вчинок і проблема детермінізму у психології // Психологія особистості. – Київ : Вища школа, 1979, С. 45-67.
4. Турбан В. В. Дослідження основ актуалізації посттравматичного зростання військовослужбовців–учасників бойових дій: теоретична модель / Психологічна допомога в актуалізації посттравматичного зростання військовослужбовців–учасників бойових дій. Практичний посібник / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, В. В. Москаленко та ін.; за наук. ред. В. В. Турбан. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025, 259 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747184>

Завацька Н. Є.,

*Докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри практичної психології та
соціальної роботи Східноукраїнського національного
університету імені В. Даля,
м. Київ, Україна.*

Завацький В. Ю.,

*Доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна.*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ АНТИЦИПАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЖИТТЄВИХ ЗМІН

У зв'язку з прискоренням темпу життя, швидкості соціально-економічних та політичних змін, а також зростанням емоційних, інформаційних навантажень і вимог до адаптаційних ресурсів особистості гостро постає проблема розвитку її здатності до антиципації.

Антиципаційні здібності є невід'ємною характеристикою і відображають гнучкість й відносну стійкість біопсихосоціальної системи людини. Проте, дія стресогенних чинників, зокрема в умовах життєвих змін, може привести до спотворення антиципаційної спроможності особистості і, як наслідок, до порушень у складній багаторівневій системі організації її життєдіяльності та до розвитку психосоматичних декомпенсацій різного ступеня вираженості [1-4].

Визначено соціально-психологічну специфіку антиципації особистості в умовах життєвих змін у патогенезі. З'ясовано, що у осіб з розладами особистості соціально-психологічні особливості антиципації супроводжуються спотвореннями антиципаційної діяльності в цілому, порушенням опори на структуру минулого досвіду з моноваріантним типом прогнозування, зниженням антиципаційних здібностей і готовності прогнозувати ймовірність майбутніх подій за особистісно-ситуативним, часовим, просторовим параметрами.

Встановлено, що схильність до поліваріантного типу прогнозування, тобто планування великої кількості можливих результатів події, найбільш притаманні при пограничних (соматоформних) розладах особистості. При цьому такий прогноз робиться неякісно, без уваги на ймовірність подій, без передбачення і врахування соціальних ситуацій і поведінки інших людей (як наслідок схильність до образ, розчарувань, криз, низька стресостійкість, які підсилюються в умовах життєвих змін).

Виявлено, що осіб з органічними психічними розладами відрізняли як низька антиципаційна спроможність (прогностична некомпетентність), так і зв'язок індексів децентрації граничних смислів з негативізмом, як відмовою від активності, гомеостатична орієнтація на особистісний рівень життєдіяльності з негативним прогнозом стосовно очікувань наступності дій оточуючих; моторна незручність і труднощі в екстраполяції конкретного життєвого досвіду; ригідність й малоуспішність у передбаченні комунікативних ситуацій.

Розроблено інтегровану соціально-психологічну програму розвитку антиципації особистості в умовах життєвих змін, побудовану на принципах взаємозв'язку, безперервної мінливості, динамічної рівноваги, необоротності, відносності, самоорганізації, експансії, структурування, ситуативної доцільності, та проведено диференціацію корекційно-розвивальних заходів з урахуванням онто-, соціо- та патогенезу досліджуваних.

Доведено значне зростання рівня особистісно-ситуативної, просторової, загальної антиципаційної спроможності у групах юнаків та молоді, підвищення у них інтернальності суб'єктивного контролю, загальної осмисленості життя, орієнтації на цілі й результативність життя та позитивний вплив цих змінних на прогностичну компетентність і рівень соціальної зрілості.

За результатами апробації та впровадження програми визначено:

- підвищення антиципаційної спроможності за її особистісно-ситуативною та загальною складовими;
- динамічності смислових систем на змістовному, структурному, ціннісному, функціональному рівнях;
- конструктивності життєвих стратегій та інтернальності, а також
- гнучкості копінг-поведінки досліджуваних у віці середньої та пізньої дорослості, що сприяло підвищенню їх психологічного благополуччя.

Проведена в межах програми корекційно-розвивальна робота дозволила збільшити рівень здатності до антиципування у осіб з проявами соціальної дезадаптації (відповідно до розглянутої нозології), що в підсумку позначилося на:

- ❖ зростанні мотивації досягнення, активності життєвих стратегій;
- ❖ суттєвому зниженні показників дезінтеграції між цінністю і доступністю у різних життєвих сферах;
- ❖ поліваріантності прогнозування та планування перебігу подій, зокрема в умовах життєвих змін, та на покращенні їх соціального функціонування в цілому.

Список використаної літератури

1. Данильченко, Т. В. (2016). Суб'єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір. (Монографія). Чернігів : Десна Поліграф.
2. Коваленко, А. Б., & Безверха, К. С. (2017). Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. Український психологічний журнал, 1(3), 48–62. [http://doi.org/10.17721/upj.2017.1\(3\)](http://doi.org/10.17721/upj.2017.1(3)).
3. Пахоль, Б. Є. (2017). Суб'єктивне та психологічне благополуччя: сучасні та класичні підходи, моделі та чинники. Український психологічний журнал, 1(3), 80–104. [http://doi.org/10.17721/upj.2017.1\(3\)](http://doi.org/10.17721/upj.2017.1(3)).
4. Сердюк, Л. З., Данилюк, І. В., Турбан, В. В., Пенькова, О. І., & Володарська, Н. Д. (2018). Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості. (Монографія). Л. З. Сердюк (Ред.). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Завгородня О.,
докторка психологічних наук,
провідна наукова співробітниця лабораторії
методології і теорії психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ВЧИНКУ В. А. РОМЕНЦЯ

У сучасному гуманітарному дискурсі громадянська ідентичність переважно розглядається як соціально-інституційна характеристика особи, що визначається її належністю до держави, системи правових норм та політичної спільноти.

Така інтерпретація дозволяє описувати формальні аспекти громадянства, однак вона виявляється недостатньою в умовах соціальної нестабільності, кризових трансформацій та воєнних викликів, коли самі інституційні рамки можуть зазнавати переоцінки.

У таких ситуаціях на перший план виходить екзистенційний вимір громадянської ідентичності, пов'язаний із необхідністю особистісного самовизначення у ситуаціях складного морального вибору. Ідентичність перестає бути лише фактом формальної приналежності й дедалі більше набуває характеру процесу, у якому людина постійно співвідносить себе із соціальною реальністю та власною системою цінностей. Це актуалізує звернення до філософії вчинку В. А. Роменця [1] як концептуальної рамки, що дозволяє інтерпретувати ідентичність як динамічний процес самоздійснення суб'єкта.

У межах філософії В. А. Роменця вчинок постає базовою одиницею аналізу людського буття, яка інтегрує психологічний, етичний та екзистенційний виміри. Структура вчинку включає ситуацію, мотиваційно-ціннісний вибір, дію та післядію. Саме ця архітектоніка дозволяє розглядати громадянську ідентичність не як статичну характеристику, а як процес, що розгортається у часі та передбачає активну участь суб'єкта у власному самотворенні.

Ситуація у цій моделі виступає як екзистенційний виклик, де індивід стикається з необхідністю вибору. У кризових соціальних умовах така ситуація набуває особливої напруги, оскільки вимагає виходу за межі автоматизованих форм по-

ведінки та готових соціальних ролей. Саме тут формується простір для актуалізації громадянської ідентичності як відповідального самовизначення.

Мотиваційно-ціннісний рівень вчинку передбачає внутрішню роботу зі смислами, у межах якої особа співвідносить зовнішні вимоги ситуації з власною системою цінностей.

Громадянська ідентичність у цьому контексті постає як результат напруження між різними мотиваційними тенденціями, включаючи страх, конформізм, моральну відповідальність та ціннісні орієнтації.

Дія, або власне реалізований вчинок, є моментом переходу від внутрішнього вибору до зовнішньо об'єктивованої позиції. У цій фазі громадянська ідентичність набуває предметної форми, оскільки проявляється у конкретних соціальних актах, що мають наслідки як для індивіда, так і для спільноти. Водночас дія не завершує процес становлення ідентичності, а лише відкриває його фінальний рефлексивний етап.

Особливого значення у структурі вчинку набуває післядія, яка виконує функцію рефлексивного осмислення та інтеріоризації здійсненого акту. Саме у післядії відбувається перехід від зовнішнього акту до внутрішньо привласненого досвіду, що формує стійку структуру самосвідомості. У цьому процесі особа рефлексивно привласнює власний вчинок, утверджуючи особисту відповідальність і своє авторство щодо нього, що перетворює здійснену дію на тривкий елемент громадянської ідентичності.

Отже, у логіці філософії вчинку В. А. Роменця громадянську ідентичність можна розглядати як таку, що формується всередині структури вчинку, тобто як результат постійного самовизначення та рефлексії. Це дає змогу інтерпретувати ідентичність як динамічний і незавершений процес, що постійно відтворюється у нових ситуаціях вибору.

У сучасному інформаційному суспільстві громадянська ідентичність набуває додаткового когнітивного виміру, пов'язаного зі здатністю особи до критичного аналізу інформаційних впливів. Інтенсивний розвиток медіасередовища та поширення маніпулятивних наративів створюють умови, у яких індивід піддається тиску спрощених інтерпретацій реальності. Такі наративи спрямовані на редукцію складності світу шляхом емоційної поляризації, що блокує рефлексію та обмежує когнітивну автономію суб'єкта.

За таких умов особливого значення набуває розуміння громадянської ідентичності як форми смислової автономії, що корелює з ідеями Т.М. Титаренко про суб'єктну стійкість особи у кризовому просторі [2]

Громадянська ідентичність передбачає не лише споживання інформації, а й її критичне переосмислення через здатність до рефлексивного вибору. Таким чином, ідентичність постає як результат не тільки соціального, а й когнітивного самоздійснення.

Підсумовуючи, зазначимо, що філософія вчинку В.А. Роменця дозволяє інтегрувати екзистенційний, моральний та когнітивний виміри громадянської ідентичності в єдину теоретичну модель.

У цій моделі особа постає як активний суб'єкт самотворення, для якого ідентичність є не зовнішньо заданою характеристикою, а результатом постійного вчинкового зусилля – процесу відповідального самоздійснення у світі людського буття.

Список використаних джерел

1. Роменець В. А. Вчинок і світ людини // Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-е вид. Київ: Либідь, 1999. С. 383–402.
2. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: Навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2013. 372 с.

Кондес Т. В.,

кандидатка психологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри психології
та соціального забезпечення
Державного університету
«Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8514-9389>

Кондес О. П.,

викладач Фахового коледжу
ВНЗ «Університет «КРОК»,
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4007-6845>

ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З РАС В УМОВАХ СЕНСОРНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

На сьогодні в Україні відбувається докорінне переосмислення парадигми навчання і виховання дітей з особливими потребами. Гострим питанням сьогодення є надання ранньої кваліфікованої і ефективної допомоги дітям, які мають відхилення у розвитку, у тому числі з розладами аутистичного спектра.

Ці діти принципово відрізняються від дітей не лише з нормативним розвитком, а й від інших категорій дітей з особливими освітніми потребами. Головна їхня відмінність полягає в тому, що в них не сформовані соціальні якості, власне те, що робить людину людиною, істотою, причетною до світу людей, такою, яка єдина з людською спільнотою.

Діти з аутизмом мають особливу, надзвичайно вразливу систему сприймання, тож більшість сигналів із довкілля спричиняють дискомфорт (інколи біль) і дезорієнтують їх.

Захищаючись від надмірних і лякливих вражень, з якими вони не можуть впоратися, ці діти несвідомо формують «аутичний» варіант механізму саморегуляції, що своєрідно адаптує їх до зовнішнього світу та виявляється в таких проявах:

- ❖ гіперфокус уваги (концентрація на певному фрагменті дійсності й нехтування іншими, при цьому невбачання цього фрагмента у взаємозв'язку з іншими);
- ❖ аутостимуляції (стереотипне повторення певних рухів, звуків, дій, що часто
- ❖ виникає в моменти збудження або перевтоми дитини);
- ❖ тілесні блоки (локальна м'язова напруженість, яку людина несвідомо підтримує внаслідок дисгармонійного, часто стресового стану) [3].

Проблема психологічної адаптації дітей із розладом аутистичного спектра набуває особливої актуальності в умовах сучасної соціальної нестабільності та підвищеної невизначеності.

Сенсорне перевантаження, порушення звичних соціальних сценаріїв, інформаційна нестабільність та зміни освітнього середовища значно впливають на емоційний стан і поведінкові реакції дітей з РАС.

В сучасній психології адаптація (від лат. *adaptatio* – пристосування) розглядається як динамічний процес взаємодії особистості та середовища, який передбачає постійне узгодження внутрішніх ресурсів із зовнішніми умовами. Вживання поняття "адаптація" в якості "звикання", "пристосування" індивіда до умов життя і діяльності почало впроваджуватись в педагогічний лексикон вслід за розробкою поняття "соціальна адаптація" [1].

Для дітей з РАС така взаємодія ускладнюється специфікою сенсорної обробки інформації, труднощами соціального прогнозування та підвищеним рівнем тривожності в ситуаціях невизначеності.

Сенсорна невизначеність проявляється у надмірній або недостатній реактивності на зовнішні стимули: шум, світло, дотики, зміни просторового середовища. У випадках високої сенсорної чутливості навіть незначні зміни можуть викликати дезадаптивні реакції – уникнення, емоційне виснаження, поведінкові зриви або регресивні форми поведінки.

Соціальна невизначеність пов'язана з труднощами інтерпретації невербальної комунікації, недостатньою прогнозованістю міжособистісної взаємодії та порушенням звичних поведінкових сценаріїв.

Для дитини з РАС відсутність структурованості середовища може спричиняти зростання внутрішнього напруження й порушення механізмів саморегуляції.

Традиційні підходи до психологічної адаптації дітей з розладами аутистичного спектра (РАС) переважно орієнтовані на створення статичного, суворо структурованого та передбачуваного середовища.

Проте сучасні соціокультурні, безпекові та освітні реалії характеризуються високим рівнем турбулентності, що породжує хронічну сенсорну та соціальну невизначеність.

Для дитини з РАС, яка має базовий дефіцит прогнозування (predictive coding deficit), раптова зміна стимульного поля або соціального контексту стає тригером глибокої дезадаптації та афективних спалахів.

Постає гостра наукова потреба в переході від «статичних» моделей адаптації (націлених на утримання незмінних умов) до динамічних моделей, які розглядають адаптацію як мобільний, саморегульований процес гнучкого реагування на мінливе середовище.

У теорії вчинку Володимира Роменця психологічна адаптація розглядається не як пасивне біологічне пристосування чи конформізм.

Це активний процес самоздійснення, де людина долає суперечності між власними цінностями (ідеалами) та вимогами об'єктивного світу, перетворюючи їх своїми свідомими діями – вчинками.

Психологічна адаптація може розглядатися як процес активного смислотворення та пошуку способів взаємодії зі світом в умовах невизначеності. Дитина не лише реагує на середовище, а й поступово формує індивідуальні механізми регуляції, що забезпечують стабілізацію психоемоційного стану [2].

Запропонована динамічна модель психологічної адаптації дітей з РАС включає чотири взаємопов'язані компоненти:

- сенсорний;
- емоційно-регуляторний;
- соціально-комунікативний;
- поведінковий.

Ключовим чинником успішної адаптації виступає рівень передбачуваності середовища та наявність підтримувальних соціальних взаємодій. А так як аутизм впливає на життя людини в цілому, включаючи проблеми зі сприйняттям сенсорної інформації, то формування безпечного сенсорного простору, структурованої комунікації та стабільних рутин сприяє зниженню тривожності й розвитку адаптивних копінг-стратегій [4]. Адаптація дітей з РАС є багаторівневим динамічним процесом, що потребує комплексного підходу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання моделі в системі інклюзивної освіти, психологічному консультуванні, корекційно-розвитковій роботі та підтримці сімей дітей з РАС, сприяючи підвищенню їх адаптаційного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Гладуш В.А. Інклюзивний освітній процес і волонтерство: досвід співпраці. Електронне наукове фахове видання №3 (24) 2014. Біла Церква. 2014 URL: http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2581
2. Роменець В. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2001.
3. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму / Т.В. Скрипник. – К.: Видавництво «Фенікс», 2010. – 388 с.
4. Temple Grandin The Autistic Brain. New York : Houghton Mifflin Harcourt, 2013.

Коваль І. А.,

*докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри клінічної психології
Українського католицького університету,
м. Львів, Україна*

ЯК УКРАЇНКАМ ВДАЛОСЯ БЕЗ СТРЕСУ АДАПТУВАТИСЬ В КРАЇНІ ПЕРЕБУВАННЯ

Масова еміграція українців стала спільним складним періодом життя, який, однак, допоміг їм повніше осмислити глибину власних почуттів, переживань і реакцій, що цілком співпадають з стадіями переживання і прийняття горя відповідно до теорії психіатра Елізабет Кюблер-Росс.

Це природний діапазон почуттів, які переживають люди при неминучих, сумних або трагічних змінах або втратах.

На *першій стадії* – *заперечення* – «Я не можу в це повірити», «Такого не буває», «Це не могло трапитися зі мною!» – може виникати заціпеніння і шок, до яких згодом приєдналось *полегшення*, що вони в безпеці і втеча від загрози *закінчилася*.

Ця стадія може супроводжуватися зниженням мислення і дій. Перші години, дні і навіть тижні людина просто відмовляється приймати те, що трапилося.

Стадія заперечення зазвичай супроводжується:

- прогалинами в пам'яті (людина не може згадати події попереднього дня і не пам'ятає, коли востаннє їла...),
- дезорганізацією (людина раз у раз забуває чи губить ключі або телефон),
- неадекватною реакцією на будь-які події (людина поводить себе не так, як звичайно, і відчуває себе ніби кимось іншим).

На цій стадії людині важливо не тікати від проблеми, важливо говорити про те, що хвилює з рідними та друзями, шукати підтримку.

Також важливо дати собі час для переживання даної стадії, адже в цей період людина може зібрати досить багато інформації про проблему, що допоможе їй в наступній стадії.

Друга стадія – гнів – «Чому я? Це несправедливо!», «Ні! Я не можу це прийняти!».

Коли відбувається усвідомлення того, що зміни реальні і вже нічого не змінити, заперечення часто переходить в злість. Люди схильні злитися, відчувати біль і шукати винних, звинувачуючи когось або щось в тому, що з ними відбувається. *Під час цієї стадії людина стає дратівливою, запальною.*

Третя стадія – торг – «Боже, дай мені дожити до того, як ...»; «Я все зроблю, почекай поки! Ще трохи.»

Це спроба відкласти неминуче – характерна поведінка людей, які переживають хворобливі зміни. Вони починають торгуватися, аби віддалити небажані зміни або знайти вихід із ситуації. На цій стадії людина дає обіцянки або укладає якісь угоди, щоб отримати можливість ще трохи пожити за старими правилами, здійснювати дії в тому руслі в якому вона звикла.

Більшість угод, як правило, укладається з Богом, іншими людьми, особливо з близькими: «Якщо я пообіцяю це робити, ти не допустиш цих змін в моєму житті». Люди в цей період час звертаються до мольфарів, екстрасенсів, ворожок.

Четвертий етап – депресія – «Я така нещасна, хіба мене може щось турбувати?»; «Спроби щось змінити (повернути минуле) марні»

Коли приходить усвідомлення того, що торг не дає результатів, а наближаються реальні і тривалі зміни. Коли вже зрозумілі всі втрати і зміни в житті, коли безумовно в минулому залишилися всі попередні події і емоції виникає *стан пригніченості, смутку, страху, жалю тобто – депресивний розлад: опускаються руки від безвиході, людина втрачає сенс життя.*

Це найнижча емоційна точка, яка стає опорою для заміन.

П'ята стадія – прийняття – «Все буде добре»; «Я не можу змінити це, але я можу добре підготуватися до цього»

Незалежно від того, наскільки глибокими є страждання людини, повільно, але неухильно, вона повертається до звичного життя. Спочатку вона буде робити крок вперед і два назад, але поступово почне усвідомлювати те, що трапилося, і задіювати приховані «резерви сил». Особистість з подивом виявить, що життя не зупинилося.

На стадії прийняття людина не просто вчиться жити в нових умовах, а й мотивує інших, допомагає тим, хто опинився в важчій ситуації, надихає власним прикладом.

Знання про перелічені п'ять стадій прийняття неминучого сильно спрощує широкий спектр емоцій і переживань, які люди можуть відчувати під час змін.

Адже це дає людям заспокоєння – полегшення від того, що вони розуміють, що з ними взагалі відбувається і зокрема – на якій стадії прийняття зміни вони перебувають.

А також приходить усвідомлення, що усі переживання і почуття людини нормальні, а це дає натхнення приймати реальність, в якій вони перебувають і сили для подальшого розвитку.

Подолання кризи ідентичності з усвідомленням свого «Я», з прийняттям нових сімейних і соціальних ролей, адаптація до іншого способу життя дають змогу не лише прийняти, а й насолоджуватися новим життям

Саме тому, ймовірно, наші співвітчизниці-біженки пройшовши увесь шлях прийняття болю і змін все частіше стверджують, що вони не планують повертатися в Україну.

Круглов К. О.,
доктор філософії (PhD)
за спеціальністю 053 Психологія,
доцент кафедри менеджменту та онтопсихології
Інституту психології і підприємництва,
смт Козин, Київська обл., Україна

КОМПЛЕКСНА КОНЦЕПЦІЯ ЛІДЕРСТВА: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

На сьогоднішній день розробляються сучасні концепції лідерства, які намагаються поєднати традиційний і ситуаційний підходи, до них відносять: концепцію атрибутивного лідерства, концепцію харизматичного лідерства, концепцію перетворюючого лідерства тощо [1-3].

З іншого боку, вивчення лідерських якостей призвело до виділення таких груп: фізіологічні, психологічні чи емоційні, розумові та особистісні ділові.

Зокрема, психологічні якості проявляються переважно через характер лідера. Вони мають як спадкову, так і виховну основу.

Вивчення розумових якостей та їх зв'язку з лідерством проводилися багатьма вченими, результати яких збігаються в тому, що рівень цих якостей у лідерів вищий, ніж у не лідерів.

До цього призвело те, що успіх лідера багато в чому залежить від його здібностей та навичок, за допомогою яких вони вирішують проблеми та приймають рішення.

Ефективне виконання цих функцій пов'язане з наявністю здібностей, що розглядаються. Але подальші дослідження показали, що кореляція між цими якостями та лідерством невелика.

Особистісні ділові якості мають характер набутих і розвинених у лідера навичок та умінь у виконанні своїх функцій. Їх значущість зростає за рівнями організаційної ієрархії. Проте ще вдалося довести, що ці якості визначають ефективне лідерство.

По-друге, з різних причин, наприклад, невдачі у пошуку шляхів вимірювання багатьох лідерських якостей, не вдалося встановити тісний зв'язок між цими якостями та лідерством.

Підхід, який вивчає лідерські якості, став стимулом для розвитку інших концепцій лідерства та виявився надійним стримуючим засобом у переоцінці поведінкових та ситуаційних основ лідерства.

Так, аналіз поведінкових концепцій свідчить, що на відміну від теорії особистісних якостей, керівника можна навчати за допомогою спеціальних програм, щоб розвинути конкретні вміння і навички. Проте, поведінкові концепції лідерського стилю не виявили той стиль, що дає стійкість співвідношень між його використанням та приростом ефективності.

Залежно від конкретної ситуації варто змінювати методи керівництва, тобто організаційні структури управління. Ситуаційний підхід до керівництва визначив низку основних засобів підвищення ефективності керівництва, наприклад, перетворення групи, щоб підібрати психологічно сумісних підлеглих.

Перелічені підходи акцентують увагу або на особистих якостях лідера, або на його поведінці, котрій потрібно вибрати ефективний стиль.

Останніми дослідженнями у сфері пошуку ефективного стилю лідерства є дослідження можливого комплексного поєднання теоретичних розробок всіх попередніх напрямів: теорії лідерських якостей, поведінкових і ситуаційних концепцій. До цього комплексного підходу слід віднести концепцію атрибутивного лідерства, сутність якої полягає у дії керівників-лідерів, які мають поєднуватися з поведінкою його підлеглих.

Комплексна концепція має на меті виявити причини поведінки підлеглих та формування відповідних впливів керівника.

Пропонується кілька нових ідей управління та лідерства:

- підтримка лише високоприбуткових проєктів;
- введення повної автономії лінійних менеджерів, які перебувають у взаємодії зі споживачами;
- управління, крім ієрархії, яка вже існує;
- використання формальної та неформальної інформаційних мереж, що об'єднують автономні елементи.

Список використаних джерел

1. Комарова К.В., Коляда С.П. Лідерство. Дніпро, 2021.
2. Теорія і практика формування лідера / О. Г. Романовський, Т. В. Гура, А. Є. Книш, В. В. Бондаренко. Харків, 2020.
3. Сушик І.В. Етика бізнесу / І. В. Сушик, О. Г. Сушик, Я. М. Хомяков. Менеджмент підприємства. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Кондор, 2021.

Мар'яненко Л. В.,
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

**ПОГЛЯДИ В. А. РОМЕНЦЯ ПРО ПІЗНАВАЛЬНУ
І ТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ:
ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Книга Володимира Андрійовича Роменця «Фантазія, пізнання, творчість» вийшла у 1965 році. Ця праця являє собою фундаментальне психологічне дослідження, присвячене вивченню природі творчого процесу, ролі уяви (фантазії) у науковому та художньому пізнанні, а також розвитку творчих здібностей особистості. У цій книзі В. А. Роменець аналізує творчість як складну систему, до якої входять як раціональні, так і емоційні компоненти. Фантазія розглядається ним як механізм пізнання. Фантазія – це не просто втеча від реальності, а необхідний інструмент для перетворення світу, вихід за межі відомого та на цій основі формування нових ідей.

Творчість трактується В. А. Роменцем як процес душевного очищення, катарсису, та спосіб самореалізації особистості. Вчений також розвивав ідеї про те, як внутрішній світ людини (мікрокосмос) через творчість взаємодіє із навколишнім світом (макрокосмос) і часто відбувається взаємоперетворення мікро- і макрокосмосу. На його думку, в процесі функціонування творчості відбувається діалектика фантазії, пізнання та творчості. На теоретичному рівні обґрунтовується, як пізнавальна діяльність переходить у творчу, а уява і фантазія сприяють будувати нові образи, необхідні для творчого продукту [1, 5].

Взагалі, у своїх працях «Фантазія, пізнання, творчість», «Психологія творчості», «Виховання творчих здібностей у студентів» В.А. Роменець розглядає структуру творчого процесу, формування творчих здібностей людини, розробляє поняттєво-категоріальний апарат творчості.

Він акцентує увагу на тому, що саме завдяки творчості виявляється індивідуальність людини, і трактує творчість як прояснення та душевне очищення, як катарсис.

Слід зазначити, що В. А. Роменець чітко відрізняв фантазію від уяви, розглядаючи ці два психічні пізнавальні процеси як генетично пов'язані, але різні за функціями та ступенем свободи щаблі творчого процесу. У своїй фундаментальній праці «Психологія творчості» дослідник визначив специфіку кожного з цих феноменів через призму історико-психологічного та вчинкового підходів. Уява і фантазія вирізняються за рівнем зв'язку з реальністю: уява більше прив'язана до перетворення наявного чуттєвого досвіду, структурування реальності та підготовки до практичної дії. Фантазія ж виступає як вища, більш автономна форма уяви. Вона здатна повністю відриватися від безпосереднього емпіричного споглядання світу, створюючи принципово нові, часом парадоксальні смислові виміри.

У пізнанні та творчості уява реконструює, комбінує та моделює. Фантазія ж долає обмеженість однобічного емпіричного погляду на світ. Вона виступає «живим творчим процесом», який розширює межі людського буття та є ядром самої здатності творити. Таким чином, В. А. Роменець розглядав уяву як психічний процес оперування образами. Фантазію ж він підносив до статусу особливої духовної сили особистості, що тісно пов'язана з інтелектуальним, емоційним та ціннісним вимірами не лише творчості, а й людського вчинку.

Феномен пізнання В. А. Роменець розглядав як «живий творчий процес», а значення фантазії вбачав у подоланні одностороннього емпіричного обмеження світу. Взаємодія психічних процесів під час створення нового, за В. А. Роменцем, забезпечується трьома силами:

По-перше, це інтуїтивно-емоційне вчування: ірраціональний компонент, здатність глибоко проникати в сутність речей через почуття та неусвідомлені спалахи осяяння.

По-друге, це дискурсивно-логічне, мислення-впорядкування, тобто раціональний компонент творчого процесу, що структурує, аналізує, критично оцінює та оформлює інтуїтивні знахідки у зрозумілу для інших систему.

По-третє, це і антиципаційна здатність уяви: центральний міст між розумом та емоціями, що дозволяє випереджати події, моделювати майбутній результат та утримувати цілісний образ ще не створеного продукту [5].

Емпіричне дослідження уяви.

Нами було досліджено 30 старшокласників ЗОШ №36 м. Києва. З результатів дослідження креативності за методикою «Креативність. Творчий потенціал» Ф. Вільямса (адаптація Н. Бельської) виявилось, що переважна більшість опитаних мають нижче, ніж середній рівень креативності, тобто творчий потенціал в них блокується, саме в ситуації невизначеності освітнього простору.

У більшості опитаних не достатньо розвинені такі прояви креативності, як: допитливість, уява, схильність до ризику та складність, як готовність до розв'язання складних творчих завдань.

Обробляючи емпіричні результати за цією діагностичною методикою, стає очевидним, що, значна частина старшокласників, в цей час невизначеності освітнього простору, демонструє труднощі з точки зору прийняття ризику (40%), у 20 % учнів недостатньо розвинена любов до знань, 10 % учнів мають труднощі з розвитком уяви, а 30 % досліджуваних намагаються уникати складних завдань, тобто в них недостатньо розвинена така складова креативності, як складність.

З допомогою кореляційного аналізу було виявлено, що найщільніший зв'язок «Креативність. Творчий потенціал» має із діагностичним критерієм «Любов до знань» ($+0,838^{**}(0,000)$), або допитливістю. Суб'єкт із вираженою допитливістю цікавиться про все, йому подобається вивчати побудову механічних речей, він постійно шукає нові шляхи (способи) мислення, любить вивчати нові речі та ідеї, шукає різні можливості рішення завдань, вивчає книги, ігри, карти, картини тощо, щоб пізнати якомога більше.

На другому місці, за значущістю коефіцієнту кореляції із загальним показником «Креативність. Творчий потенціал», має критерій «Уява» ($+0,699^{**}(0,000)$). Суб'єкт з розвинутою уявою вигадує оповідання про місця, які він ніколи не бачив; уявляє, як інші будуть вирішувати проблему, яку він вирішує сам; мріє про різні міста і речі; любить міркувати про явища, з якими не стикався; бачить те, що намальовано на картинах і малюнках не так, як інші, а незвичайно; часто відчуває здивування з приводу різних ідей і подій, що стимулюються переважно внутрішніми візуальними образами.

Також значущі кореляційні зв'язки із креативністю, як основою творчого потенціалу, виявляються із складністю (чутливістю до проблем і намаганням їх розв'язати) ($+0,686^{**}(0,000)$), та схильністю до ризику ($+0,665^{**}(0,000)$).

Отже, бачимо, що уява посідає вагоме рангове місце по значимості у структурі креативності. Творча уява відіграє значну роль у розвитку креативності і у розвитку та розкритті пізнавально-творчого потенціалу. Вона базується на знаттєлюбності, любові до набуття нових знань, на розвинутій пізнавальній діяльності учня [2, 4]. Спираючись на погляди В. А. Роменця, для уточнення діагностичного критерію «Уява» і поглиблення знання про психологічну природу цього феномену ми провели емпіричне обстеження учнів з допомогою стандартизованих і визнаних (валідних і надійних) діагностичних методик, і результати обстеження піддавали статистичній обробці.

Результати кореляційного аналізу загального показника «Уява» з показниками інших методик розміщено в наступній таблиці №1.

Таблиця №1

Ранги коефіцієнтів кореляції діагностичного критерію «Уява» – критерій методики «Креативність» (Вільямс Ф., адаптація Бельської Н.)

№ рангу	Діагностичний критерій	Коефіцієнт кореляції	Автор, методика
1	Уява	1,000	Методика «Творчий потенціал» Вільямс Ф.
2	Творчий потенціал, креативність, загальний показник	+0,699** (0,000)	Методика «Творчий потенціал» Вільямс Ф.
3	Схильність до ризику	+0,457** (0,011)	Методика «Творчий потенціал» Вільямс Ф.
4	Любов до знань	+0,428** (0,011)	Методика «Творчий потенціал» Вільямс Ф.
5	Складність	+0,359 (0,052)	Методика «Творчий потенціал» Вільямс Ф.
6	Візуально-просторовий інтелект	+0,349 (0,059)	«Типи інтелекту» Ховард Гарднер
7	Мотивація успіху	+0,320 (0,082)	«Мотивація успіху та страх невдачі» А. О. Реан. (адаптація Л. М. Карамушки)
8	Автономна каузальна орієнтація (самодетермінація автономії)	+0,225	«Види каузальних орієнтацій» Райан-Десі. (Адаптація Л.З. Сердюк)

Психологічний аналіз даних.

Отже, за нашими дослідженнями, уява, як – прихильність до фантазування, здатність уявляти, створювати нові образи, найбільш щільно корелює із загальним показником розвиненості творчого потенціалу і креативності учня. Другий ранг кореляцій взаємовпливу уяви займає така особистісна риса, як схильність до ризику, що визначається як готовність особистості діяти в умовах невизначеності, відстоювати свою думку, братися за складні завдання.

Саме творча уява сприяє тому, що в людини розвивається така риса, як помірна ризикованість. Третій ранг кореляції уяви має така риса особистості, як «любов до знань», тобто прагнення учня до знань, пошук нових відомостей, цікавість, прагнення зрозуміти суть речей, тобто розвинена пізнавальна діяльність і схильність учня до пізнання.

Знаттєлюбність сприяє розвитку уяви, і навпаки розвинена уява і фантазія спонукають учня до цілепокладання нової пізнавальної діяльності, пошуку нових знань. Ці зазначені три якості мають значущі кореляційні зв'язки з уявою. Незначущі кореляційні зв'язки мають з уявою: складність, як творча особистісна риса, яка визначається, як чутливість до проблем, або прагнення до пізнання складних, заплутаних речей, інтерес до проблем, пошук альтернатив.

Також з уявою корелює візуально-просторовий інтелект за методикою «Типи інтелекту» Г.Гарднера. Цей тип інтелекту відповідає за здатність особистості мислити образами та картинками, сприймати зорову інформацію, модифікувати її та відтворювати побачене без безпосереднього візуального стимулу.

Основною рисою візуально-просторового інтелекту Г.Гарднер виділяє саме просторову уяву, як здатність подумки обертати об'єкти, конструювати 3D-образи, 3D-образи (3D-зображення) – це цифрові або фізичні моделі об'єктів, що мають три виміри: ширину, висоту та глибину.

На відміну від плоских (2D) малюнків, тривимірні образи дозволяють побачити об'єм, перспективу, тіні та текстуру предмета з різних ракурсів. орієнтуватися в просторі.

Крім того, до візуально-просторового інтелекту входять такі характеристики, як висока чутливість до кольорів, ліній, форм та візерунків, сприйняття кольору та форми; вміння читати карти, схеми, діаграми, графіки, тобто розвинена візуалізація предмета чи об'єкта.

За розвиненого візуально-просторового інтелекта превалюють такі інтереси, як любов до малювання, дизайну, архітектури, створення 3D-моделей, головоломок (пазлів), інтерес до конструювання.

У старшокласників з розвиненим візуально-просторовим інтелектом, уявою, фантазією професійне самовизначення націлене на такі професії, як архітектор, дизайнер, фотограф, художник, пілот, штурман, інженер, 3D-модельєр.

За нашим дослідженням виявилось також, що розвинена уява має пряму кореляцію з мотивацією успіху. Учні з перевагою цієї мотивації орієнтовані на конструктивні та позитивні результати в умовах, в яких невідомо, чи будуть досягнення (успіх чи невдача), тобто в умовах ситуації невизначеності [3].

Тому в учнів з розвиненою мотивацією успіху розвинена така риса, як толерантність до невизначеності.

Толерантність до невизначеності – це психологічна здатність людини ефективно діяти, ухвалювати рішення та зберігати емоційну рівновагу в умовах неповної, суперечливої інформації або відсутності чітких прогнозів. У таких учнів виявляється висока, ініціативність, впевненість у собі. Вони можуть ставити перед собою високі, але досяжні цілі, тобто в них розвинена адекватна самооцінка, цілепокладання, самостійна пізнавальна і творча діяльність. Такі учні віддають перевагу середньому або помірному рівню ризику. Невдача сприймається не як крах, а як стимул для подальшої активної діяльності та кращого результату. Превалюють такі емоції, як оптимізм, надія на успіх.

Крім того, розвинена уява має тенденцію до позитивної кореляції із показником автономної каузальної орієнтації (Методика «Види каузальних орієнтацій» Р. Райана-Д. Десі). Учні з розвиненою уявою відносно незалежні, самостійні у прийнятті своїх рішень та у виборі власних вчинків. Потреби такого учня базуються на задоволенні потреб в автономії, компетентності та пов'язаності (причетності) [2, 3].

Висновки

1. В. А. Роменець наголошував, що творча діяльність є основою для формування особистості, здатної до саморозвитку та перетворення навколишньої дійсності.

2. Праця В. А. Роменця «Фантазія. Пізнання. Творчість» стала одним із перших ґрунтовних радянських досліджень, в якому творчість розглядалася не лише технічно, а й у контексті психології особистості, наголошуючи на її гуманістичному значенні. Загалом, праця спрямована на аналіз того, як людина творчо пізнає і освоює світ.

3. Наше емпіричне дослідження, яке спирається на ідеї В. А. Роменця, доводить, що розвинена уява, фантазія в учня є важливим фактором творчості і пізнання особистості.

Уява сприяє розвитку не тільки творчо-когнітивної сфери учня, але й розвитку мотивації успіху, впевненості, коли виникає ситуація невизначеності, схильності до ризику, сміливості, а також і здатності здійснити самостійний вчинок, спираючись на автономну каузальну орієнтацію, а також морально-етичну самодетермінацію.

Отже, творчість взаємопов'язана з мораллю особистості, саме цей момент недооцінюється дослідниками, а В. А. Роменець у своїх працях невинно доводив саме цей аспект життєдіяльності людини.

Список використаних джерел

1. Боровицька О. М. Феномен творчої уяви в епістемологічній психології творчості (філософсько-психологічне прочитання). *Актуальні проблеми психології*. Т. 12. Психологія творчості. Вип. 26. С.45–58.
2. Мар'яненко Л. В. Емпіричне дослідження креативності учнів старших класів. *Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку*: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару. (Київ, 23-26 трав. 2024 р.). Київ, Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 344–353.
3. Методика діагностики рівнів і особливостей психологічної готовності керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін. / ред. О. І. Бондарчук. Київ, 2014. 148 с. Рукопис.
4. Поклад І. М. Психологічні проблеми розвитку творчої особистості в умовах соціальних змін. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. Херсон, 2019. Вип. 1 (16). С. 230–232.
5. Роменець В. А. Фантазія. Пізнання. Творчість: монографія. Київ. Наукова думка. 1965. 152 с.

Мельник О. А.,

*докторка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця
лабораторії загальної психології та
історії психології ім. В. А. Роменця*

*Інституту психології ім. Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

ІНДИВІДУАЛЬНА ІСТОРІЯ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ У ПОГЛЯДАХ В. А. РОМЕНЦЯ

До історії життя людини входить все те, що вона засвоїла із результатів попереднього історичного розвитку людства і що вона сама привносить в цей розвиток. Згідно з В. А. Роменцем життєвий шлях людини – це її індивідуальна історія, на протязі якої вона формує свою особистість. Власне, людина в тій мірі виступає особистістю, в котрій вона має **свою історію**. В цій історії життя формуються події, відбуваються значимі, кульмінаційні моменти, поворотні пункти, коли в результаті прийняття рішень людиною визначається подальше становлення її особистості.

Актуальність проблематики вивчення індивідуальної історії життя людини була характерна для всіх часів.

Особливості розуміння творення індивідуального життєвого шляху людини є важливим джерелом знань про культуру, національні особливості визначеного народу. Звісно, індивідуальний життєвий шлях людини визначався, витлумачувався, оцінювався як такий, що виникає, досягає своєї вершини та завершується смертю. Смерть від того виступала своєрідним критерієм сенсу і цінністю цього життя.

Провідні напрями наукової розробки проблеми індивідуальної історії життя людини згідно з В. А. Роменцем включають у себе:

По-перше, визначення ідеально завершеного циклу життя (ортобіозу), як критерія оцінки реального життя, способів його оптимізації.

По-друге, розкриття перспективного й ретроспективного компонентів його цілісності у єдності реальних та ідеальних відтворень (згадування й пригадування планів по відношенню до майбутнього, мрій).

По-третє, знаходження етапів, зокрема, на основі зміни, вдосконалення життєвих й світоглядних настановлень: усвідомлення призначення у житті, реалізація, корекція індивідуального життєвого шляху у зв'язку зі способами розкриття особистістю його сенсу – через кохання, переживання буття, служіння людству, творчий ентузіазм тощо. Тому життєвий і творчий шлях особистості осенсуються в їх єдності як дві сторони індивідуального буття людини.

На відміну від всіх живих істот на Землі лише людина має свою історію. Вона залежить від індивідуальних особливостей людини, соціальної ситуації розвитку, історичного періоду часу. І хоча існують загальні риси в біографії людей одного покоління, одного й того ж соціального середовища, але, тим не менш історія життя кожної людини має неповторний, унікальний характер. І він визначається біографічними подіями.

Мова йде про поворотні пункти у формуванні та становленні індивідуального життєвого шляху – виникненні у людини нових відносин до світу. Такі події являють собою «одиницю» біографії людини. Розрізняють події оточуючого світу, події поведінки людини в соціальному середовищі, а також події духовного, внутрішнього життя.

Роменець В. А. переконаний, що всі ці події так або інакше пов'язані з вчинками. Саме останні являють собою логічний вузол людської поведінки. Вчинки стають подіями в житті, зазначає академік, якщо вони виражають значне перетворення змісту духовного життя людини, привносять суттєві зміни в соціальне середовище; вчинки-події відкривають нову життєву перспективу, зливаються з формуванням або запереченням визначених цінностей світу. Таким чином, на цій основі і виникає індивідуальна, духовна біографія особистості з її вузловими моментами – подіями внутрішнього життя [1].

Проблему індивідуальної історії життя людини можна розглядати як співвідношення центрації й децентрації у формуванні її оцінок, тобто вивчається можливість осягнути світ, який існує незалежно від пізнавальних настановлень людини і разом з тим такий, що розкривається у фокусі бачення людини. Життєдіяльність людини досліджується також стосовно можливостей її вдосконалення взагалі і творчої індивідуальності, зокрема.

Розгортання індивідуальної історії життя має свою внутрішню логіку. Зокрема, стверджує В. А. Роменець, те реальне, з чого починається оглядання індивіду-

альної історії життєвого шляху, є його безпосереднє переживання, переживання в даний момент, адже саме це переживання засвідчує перебування людини в цьому світі.

Вчений називає його справжнім часом життя, адже воно фіксується змінами: дещо проходить, а дещо приходить. Людина відчуває своє тіло, аналізує події, які відбуваються в оточуючому світі, і це відношення до себе й до світу як ставлення приводить людину до усвідомлення її індивідуального буття.

Наповнюють індивідуальну історію життя людини події. Багатство переживань буття є функцією цієї наповненості. Час життя людини пульсує по-різному, в залежності від характеру ставлень людини до подій, в котрих вона є не просто глядачем, але й активним учасником.

В єдності реального ходу подій з їх ідеальним відображенням в суб'єктивності людини виступає справжня психологія часу, котра робить індивідуальну історію життя людини сповненою протиріччями.

Основне зосередження, в якому переживається і виражається індивідуальна історія життя, зазначає Роменець В. А., в якому можна побачити справжню пружину її розгортання у часі, є вчинок, і перш за все вчинкові форми вирішення протиріч.

Отже, вчинок – як підсумок, являє собою вузлову форму творення індивідуальної й унікальної історії життя людини.

Список використаних джерел

1. Психологія вчинку: Шляхами творчості В. А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд; відп. ред. А. В. Фурман. Київ: Либідь, 2012. 296 с.

Новацький В. Р.,
*здобувач кафедри практичної психології
та соціальної роботи Східноукраїнського
національного університету імені В. Даля,
м. Київ, Україна*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В КРИЗОВІ ПЕРІОДИ ЖИТТЯ

Формування соціальної ідентичності молоді під час соціальних криз має низку особливостей.

Дослідження показали, що в ситуації соціальної нестабільності, незважаючи на об'єктивні порушення міжпоколінної трансляції норм та уявлень про життя суспільства, сім'я залишається важливим фактором побудови образу соціального світу загалом та соціальної ідентичності зокрема [1-3].

Як правило, ідентифікації інституалізовані, тобто пов'язані з основними інститутами (родина, держава, економіка, освіта та ін.), і виявляються через відповідність поведінки до інституційних вимог та відповідну реакцію інститутів. У разі зміни соціальних інститутів або їх функцій ідентичність, що сформувалася, може бути трансформована або повністю зруйнована.

Можна відзначити кілька чинників, що ускладнюють становлення ідентичності за умов кризи:

- *по-перше*, соціально-економічні реформи останніх років, зорієнтовані на досягнення особистого успіху;
- *по-друге*, відбулося порушення безперервності ходу історичного часу: минуле погано переноситься в сьогодення і часто не є фундаментом для майбутнього, що створює почуття нестійкості та невпевненості у майбутньому.

Становлення особистісної, соціальної та етнічної ідентичності молоді є результатом соціалізації.

Нагадаємо, що соціалізація – процес і результат засвоєння та подальшого активного відтворення індивідом соціального досвіду; процес входження молоді людини в соціальне середовище та пристосування до культурних, психологічних та соціальних умов.

У гуманістичній психології соціалізація – самоактуалізація Я-концепції, реалізація молодою людиною своїх потенцій та творчих здібностей, подолання негативних впливів середовища.

Ідентичність, сформована в процесі соціалізації, не є незмінною, і може бути втрачена з двох основних причин: в результаті кардинальних психічних змін або в результаті швидких і значних змін у навколишньому соціальному середовищі, що, наприклад, й відбулося в суспільстві на стику тисячоліть.

Важливим компонентом соціальної ідентичності є етнічна ідентичність – переживання своєї тотожності з однією етнічною спільнотою та відокремлення від інших. Її становлення – це результат когнітивно-емоційного процесу усвідомлення себе представником етносу, становлення особистості суб'єкта культури певного етносу.

Спостерігається підвищена увага до етнічної ідентифікації, потреба в консолідації етнічної спільності, спроби вироблення інтегруючого національного ідеалу, «охорона» та відокремлення своєї національної культури, історії.

Отже, інтерес до свого коріння, пошук впевненості у завтрашньому дні, стабільності та захисту пов'язаний зі зверненням до двох міжпоколінних соціальних груп – сім'ї та етносу.

Тісне психологічне переплетення цих двох груп виявляється у тому, що саме сім'я виступає першим та основним (а іноді й єдиним) джерелом знань про етнічні особливості, властиві тому чи іншому народу, а однією з найважливіших етнодиференціюючих ознак виступає мова.

Список використаних джерел

1. Кухарук О. Ю. Особливості етнічної ідентичності представників різних етнових груп українського студентства: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2020. 202 с.
2. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Кам'янець-Подільський, 2017. 195 с.
3. Синельников Р. Ю. Діагностика сформованості громадянської ідентичності української молоді. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2018. № 3(14). С. 87–96. DOI <https://doi.org/10.31108/2.2018.3.14.10>

Овчаренко В. В.,
психолог-реабілітолог,
керівник Центру соціально-психологічної допомоги
постраждалим від воєнних конфліктів,
президент Асоціації «Ренесанс Одеси»,
м. Одеса, Україна

МОРАЛЬНА ТРАВМА В УМОВАХ ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Повномасштабна війна в Україні актуалізувала необхідність переосмислення психологічних наслідків травматичного досвіду.

Поряд із посттравматичним стресовим розладом дедалі більшого наукового й практичного значення набуває феномен моральної травми, що виникає внаслідок переживання або свідчення подій, які грубо порушують базові моральні переконання людини, її уявлення про справедливість, людську гідність, відповідальність і довіру.

На відміну від класичних психотравматичних реакцій, моральна травма пов'язана не лише зі страхом або загрозою життю, а й із глибокою внутрішньою кризою цінностей, моральної ідентичності та життєвих смислів.

У статті здійснено аналіз сучасних наукових підходів до розуміння моральної травми, визначено її психологічні механізми, клінічні прояви та особливості розвитку серед військовослужбовців, цивільного населення, медичних працівників, психологів, рятувальників і волонтерів в умовах війни. Особливу увагу приділено українському контексту, який характеризується тривалим впливом бойових дій, вимушеним переселенням, втратами, руйнуванням соціальних зв'язків та постійним моральним напруженням.

Обґрунтовано необхідність розглядати моральну травму як окремий феномен психічного здоров'я, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу до діагностики, психологічної допомоги та психосоціальної реабілітації.

Проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення моральної травми, її психологічних механізмів, відмінностей від посттравматичного стресового розладу комплексного посттравматичного стресового розладу, депресивних розладів та професійного вигорання [20; 16; 11].

Розкрито особливості формування моральної травми у військовослужбовців, ветеранів, цивільного населення, медичних працівників, психологів, волонтерів, журналістів, рятувальників та інших категорій населення, які зазнають впливу війни.

Особливу увагу приділено порушенню моральної ідентичності, втраті довіри, формуванню почуття провини, сорому, морального болю та екзистенційної кризи як ключовим психологічним проявам моральної травми [16; 15; 10].

Запропоновано авторське визначення моральної травми, концептуальну класифікацію її основних типів, диференційну характеристику моральної травми та споріднених психічних станів, а також авторську модель психосоціальної реабілітації осіб із моральною травмою. Представлено практичні рекомендації щодо організації комплексної психосоціальної реабілітації в умовах війни на основі біопсихосоціального підходу [10; 11].

Наукова новизна дослідження полягає в інтеграції сучасних міжнародних наукових підходів із авторською концепцією психосоціальної реабілітації моральної травми, що орієнтована на відновлення моральної ідентичності, довіри, життєвих смислів та соціального функціонування особистості.

Практичне значення результатів полягає у можливості використання запропонованих теоретичних положень, концептуальної моделі та наших авторських таблиць у діяльності психологів, психотерапевтів, лікарів, фахівців із психосоціальної та фізичної реабілітації, соціальних працівників, мультидисциплінарних команд, центрів психічного здоров'я та закладів охорони здоров'я [11; 22].

Вступ. Війна належить до найпотужніших чинників дестабілізації психічного здоров'я людини. Її наслідки виходять далеко за межі безпосередньої загрози життю та фізичної безпеки, охоплюючи моральну, емоційну, соціальну й екзистенційну сфери особистості.

У сучасній психологічній науці дедалі більше уваги приділяється феноменам, які не можуть бути повністю пояснені в межах традиційної моделі посттравматичного стресового розладу. Одним із таких феноменів є моральна травма.

Моральна травма виникає тоді, коли людина стикається з подіями, що суперечать її фундаментальним моральним переконанням або руйнують довіру до себе, інших людей чи соціальних інститутів.

Це може бути переживання власних дій, вимушеної бездіяльності, свідчення жорстокості, втрати близьких, зради, несправедливості або тривалого перебування в умовах, де моральний вибір істотно обмежений.

Для України проблема моральної травми має особливе значення. Повномасштабна війна створила умови, за яких із моральними викликами стикаються не лише військовослужбовці, а й цивільне населення, медичні працівники, психологи, рятувальники, волонтери, педагоги та представники інших професій допомоги.

Значна частина населення переживає не лише страх, а й глибокі почуття втрати, безсилля, провини, сорому, морального обурення, руйнування довіри та екзистенційної невизначеності.

Повномасштабна війна в Україні стала не лише масштабною гуманітарною катастрофою, а й чинником глибоких психологічних трансформацій суспільства. Значна кількість людей щоденно стикається з подіями, які виходять за межі звичайного людського досвіду та змінюють не лише емоційний стан, а й фундаментальні моральні переконання, систему життєвих цінностей, довіру до людей, державних інституцій і світу загалом [17; 25].

Традиційно психологічні наслідки війни розглядалися переважно крізь призму посттравматичного стресового розладу, тривожних і депресивних розладів.

Водночас сучасні міжнародні дослідження свідчать, що значна частина психологічних страждань не може бути повністю пояснена лише симптомами ПТСР.

У багатьох випадках визначальними стають переживання морального характеру:

- ✓ глибоке почуття провини,
- ✓ сорому,
- ✓ морального болю,
- ✓ втрати довіри,
- ✓ руйнування життєвих смислів та моральної ідентичності.

Саме ці прояви лежать в основі феномена моральної травми, який останніми роками набуває дедалі більшого значення у світовій психологічній науці [20; 16; 11].

Особливої актуальності проблема моральної травми набуває в умовах війни, коли людина може бути змушена приймати морально складні рішення, ставати свідком жорстокості, втрачати близьких, переживати безсилля перед трагедією або стикатися з порушенням базових уявлень про справедливість і людяність [20; 10].

Такі переживання впливають не лише на психічне здоров'я, а й на соціальне функціонування, професійну діяльність, сімейні стосунки та здатність до відновлення після травматичних подій.

Попри стрімкий розвиток досліджень моральної травми, в українському науковому просторі *досі недостатньо комплексних робіт, присвячених психологічним механізмам її розвитку, особливостям прояву в умовах війни та сучасним підходам до психосоціальної реабілітації.*

Це обумовлює необхідність узагальнення міжнародного наукового досвіду, його адаптації до українських реалій та розроблення концептуальних моделей, які можуть стати теоретичною основою для подальших емпіричних досліджень і практичної діяльності фахівців [3; 4].

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Концепція моральної травми сформувалася на перетині військової психології, психіатрії, клінічної психології, етики та соціальних наук. Перші наукові праці були присвячені моральним переживанням ветеранів бойових дій, однак у подальшому дослідження засвідчили, що моральна травма може виникати в осіб різних професійних груп і серед цивільного населення. Сучасні міжнародні дослідження розглядають моральну травму як багатовимірний психологічний феномен, що поєднує когнітивні, емоційні, поведінкові, соціальні та духовно-екзистенційні компоненти. Значний внесок у розвиток цього напрямку зробили Jonathan Shay, Brett T. Litz, Kent Drescher, William Nash, Joseph Currier та інші дослідники [20; 16; 11; 17; 10].

Одним із перших дослідників, який описав специфічні психологічні наслідки бойового досвіду, пов'язані з порушенням моральних переконань особистості, був Jonathan Shay. У своїх роботах він акцентував увагу на переживанні зради, втраті довіри та руйнуванні моральних основ особистості військовослужбовців [20].

Подальший розвиток концепції отримав у працях Brett T. Litz та його колеги, які визначили моральну травму як наслідок переживання подій, що суперечать глибоким моральним переконанням людини і запропонували модель, яка включає почуття провини, сорому, моральний біль та труднощі морального відновлення [16]. Дослідження Kent Drescher, William Nash та інших авторів сприяли уточненню структури моральної травми та розробленню інструментів її оцінювання. Особлива увага приділяється відмінностям між моральною травмою та посттравматичним стресовим розладом. Якщо ПТСР переважно пов'язаний із переживанням загрози життю та почуттям страху, то моральна травма має центральним компонентом порушення моральних переконань, почуття відповідальності та довіри [11; 17].

У працях останніх років особлива увага приділяється механізмам порушення моральної ідентичності, втрати довіри, формування почуття провини, сорому, морального болю, безсилля та втрати сенсу життя.

Наголошується, що моральна травма не є окремим психічним розладом у класифікаціях DSM-5 чи МКХ-11, однак має власний комплекс психологічних проявів, які істотно впливають на функціонування особистості та якість життя. Сучасні автори дедалі частіше розглядають моральну травму як самостійний напрям наукових досліджень, що потребує окремих підходів до оцінки, профілактики та реабілітації.

В українському науковому дискурсі питання моральної травми перебуває на етапі активного становлення. Більшість публікацій присвячено окремим аспектам бойового стресу, психологічної травми або посттравматичного стресового розладу, тоді як моральний вимір пережитого досвіду потребує подальшого концептуального осмислення. Особливо актуальним є вивчення моральної травми серед цивільного населення, яке переживає тривалу війну, окупацію, вимушене переселення, втрату близьких, руйнування житла та звичного способу життя [2; 3; 4].

У контексті української психологічної традиції важливим теоретичним підґрунтям для розуміння морального вибору особистості є концепція вчинку В. А. Роменця. [7]. Учений розглядав вчинок як цілісний осередок людського буття, у якому поєднуються зовнішні обставини, внутрішня мотивація особистості, реалізація прийнятого рішення та оцінка його наслідків.

Відповідно до концепції вчинку, структура людської дії включає взаємопов'язані компоненти:

- ✓ ситуаційний,
- ✓ мотиваційний,
- ✓ діяльнісний,
- ✓ післядієвий.

Ситуаційний компонент визначає обставини, у яких виникає необхідність морального вибору.

Мотиваційний компонент відображає внутрішню боротьбу особистості, зіткнення цінностей, переживання відповідальності та формування рішення.

Діяльнісний компонент пов'язаний із реалізацією прийнятого рішення у реальній поведінці.

Післядія передбачає оцінку наслідків вчинку та включення отриманого досвіду у систему власних переконань.

Сучасні дослідження розширюють розуміння моральної травми за межі військового контексту. Вивчається її прояв у медичних працівників, рятувальників, психологів, гуманітарних працівників та цивільного населення, яке пережило воєнні конфлікти, насильство або масштабні гуманітарні кризи [7; 10, 13].

Основна увага дослідників зосереджена на психологічних наслідках війни, посттравматичному стресовому розладі, психологічній стійкості, реабілітації військовослужбовців і ветеранів. Водночас актуальним залишається подальше

Мета дослідження

Метою статті є комплексний теоретичний аналіз феномена моральної травми в умовах війни, визначення психологічних механізмів її розвитку, узагальнення сучасних підходів до психосоціальної реабілітації, а також авторської концептуальної моделі психосоціальної реабілітації осіб із моральною травмою.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- проаналізувати сучасні наукові підходи до розуміння моральної травми;
- визначити психологічні механізми її розвитку;
- здійснити диференціальний аналіз моральної травми та споріднених психічних станів;
- охарактеризувати особливості моральної травми в умовах повномасштабної війни в Україні;
- обґрунтувати концептуальні засади психосоціальної реабілітації;
- запропонувати авторське визначення моральної травми, її концептуальну класифікацію та модель психосоціальної реабілітації.

Методи дослідження

Дослідження має теоретико-концептуальний характер і базується на методах аналізу, систематизації та узагальнення наукових джерел із психології травми, військової психології, психіатрії, психосоціальної реабілітації та соціальних наук.

Методологічною основою дослідження є біопсихосоціальна модель здоров'я, відповідно до якої психологічний стан людини формується під впливом взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників [12].

У роботі використано системний підхід, який дозволяє розглядати моральну травму як багаторівневий феномен, що охоплює особистісний, емоційний, когнітивний, соціальний та ціннісно-смісловий рівні функціонування людини [12; 24].

Теоретичний аналіз здійснювався шляхом вивчення сучасних міжнародних досліджень моральної травми, наукових праць із проблем психологічної травматизації, психосоціальної допомоги та реабілітації осіб, які пережили воєнний досвід.

Теоретичний аналіз феномену моральної травми в умовах війни

Моральна травма є складним психологічним феноменом, який виникає внаслідок подій або ситуацій, що порушують фундаментальні моральні переконання людини, її уявлення про добро і зло, справедливість, відповідальність та власну ідентичність.

На відміну від класичної травматизації, центральним елементом якої часто є переживання загрози життю та безпеці, моральна травма пов'язана передусім із руйнуванням внутрішньої системи цінностей та неможливістю узгодити пережитий досвід із власними моральними принципами [20; 16].

Моральна травма формується внаслідок суперечності між реальним досвідом людини та її внутрішньою системою моральних переконань. Такий конфлікт може виникати у ситуаціях, коли особистість змушена діяти всупереч власним цінностям або не має можливості реалізувати морально значущий вибір.

У науковій літературі виділяють кілька основних типів морально травматичних подій. До них належать ситуації, у яких людина сама вчиняє або не запобігає діям, що суперечать її моральним переконанням (моральне порушення через дію або бездіяльність), стає свідком морально неприйнятних подій або переживає досвід зради з боку осіб чи інституцій, яким довіряла [16; 11].

В умовах війни моральна травма може формуватися не лише у військовослужбовців, які приймають складні рішення в бойовій ситуації, а й у цивільного населення. Досвід втрати близьких, неможливість захистити інших людей, переживання окупації, вимушеного переміщення, руйнування житла, спостереження за стражданнями інших можуть спричиняти глибокий моральний конфлікт та порушення базових уявлень людини про безпеку і справедливість [10; 15].

Одним із ключових механізмів розвитку моральної травми є конфлікт між реальним досвідом людини та її внутрішньою системою переконань. Особистість намагається відповісти на складні питання: «Чи правильно я вчинив?», «Чи міг я зробити більше?», «Чому це сталося?», «Чи можу я довіряти людям і світу після пережитого?». Якщо ці питання залишаються без психологічного опрацювання, вони можуть призводити до формування стійких негативних переконань щодо себе та оточення [16; 10].

Важливим компонентом моральної травми є зміна ставлення людини до самої себе. На відміну від страху, який є центральним переживанням при загрозливих подіях, моральна травма часто супроводжується самозвинуваченням, соромом та втратою самоповаги. Людина може сприймати себе як «погану», «недостатньо сильну» або таку, що не відповідає власним моральним стандартам [11; 10].

Для глибшого розуміння механізму морального вибору доцільно звернутися до концепції вчинку В. А. Роменця, у якій вчинок розглядається як цілісний процес взаємодії ситуації, мотивації, дії та післядії. Саме етап післядії має особливе значення, оскільки пов'язаний із оцінкою наслідків власного вчинку та його інтеграцією у систему особистісних цінностей [7].

Значну роль у розвитку моральної травми відіграє феномен зради довіри. У концепції Jonathan Shay особливе місце займає переживання порушення моральних очікувань щодо керівників, державних структур або соціальних інституцій. Такий досвід може призводити до глибокого почуття несправедливості, втрати приналежності та соціальної ізоляції [20].

Моральна травма також пов'язана із процесами смислотворення. Людина після травматичної події змушена переглядати власні життєві цінності, уявлення про справедливість, добро, відповідальність та майбутнє.

Саме тому психосоціальна реабілітація при моральній травмі повинна включати не лише зменшення симптомів стресу, а й відновлення життєвих смислів та можливості інтегрувати травматичний досвід у власну історію життя [20; 13].

Важливим аспектом є диференціація моральної травми та посттравматичного стресового розладу. Хоча ці стани можуть мати спільні прояви: емоційне виснаження, уникнення, порушення соціального функціонування, – їхні психологічні механізми відрізняються.

При ПТСР домінують переживання страху, безпорадності та загрози, тоді як при моральній травмі центральними є провина, сором, моральний біль, втрата довіри та порушення ціннісної системи особистості [9].

Таким чином, моральна травма може розглядатися як багаторівневий психологічний феномен, який охоплює емоційний, когнітивний, морально-ціннісний та соціальний виміри. Її подолання потребує комплексного підходу, спрямованого не лише на зменшення негативних переживань, а й на відновлення цілісності особистості, моральної ідентичності та здатності до подальшого життя після травматичного досвіду.

У сучасній психології моральна травма дедалі частіше розглядається як процес, а не одноразова реакція. Її розвиток може тривати місяці або навіть роки після травматичної події. Психологічні симптоми нерідко посилюються вже після завершення безпосередньої небезпеки, коли людина отримує можливість осмислити пережите.

Психологічні механізми розвитку моральної травми

Формування моральної травми є багаторівневим процесом, у якому взаємодіють когнітивні, емоційні, поведінкові, соціальні та екзистенційні механізми [7]. Першим етапом є зіткнення особистості з подією, що суперечить її базовим моральним переконанням.

При цьому суб'єктивне значення події часто має більше значення, ніж її об'єктивні характеристики.

Дві особи можуть пережити однакову ситуацію, однак лише в одній вона стане джерелом моральної травми.

Наступним механізмом виступає когнітивний дисонанс між образом себе як моральної людини та пережитою подією. Людина намагається знайти пояснення тому, що сталося, однак звичні уявлення про справедливість, добро чи відповідальність виявляються недостатніми. Внаслідок цього відбувається переоцінка власної системи цінностей.

Емоційний компонент моральної травми характеризується поєднанням інтенсивного почуття провини, сорому, морального болю, безсилля, гніву, розчарування та втрати довіри. На відміну від страху, який домінує при посттравматичному стресовому розладі, саме ці переживання визначають клінічну специфіку моральної травми.

Подальший розвиток моральної травми супроводжується змінами в самосприйнятті. Людина може почати сприймати себе як негідну поваги, нездатну до морального життя або відповідальну за події, які фактично не перебували під її контролем. Така негативна самооцінка поступово стає частиною особистісної ідентичності.

Не менш важливим є соціальний механізм розвитку моральної травми.

Втрата довіри до інших людей, державних інституцій, професійних спільнот або навіть до людства загалом призводить до соціальної ізоляції. Людина уникає близьких стосунків, перестає відкрито говорити про пережите, відмовляється від професійної чи громадської активності.

Особливого значення набуває екзистенційний компонент. Руйнування базових уявлень про добро, справедливість і сенс життя призводить до формування так званої моральної кризи, у якій людина втрачає внутрішні орієнтири, що раніше забезпечували психологічну стійкість. Саме цей компонент часто визначає тривалий перебіг моральної травми та потребує окремих психотерапевтичних і психосоціальних підходів.

Таким чином, моральна травма є складним багатовимірним процесом, який охоплює всі рівні функціонування особистості – від емоційних реакцій до трансформації системи цінностей, моральної ідентичності та життєвих смислів. Саме ця комплексність зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до її профілактики, діагностики та психосоціальної реабілітації.

Моральна травма в умовах війни в Україні

Повномасштабна війна створила безпрецедентні умови для формування моральної травми серед усіх верств населення. Якщо в попередніх дослідженнях

моральна травма переважно асоціювалася з військовослужбовцями, то сучасний український досвід демонструє, що її прояви поширюються далеко за межі бойових підрозділів. Цивільне населення, медичні працівники, психологи, рятувальники, волонтери, педагоги, журналісти та представники інших професій також стикаються з подіями, які порушують фундаментальні моральні уявлення про безпеку, справедливість, людську гідність і цінність життя.

Специфіка моральної травми в умовах війни визначається не лише інтенсивністю травматичних подій, а й їхньою тривалістю. Постійна загроза ракетних ударів, вимушене переміщення, окупація територій, загибель мирного населення, розлучення сімей, полон, катування, руйнування соціальної інфраструктури та тривале перебування в умовах невизначеності створюють ситуацію хронічного морального напруження. За таких обставин людина змушена постійно переосмислювати власні цінності, приймати складні моральні рішення або жити з відчуттям безсилля перед масштабом трагедії.

Особливого значення набувають переживання, пов'язані із втратою довіри. Це може бути втрата довіри до безпеки світу, міжнародних інституцій, державних механізмів захисту, окремих людей або навіть до власної здатності впливати на події. Така трансформація світогляду нерідко стає основою тривалих психологічних труднощів навіть після завершення безпосередньої небезпеки.

Для військовослужбовців моральна травма часто пов'язана з необхідністю прийняття рішень в умовах високої невизначеності, втратою побратимів, переживанням відповідальності за життя інших, почуттям провини перед загиблими або необхідністю застосування летальної сили. У цивільного населення моральна травма нерідко формується внаслідок переживання безсилля, вимушеної евакуації, втрати дому, розлуки з близькими, спостереження жорстокості або тривалого очікування звісток про рідних.

Не менш складною є ситуація серед представників професій допомоги. Медичні працівники, психологи, соціальні працівники та волонтери протягом тривалого часу перебувають у безпосередньому контакті з людським стражданням.

Вони регулярно стикаються з необхідністю приймати рішення в умовах дефіциту ресурсів, повідомляти родинам про втрати, допомагати людям у кризових станах або працювати в ситуаціях, коли повністю усунути людські страждання неможливо. Саме тому моральна травма серед представників цих професій може накопичуватися поступово та залишатися непоміченою аж до моменту розвитку виражених психологічних наслідків. Варто наголосити, що моральна травма не є проявом психологічної слабкості.

Навпаки, її виникнення свідчить про збереження моральної чутливості особистості. Людина переживає внутрішній конфлікт саме тому, що її система цінностей залишається значущою. У цьому полягає принципова відмінність моральної травми від моральної байдужості або втрати емпатії.

Диференціальна характеристика моральної травми та споріднених психічних станів

Однією з ключових проблем сучасної психології є диференціація моральної травми від інших психічних станів, що виникають після переживання екстремальних подій. Незважаючи на спільність окремих симптомів, моральна травма має власні психологічні механізми розвитку, що потребують специфічних підходів до діагностики та реабілітації. Посттравматичний стресовий розлад переважно формується як відповідь на безпосередню загрозу життю чи фізичній цілісності людини. Його клінічними ознаками є нав'язливі спогади, уникнення нагадувань про травматичну подію, підвищена пильність, порушення сну та інші симптоми, пов'язані зі страхом і відчуттям небезпеки.

У структурі моральної травми домінують інші переживання;

- провина,
- сором,
- моральний біль,
- внутрішній конфлікт,
- втрата довіри та життєвого сенсу.

Хоча моральна травма і посттравматичний стресовий розлад можуть співіснувати, вони не є тотожними явищами.

Комплексний посттравматичний стресовий розлад характеризується:

- стійкими порушеннями емоційної регуляції,
- негативним образом себе,
- труднощами у міжособистісних стосунках, що виникають після тривалого або повторюваного травматичного впливу.

Моральна травма також може супроводжуватися негативною самооцінкою, однак її центральним змістом є руйнування моральної ідентичності та внутрішній конфлікт між пережитим досвідом і системою особистісних цінностей. Депресивні розлади супроводжуються зниженням настрою, втратою інтересу до діяльності, відчуттям безнадійності та зменшенням життєвої активності. При моральній травмі депресивні симптоми можуть бути вторинними, тоді як провідним чинником залишається переживання моральної несправедливості, провини або втрати моральних орієнтирів.

Професійне вигорання формується внаслідок тривалого професійного стресу та проявляється:

- емоційним виснаженням,
- деперсоналізацією,
- зниженням професійної ефективності.

Водночас моральна травма може взагалі розвиватися навіть за відсутності класичних ознак вигорання. Її джерелом при цьому є не перевтома, а зіткнення з ситуаціями, які суперечать фундаментальним моральним переконанням людини. Таким чином, *моральну травму доцільно розглядати як окремий психологічний феномен, що має власні етіологічні чинники, механізми розвитку та клініко-психологічні прояви. Її своєчасне розпізнавання є необхідною умовою вибору адекватної стратегії психологічної допомоги та психосоціальної реабілітації.*

Концептуальні засади психосоціальної реабілітації осіб із моральною травмою

Психосоціальна реабілітація осіб, які пережили моральну травму, не може обмежуватися усуненням окремих психологічних симптомів. На відміну від більшості стресових реакцій, моральна травма зачіпає:

- фундаментальні моральні переконання,
- систему особистісних цінностей,
- самоідентичність,
- міжособистісну довіру,
- екзистенційні смисли.

У зв'язку з цим основною метою реабілітації є не лише зменшення психоемоційного дистресу, а й відновлення цілісності особистості, її здатності до конструктивного функціонування та активної соціальної взаємодії.

Ефективна психосоціальна реабілітація повинна ґрунтуватися на біопсихосоціальній моделі здоров'я, яка розглядає людину як цілісну систему, де *психологічні процеси нерозривно пов'язані із:*

- соціальним середовищем,
- фізичним станом,
- культурними чинниками,
- духовно-ціннісною сферою.

Такий підхід забезпечує:

- інтеграцію психологічної допомоги,
- соціальної підтримки,
- медичної реабілітації,
- відновлення повсякденного функціонування.

На основі аналізу сучасних наукових досліджень і практичного досвіду психологічної реабілітації пропонується концептуальна модель психосоціальної реабілітації осіб із моральною травмою, яка передбачає поетапне відновлення психологічного та соціального функціонування.

Авторське визначення моральної травми та концептуальна модель оцінювання. Аналіз сучасних наукових підходів до розуміння моральної травми дозволяє зробити висновок, що цей феномен не обмежується окремими психічними симптомами, а являє собою складний процес порушення внутрішньої узгодженості особистості після переживання морально значущих подій.

На основі узагальнення наукових досліджень нами запропоновано авторське визначення моральної травми.

Моральна травма – це стан глибокого психологічного порушення цілісності особистості, який виникає внаслідок переживання подій, що суперечать базовим моральним переконанням людини, її цінностям, почуттю відповідальності та уявленням про справедливість, і проявляється через моральний біль, почуття провини, сором, втрату довіри, порушення самоідентичності та труднощі інтеграції травматичного досвіду в подальше життя [20; 16; 10].

Запропоноване нами визначення акцентує увагу на тому, що моральна травма є не лише наслідком зовнішньої події, а результатом взаємодії трьох основних компонентів:

- ✓ морально травматична подія – ситуація, яка суперечить моральним переконанням людини або руйнує її очікування щодо справедливості, безпеки та довіри.
- ✓ внутрішній моральний конфлікт – процес оцінювання людиною власних дій, бездіяльності або пережитого досвіду через призму особистих цінностей.
- ✓ порушення особистісної цілісності – тривалі зміни у ставленні до себе, інших людей та світу.

Відповідно до запропонованого підходу, оцінювання моральної травми має здійснюватися комплексно та включати аналіз декількох взаємопов'язаних сфер функціонування особистості. Основні наукові підходи до визначення та розуміння моральної травми містять:

- Когнітивно-моральний підхід
- Психотравматичний підхід
- Соціально-психологічний підхід
- Екзистенційний підхід
- Реабілітаційний підхід

Дані підходи викладені у таблиці 1.

Таблиця 1**Основні наукові підходи до визначення та розуміння моральної травми**

Науковий підхід	Основний зміст підходу	Ключові психологічні прояви
Когнітивно-моральний підхід	Моральна травма розглядається як наслідок порушення базових моральних переконань, цінностей та уявлень людини про правильне і неправильне	Почуття провини, сором, самозвинувачення, внутрішній моральний конфлікт
Психотравматичний підхід	Моральна травма визначається як наслідок переживання подій, які суперечать глибоким моральним принципам особистості	Емоційний біль, втрата довіри, негативне самоприйняття, психологічний дистрес
Соціально-психологічний підхід	Акцент робиться на порушенні зв'язків людини із соціальним середовищем, групою, суспільством та системою цінностей	Відчуження, ізоляція, труднощі соціальної адаптації, втрата відчуття приналежності
Екзистенційний підхід	Моральна травма розглядається через кризу сенсів, ідентичності та життєвих орієнтирів	Втрата сенсу, духовна криза, сумніви щодо себе та власного майбутнього
Реабілітаційний підхід	Розглядає моральну травму як комплексний стан, що потребує відновлення ресурсів особистості та соціального функціонування	Відновлення гідності, самоприйняття, соціальних зв'язків, життєвої перспективи

Прим. Складено автором статі на основі аналізу сучасних наукових підходів.

На основі проведеного теоретичного аналізу та узагальнення сучасних наукових підходів до розуміння моральної травми запропоновано авторську концептуальну модель її оцінювання та визначення напрямів психосоціальної реабілітації. Модель відображає логічну послідовність розвитку моральної травми – від впливу морально травматичної події через формування внутрішнього морального конфлікту та психологічних наслідків до комплексного оцінювання стану особистості й визначення індивідуалізованих напрямів її психосоціальної реабілітації.

Структурні компоненти моральної травми, такі як моральний конфлікт, порушення моральної ідентичності, провини і сором, втрати довіри та безпеки, криза сенсів, ресурсний потенціал особистості та їх психологічний зміст представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Структурні компоненти моральної травми та їх психологічний зміст

Компоненти моральної травми	Зміст компонента	Основні прояви
Моральний конфлікт	Внутрішнє протиріччя між пережитим досвідом, прийнятими рішеннями або діями та особистісною системою цінностей	Відчуття порушення власних принципів, сумніви щодо правильності вчинків, внутрішня боротьба
Порушення моральної ідентичності	Зміни у сприйнятті себе як моральної особистості, втрата узгодженості між образом «Я» та власними цінностями	Самозвинувачення, зниження самооцінки, відчуття «я став іншою людиною»
Провина і сором	Емоційні реакції, пов'язані з оцінкою власних дій або бездіяльності у травматичній ситуації	Почуття відповідальності, самокритика, приховування пережитого досвіду, страх осуду
Втрати довіри та безпеки	Порушення базового відчуття довіри до себе, інших людей або соціальних інституцій	Відчуження, недовіра, труднощі у формуванні близьких стосунків
Криза сенсів	Порушення життєвих орієнтирів та попереднього розуміння справедливості, добра і майбутнього	Втрата мотивації, безнадійність, труднощі планування майбутнього
Ресурсний потенціал особистості	Збережені психологічні та соціальні ресурси, які можуть сприяти подоланню моральної травми	Стійкість, підтримка близьких, здатність до переосмислення досвіду, готовність до відновлення

Прим. Складено автором статті на основі аналізу наукових даних.

Компоненти оцінювання моральної травми та критерії їх визначення представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Компоненти оцінювання моральної травми та критерії їх визначення

Компонент	Основні прояви	Критерії оцінювання
Емоційний	Провина, сором, моральний біль, гнів, тривога	Вираженість емоційних переживань, їх стійкість та вплив на повсякденне функціонування
Когнітивний	Самозвинувачення, негативні переконання про себе, інших і світ	Характер когнітивних спотворень, рівень критичності та здатність до переосмислення досвіду
Цінісно-смиловий	Втрата життєвих смислів, порушення системи цінностей, моральна дезорієнтація	Ступінь порушення ціннісних орієнтацій та життєвих перспектив
Поведінковий	Соціальне уникнення, ізоляція, агресивність або самообмеження	Зміни поведінки, соціальної активності та адаптивності
Соціальний	Порушення міжособистісних стосунків, втрата довіри, труднощі взаємодії	Рівень соціального функціонування, якості комунікації та підтримки

Авторська концептуальна модель оцінювання моральної травми та визначення напрямів психосоціальної реабілітації.

Запропонована модель демонструє взаємозв'язок між морально травматичною подією, внутрішнім моральним конфліктом, психологічними наслідками, комплексним оцінюванням стану особистості та визначенням оптимальних напрямів психосоціальної реабілітації. На відміну від симптомоорієнтовних підходів, вона акцентує увагу на відновленні моральної цілісності, системи цінностей, життєвих смислів і соціального функціонування особистості.

Запропонована нами структура оцінювання дозволяє розглядати моральну травму не як ізольований симптомокомплекс, а як багатовимірний процес, що впливає на особистість у цілому.

Відмінною особливістю запропонованої моделі є орієнтація не лише на зменшення негативних симптомів, а на процес відновлення особистості через реконструкцію життєвих смислів, відновлення довіри, прийняття власного досвіду та

формування нової інтегрованої ідентичності.

Таким чином, авторська модель може бути використана як теоретична основа для подальшого створення діагностичних інструментів, програм психологічного супроводу та комплексної психосоціальної реабілітації осіб, які пережили морально травматичний досвід в умовах війни.

Напрями психосоціальної реабілітації при моральній травмі

Концептуальні засади психосоціальної реабілітації осіб із моральною травмою. Психосоціальна реабілітація осіб, які пережили моральну травму, не може обмежуватися усуненням окремих психологічних симптомів. На відміну від більшості стресових реакцій, моральна травма зачіпає фундаментальні моральні переконання, систему особистісних цінностей, самоідентичність, міжособистісну довіру та екзистенційні смисли. У зв'язку з цим основною метою реабілітації є не лише зменшення психоемоційного дистресу, а й відновлення цілісності особистості, її здатності до конструктивного функціонування та активної соціальної взаємодії.

Психосоціальна реабілітація осіб із моральною травмою потребує комплексного підходу, оскільки наслідки морально травматичного досвіду охоплюють не лише емоційну сферу, а й систему переконань, самооцінку, міжособистісні зв'язки та здатність людини знаходити сенс у подальшому житті. Тому основним завданням реабілітації є не просто зменшення симптомів психологічного напруження, а відновлення внутрішньої цілісності особистості та її здатності до соціального функціонування [12; 24].

Одним із ключових напрямів допомоги є створення безпечного терапевтичного простору, у якому людина може поступово осмислити власний досвід без осуду та повторної травматизації. Особливого значення набуває принцип визнання пережитого досвіду, оскільки моральна травма часто супроводжується прихованим почуттям провини, сорому та страхом бути незрозумілим або засудженим іншими людьми [16; 7].

Першим етапом психосоціальної реабілітації є комплексне оцінювання стану особистості. Воно має включати аналіз характеру травматичної події, особливостей морального конфлікту, рівня емоційного напруження, наявності симптомів ПТСР, депресивних проявів, порушень соціального функціонування та доступних ресурсів відновлення [9; 24].

Другим напрямом є психологічне опрацювання морального конфлікту.

Основна увага приділяється роботі з почуттям провини, сорому, самозвинуваченням та негативними переконаннями щодо себе.

Важливим завданням є допомога людині у формуванні більш реалістичного та співчутливого ставлення до власних рішень у ситуації, яка часто була обмежена зовнішніми обставинами та неможливістю повного контролю [16; 19].

Окремим напрямом є відновлення системи життєвих смислів. Моральна травма часто призводить до порушення попереднього бачення майбутнього та втрати відчуття значущості власного життя. У цьому контексті ефективними можуть бути підходи, спрямовані на пошук нового сенсу, прийняття пережитого досвіду та інтеграцію травматичної події в особисту життєву історію [14; 18].

Важливим компонентом реабілітації є відновлення соціальних зв'язків. Моральна травма нерідко супроводжується ізоляцією, недовірою та відчуттям відокремленості від суспільства. Підтримка сім'ї, професійного середовища, груп взаємодопомоги та ветеранських спільнот може відігравати значну роль у процесі повернення людини до активного соціального життя [26; 13].

У роботі з моральною травмою доцільним є використання мультидисциплінарного підходу, який передбачає взаємодію психологів, психотерапевтів, лікарів, фахівців із фізичної та соціальної реабілітації, соціальних працівників та інших спеціалістів.

Така модель відповідає сучасним принципам біопсихосоціального підходу міжнародним стандартам організації допомоги при психотравматичних станах [12; 24].

З урахуванням специфіки моральної травми запропоновано такі **основні напрями психосоціальної реабілітації**:

1. Діагностично-оцінювальний напрям:

- визначення характеру морально травматичного досвіду;
- оцінювання психологічних наслідків;
- визначення індивідуальних ресурсів відновлення.

2. Психологічний напрям:

- робота з провинною, соромом і моральним болем;
- формування самоприйняття;
- відновлення позитивної самоідентичності.

3. Смысловий напрям:

- переосмислення травматичного досвіду;
- відновлення життєвих цілей;
- формування перспективи майбутнього.

4. Соціально-інтеграційний напрям:

- відновлення соціальних зв'язків;

- підтримка повернення до сімейного та професійного життя;
- розвиток навичок взаємодії та довіри.

5. Реабілітаційно-підтримувальний напрям:

- довготривалий психологічний супровід;
- профілактика повторної травматизації;
- підтримка процесу адаптації.

Таким чином, психосоціальна реабілітація при моральній травмі повинна бути спрямована на комплексне відновлення особистості, де центральним результатом є не забуття травматичного досвіду, а його інтеграція, прийняття та формування можливості продовжувати повноцінне життя.

Обговорення результатів та практичне значення авторської моделі

Проведений теоретичний аналіз дозволяє розглядати моральну травму як окремий напрям психологічної допомоги, який потребує відмінних від традиційних травмофокусованих підходів принципів роботи. Отримані результати свідчать, що ефективна підтримка осіб із моральною травмою має базуватися на розумінні взаємозв'язку між особистісними цінностями, пережитим досвідом та процесами відновлення.

Практична цінність моделі полягає у можливості її використання як основи для побудови індивідуальних програм психосоціальної реабілітації. На відміну від універсальних програм психологічної допомоги, запропонований підхід передбачає врахування особливостей морального конфлікту кожної людини, її життєвої історії, системи цінностей та доступних ресурсів відновлення.

Особливого значення набуває застосування моделі у роботі з військовослужбовцями та ветеранами, оскільки бойовий досвід часто пов'язаний із ситуаціями морального вибору, відповідальності за життя інших людей, переживанням втрат та необхідністю приймати рішення в умовах обмеженого контролю [20; 16].

Водночас запропонований підхід може бути використаний і щодо цивільного населення, яке зазнало впливу війни. Масштабні руйнування, вимушене переміщення, втрата близьких, переживання несправедливості або неможливості допомогти іншим можуть формувати морально травматичний досвід, який потребує спеціалізованої психологічної підтримки [17; 25]. Важливим результатом дослідження є визначення необхідності переходу від моделі подолання окремих симптомів до моделі комплексного відновлення особистості.

Такий підхід відповідає сучасним принципам психічного здоров'я та реабілітації, у яких людина розглядається не лише через призму порушень, а як активний учасник процесу відновлення власної життєвої перспективи [24].

Запропонована концептуальна модель може бути використана:

1. У розробленні програм психологічного супроводу військовослужбовців, ветеранів та цивільних осіб;
2. У діяльності мультидисциплінарних реабілітаційних команд;
3. У підготовці психологів та фахівців соціальної сфери;
4. У подальших наукових дослідженнях із проблем моральної травми та відновлення після війни.

Обмеженням дослідження є його теоретико-концептуальний характер. Запропонована модель потребує подальшої емпіричної перевірки, розроблення стандартизованих методик оцінювання та апробації в різних групах осіб, які пережили воєнний досвід.

Запропонована авторська модель оцінювання моральної травми розширює традиційний підхід до аналізу наслідків війни, оскільки включає не лише визначення рівня психологічного дистресу, а й оцінювання змін у сфері моральної ідентичності, життєвих смислів, довіри та соціальної взаємодії. Таким чином, результати дослідження створюють основу для подальшого розвитку українського напрямку вивчення моральної травми та формування комплексної системи психосоціальної реабілітації в умовах тривалих воєнних викликів.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз проблеми моральної травми в умовах війни дозволив визначити її як складний багатовимірний психологічний феномен, пов'язаний із порушенням моральної цілісності особистості, системи цінностей, довіри та життєвих смислів.

Встановлено, що моральна травма має специфічні психологічні механізми формування, які відрізняються від традиційного розуміння травматичного досвіду. Її центральними компонентами є моральний конфлікт, переживання відповідальності, порушення власної моральної ідентичності та труднощі інтеграції пережитої події у життєву історію особистості.

Обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до оцінювання наслідків війни, оскільки моральна травма може існувати як самостійний феномен або поєднуватися з іншими психічними станами, зокрема посттравматичним стресовим розладом, депресивними та тривожними проявами.

Запропоновано авторське визначення моральної травми та концептуальну модель її оцінювання, яка враховує когнітивний, емоційний, особистісний, ціннісно-смысловий та соціальний компоненти.

Такий підхід дозволяє перейти від фрагментарного аналізу симптомів до комплексного розуміння процесів психологічного відновлення.

Визначено основні напрями психосоціальної реабілітації осіб із моральною травмою: оцінювання індивідуального досвіду, психологічне опрацювання морального конфлікту, відновлення життєвих смислів, формування самоприйняття, відновлення соціальних зв'язків та довготривалий супровід.

Практична значущість запропонованої моделі полягає у можливості її застосування при створенні програм психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам, цивільним особам та іншим категоріям населення, які пережили морально травматичний досвід унаслідок війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні емпіричної перевірки запропонованої моделі, розробленні діагностичних інструментів оцінювання моральної травми та створенні практичних протоколів психосоціальної реабілітації з урахуванням українського соціокультурного та воєнного контексту.

Отже, вивчення моральної травми є важливим напрямом сучасної психологічної науки, оскільки дозволяє глибше зрозуміти наслідки війни та сформувати ефективні підходи до відновлення особистості після морально травматичних подій.

Список використаних джерел

1. Кабінет Міністрів України. Національна стратегія розвитку системи охорони психічного здоров'я в Україні. Київ, 2024.
2. Кокун О. М. Психологічна реабілітація військовослужбовців: сучасні підходи та практичні рекомендації : метод. посіб. / О. М. Кокун ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. – 144 с.
3. Кокун О. М. Психологічна стійкість особистості в умовах війни: теоретичні та практичні аспекти. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2022.
4. Кокун О. М., Мороз В. М. Психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – учасників бойових дій : метод. посіб. / О. М. Кокун, В. М. Мороз; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. – 52 с.
5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ: ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

6. Нормативно-правові документи щодо організації психосоціальної допомоги та реабілітації в Україні : [зб. нормат.-прав. актів] / М-во охорони здоров'я України. – Київ : МОЗ України, 2023–2025.
7. Роменець В. А. Історія психології: Стародавній світ, Середні віки, Відродження : навч. посіб. / В. А. Роменець. – Київ : Либідь, 2005. – 916 с.
8. Титаренко Т. М. Життєві кризи: технології психологічного подолання. Київ: Главник, 2007. 144 с.
9. Bryant R. A. Post-traumatic Stress Disorder: A State-of-the-art Review of Evidence and Challenges. *World Psychiatry*. 2019. Vol. 18, No. 3. P. 259-269.
10. Currier J. M., Holland J. M., Malott J. R. Moral Injury, Meaning Making, and Mental Health in Veterans. *Journal of Clinical Psychology*. 2015. Vol. 71, No. 10. P. 941-955.
11. Drescher K. D., Foy D. W., Kelly C., Leshner A., Schutz K., Litz B. T. An Exploration of the Viability and Usefulness of the Construct of Moral Injury in War Veterans. *Traumatology*. 2011. Vol. 17, No. 1. P. 8-13.
12. Engel G. L. The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine. *Science*. 1977. Vol. 196, No. 4286. P. 129-136.
13. Figley C. R. Compassion Fatigue: Coping With Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized. New York: Brunner/Mazel, 1995. 268 p.
14. Frankl V. E. Man's Search for Meaning. Boston: Beacon Press, 2006. 184 p.
15. Janoff-Bulman R. Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma. New York: Free Press, 1992. 256 p.
16. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Maguen S., et al. Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy. *Clinical Psychology Review*. 2009. Vol. 29, No. 8. P. 695-706.
17. Nash W. P., Marino Carper T. L., Mills M. A., Au T., Goldsmith A., Litz B. T. Psychometric Evaluation of the Moral Injury Events Scale. *Military Medicine*. 2013. Vol. 178, No. 6. P. 646-652.
18. Resick P. A., Monson C. M., Chard K. M. Cognitive Processing Therapy for PTSD: A Comprehensive Manual. New York: Guilford Press, 2017. 256 p.
19. Porges S. W. The Polyvagal Theory: Neurophysiological Foundations of Emotions, Attachment, Communication, and Self-regulation. New York: W. W. Norton & Company, 2011. 368 p.
20. Shay J. Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character. New York: Atheneum, 1994. 246 p.

21. Hayes S. C., Strosahl K. D., Wilson K. G. Acceptance and Commitment Therapy: The Process and Practice of Mindful Change. New York: Guilford Press, 2012. 402 p.
22. Herman J. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence –From Domestic Abuse to Political Terror. New York: Basic Books, 1992. 276 p.
23. Hobfoll S. E., Watson P., Bell C. C., Bryant R. A., Brymer M. J., Friedman M. J., et al. Five Essential Elements of Immediate and Mid-term Mass Trauma Intervention: Empirical Evidence. Psychiatry. 2007. Vol. 70, No. 4. P. 283-315.
24. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: WHO, 2001. – 299 p.
25. World Health Organization. Mental Health and Psychosocial Support for Conflict-Related Emergencies. – Geneva: WHO, 2012. – 16 p.
26. World Health Organization. Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies. – Geneva: WHO, 2010. – 32 p

Поклад І. М.,
*кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця
лабораторії загальної психології та
історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

НАУКОВА СПАДЩИНА В. А. РОМЕНЦЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ БУТТЯ

Обізнаність з творчою спадщиною минулого, як необхідна умова будь-якого прогресу, зобов'язує уважно вивчати та оволодівати досягненнями вітчизняної та світової думки накопиченими у попередні періоди розвитку людства, зокрема, розвитку науки.

Щоб зрозуміти постать Володимира Андрійовича Роменця, необхідно проаналізувати його життєвий і творчий шлях як одного з найяскравіших представників психологічної науки не лише в Україні, але й у межах світового наукового співтовариства.

Народився В. А. Роменець 20 травня 1926 року в Києві у сім'ї службовця.

Враховуючи історичні події того часу, свій трудовий шлях він розпочав закінчивши в роки війни Білоруський будівельний технікум і тільки у 1949 році поступив на перший курс відділення психології філософського факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка.

Одним з його викладачів та наставників в ті часи був видатний професор кафедри загальної психології Олександр Миколайович Раєвський. Після закінчення КДУ імені Тараса Шевченка, Володимир Андрійович у 1954 році був прийнятий до аспірантури Науково-дослідного інституту психології МО УРСР.

Згадуючи ті часи, його друзі, студенти, учні відмічають який він був щедрий душею, напрочуд чемний, уважний, добрий, відкритий, щирий до них, людиною яка нікому ніколи не могла відмовити у розмові й завжди була рада допомогти.

Разом з тим, колеги пригадують, що були у Володимира Андрійовича і тайні недоброзичливці та заздрісники, які спричинила йому багато прикростей.

Так, перша його кандидатська дисертація «Творча уява в літературних творах юнацтва» яку він написав ще у 1962 році, була провалена при захисті: для психологів вона видалася занадто філософською, а для філософів – надміру психологічною.

Доктора наук вчений одержав лише в 64 роки (і то лише шляхом захисту наукової доповіді та при наполегливих вмовляннях колег та друзів). Звання професора йому було присуджене – у 65 років, а академіка – у 66 років. Але завжди будь-які мінливості своєї долі В. А. Роменець зносив мужньо, не втрачаючи людської гідності, не озлоблюючись, вірячи в перемогу добра та справедливості та не звертаючи ні на крок з обраного ним життєвого шляху.

Після закінчення аспірантури протягом кількох років працював науковим співробітником Інституту філософії АН УРСР, а в 1967 році перейшов на постійну роботу в Київський університет імені Тараса Шевченка починаючи з посади старшого викладача і за майже 30 років пройшовши шліх до професора кафедри загальної та інженерної психології.

Коли у 1991 році в Інституті психології ім. Г. С. Костюка був створений відділ теорії, історії психології та етнопсихології, В. А. Роменець, не залишаючи викладацької роботи в університеті, очолив даний відділ. Також, з 1996 року і до останніх днів Володимир Андрійович плідно працював на посаді головного наукового співробітника Інституту соціальної та політичної психології АПН України. Тут він проявив себе як висококваліфікований вчений, глибоко ерудований у різних галузях психологічної науки [1, с. 438].

Проживши всього 72 роки та являючись автором близько 170 наукових праць, академік В. А. Роменець все своє творче життя був одержимим подвижником науки та жив тільки її інтересами.

Маючи виняткову працьовитість (у вільний від лекцій час писав по 4-5 сторінок в день вважаючи це «святою для себе щоденною нормою») і енциклопедичний склад ума, ставив перед собою творчі завдання, яких до нього ніхто не наважувався ставити – досягнути історію психологічної думки від античних часів до сьогодення аналізуючи психологічні теорії в контексті загальної культури відповідної епохи. Його семи-томник досліджень з історії всесвітньої психології – то «невмирущий монумент могуті людського розуму та праці» [4].

До золотого фонду української психології входять також такі його фундаментальні праці, як «Фантазія, пізнання. творчість» (1965), «Психологія творчості» (1971), «Історія психології» (1975), «Історія психології стародавнього світу і серед-

ніх віків» (1982), «Історія психології епохи Відродження» (1988), «Історія психології XIX – початку XX століття» (1995), «Історія психології XX століття» (1998) та ін.

Крім основного наукового доробку у галузях загальної психології, історії всесвітньої та української психології, історичної психології та психології творчості [2], В. А. Роменець започаткував «оригінальний і високопродуктивний» спосіб психологічного думання, як вчинкова психологія та реалізував принцип вчинковості у своїх підручниках психології та у працях численних учнів.

В спогадах про нього, його колеги згадували, що для Володимира Андрійовича не було й не могло бути другорядних, «прохідних» проблем, досліджень.

До кожної роботи він умів підійти творчо, науково-винахідливо, оригінально, вкладаючи максимум сумління, зусиль. Тому на всіх його наукових розробках помітний відбиток досконалості.

Згадуючи про його наукове керівництво у відділі історії і теорії психології Інституту психології, співробітники наголошують, що В. А. Роменець був людиною з неформальним підходом до роботи, залишаючись у всіх справах внутрішньо спокійним, неквапливим, розміреним, неспішним та дуже делікатним.

Час спільної роботи з ним – це завжди були уроки Учителя, уроки людяності, надзвичайної працездатності, високої духовності. Також вони відмічали, що він не вмів ображати, ображатися, не прагнув до слави, не вмів догоджати начальству, домагатися суворої дисципліни, вимагати від підлеглих потрібної кількості публікацій, але колеги знали, що поряд з ним неможливо було «халтурити та ледарити».

Запам'ятався і його тихий голос, м'який настій, бодрозичливість без зайвої цікавості та нав'язливої співучасті, його дбайливе ставлення до часу, до кожної години, яка не повинна пройти даремно. Усе, що знав, він вмів пояснити так, що забути було важко.

Володимир Андрійович вмів так захоплено говорити про творчі плани, що завдяки цим розмовам, у співробітників формувалась впевненість у своїх силах, бажання йти стежками наукової школи, яку він будував – вчинкової психології – і гартувалась віра в необхідність, доцільність і вчасність психології вчинку на терені української науки.

В останній праці «Історія психології XX століття» (1998), яка вийшла вже після його смерті, де В. А. Роменець узагальнив свою вчинкову парадигму, окреслив майбутнє канонічної психології, яка стала науковим заповітом його послідовників у XXI столітті, та дав таке визначення поняттю «історія психології»: «Історія психології – не міркування на дозвіллі про якийсь безконечний мало визначений пред-

мет, не школа помилок попередників, які треба знати, щоб не повторювати їх у своїх дослідженнях, а невпинна праця, котра вимагає більше наснаги й часу, ніж може їх мати окрема людина, яка, проте, відважилась увійти в своєрідну тривалу **містерію** самовідданих пошуків у напівтемряві, щоб, зрештою, вийти до берега океану, осяяного сонячним світлом істини» [3, с. 962].

Вчений закликає до вічного пізнання себе та істини буття, чим власне він і займався все своє наукове життя здійснивши суттєвий індивідуально-історичний вплив не тільки на українську психології, але й на розвиток світової культури загалом.

Наукова школа В. А. Роменця продовжує своє творче життя в лабораторії загальної психології та історії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, яка з 1999 року носить його ім'я [1].

Не можна не згадати і про ще одну пристрасть В. А. Роменця – любов до книжок. Багато десятиліть він ретельно і бережно, «по крихтах» збирав твори видатних мислителів світової культури, присвячені проблемам мистецтва, філософії, релігії і, звичайно, психології.

Велика наукова бібліотека вченого починалась із придбань ще студентського періоду. Не рідко він купував книжки, економлячи на самому необхідному, був завсідником багатьох букіністичних книгарень та мав широкі зв'язки і свіжу інформацію, де можна придбати було книжки з якоїсь приватної бібліотеки, що розпорождалася.

Зібрана за майже 40 років наукового жаття, бібліотека Володимира Андрійовича – це царина його неповторної індивідуальності, одне із втілень його світогляду й пізнаваль ного ставлення до світу, а також витвір його творчого самовираження як складової дієвого, перетворювального способу «бути».

Сьогодні з колекцією В. А. Роменця, яка складається з особистої бібліотеки раритетних видань (близько 4000 примірників) та рукописного архіву, можна ознайомитись у Науковій бібліотеці ім. М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, куди вона була передана у безстрокове користування сім'єю вченого.

Глибоку шану та вдячність до В. А. Роменця – видатного вченого, талановитої особистості, людини з прекрасним серцем – бережуть у своїй пам'яті, почуттях його численні учні та послідовники.

Список використаних джерел:

1. Поклад І. М. Історія Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України в іменах: до 75-річчя з дня заснування. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Ін-ту психології Г.С. Костюка НАПН України. Київ, Ніжин: ПП Лисенко, 2020. Т. IX. *Загальна психологія, Історична психологія. Етнічна психологія*. Вип. 13. С. 436–446. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i13/8.pdf>, http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i13/APP_Volume9_Issue13.pdf
2. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. Київ: Либідь, 2004. 513 с. DOI (article): <https://lib.in.ua/135169-posibnyk-psyhologii-tvorchosti/>
3. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття: навч. посіб. Київ: Либідь, 1998. 992 с.
4. Творча спадщина В. А. Роменця: сучасний погляд: матеріали круглого столу (м. Київ, 18 травн. 2011 р.). Ніжин, 2011. 64 с.

Сахарова К. О.,
докторка філософії (PhD),
докторантка кафедри практичної психології
та соціальної роботи Східноукраїнського
національного університету імені В. Даля,
м. Київ, Україна

ПСИХОКОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЯКІ Є УЧАСНИКАМИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

Актуальні питання проблемного поля захисту прав і свобод людини, зокрема у частині боротьби з сімейним насильством, знаходять своє відображення у зведенні відповідних документів про охорону та захист від сімейного насильства [1].

Зазначені документи закріплюють правові норми профілактики (попередження) сімейного насильства, а також припинення сімейного насильства та низку інших аспектів, що стосуються організації психологічної роботи з постраждалими від різних видів насильства, включаючи економічне, фізичне, психологічне та сімейне. Важливе значення мають положення корекційної роботи з особами, які є учасниками сімейного насильства.

Більш детальне опрацювання зазначених питань пов'язане з наданням потерпілим від сімейного насильства правової, соціальної, медичної, психологічної допомоги та захисту від сімейного насильства.

На особливу увагу в руслі проведеного дослідження заслуговує, зокрема, психокорекційна програма щодо зміни насильницької поведінки осіб, які вчинили сімейне насильство.

Ця програма:

- ✓ *по-перше*, встановлює єдиний порядок проведення психокорекційної програми для осіб, які вчинили сімейне насильство;
- ✓ *по-друге*, передбачає застосування заходів для психокорекції поведінки осіб, які вчинили сімейне насильство; *по-третє*, передбачає навчання навичкам адекватної оцінки власної поведінки та поважного ставлення до оточуючих, розвиток та збагачення навичок конструктивної поведінки, регулювання соціальних відносин, формування адекватної самооцінки.

Цілепокладання психокорекційної програми полягає у наділенні відповідних суб'єктів корекції таким функціоналом їх дій:

- ✓ допомогу сім'ям, які страждають від сімейного насильства, шляхом впровадження методів зміни поведінки осіб, які вчиняють сімейне насильство, з образливого та насильницького на поважне та безпечне;

- ✓ підвищення відповідальності осіб, які чинять сімейне насильство, за наслідки власної поведінки;

- ✓ сприяння у запобіганні повторним випадкам сімейного насильства.

При цьому до завдань психокорекційної програми належать:

- ✓ забезпечення осіб, які вчинили сімейне насильство, практичною інформацією про те, як припинити насильство, як взаємодіяти зі своїм партнером, контролювати свої емоції та виробити шанобливе ставлення до соціуму;

- ✓ покращення розуміння негативних дій, думок та почуттів учасників психокорекційної програми та причин застосування ними насильства, як засобу контролю над партнером, дітьми та іншими утриманцями;

- ✓ протистояння виправданням сімейного насильства;

- ✓ надання допомоги особам, які вчинили сімейне насильство, в усвідомленні негативних наслідків вчиненого сімейного насильства для членів їхніх сімей.

Види реалізації психокорекційної програми і їх тривалість характеризуються таким чином:

- ✓ види: обов'язкова (мотиваційна, що включає 2 індивідуальні та 2 групові зустрічі) та добровільна (що включає для чоловіків – 18 групових зустрічей та для жінок – 14 групових зустрічей);

- ✓ програма для чоловіків включає 2 індивідуальні зустрічі та 18 групових зустрічей, які проходять раз на тиждень. Тривалість обов'язкової програми – 30 днів, добровільної – 6 місяців;

- ✓ програма для жінок включає 2 індивідуальні зустрічі та 14 групових зустрічей. Тривалість обов'язкової програми – 30 днів, добровільної – 4 місяці.

З урахуванням викладеного, вважаємо за доцільне вивчення розглянутих аспектів корекційної роботи особовим складом правоохоронних органів.

Підсумовуючи викладене, констатуємо необхідність невпинної уваги з боку держави до використання дієвих заходів щодо викорінення в суспільстві такого негативного явища, як сімейне насильство.

Список використаних джерел

1. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посіб. : у 2 т. / О. М. Бандурка, І. О. Бандурка, В. О. Брижик [та ін.]; Міжнар. жіночий правозах. центр «Ла Страда – Україна»; за заг. ред. О. М. Бандурки [та ін.]. – Київ : Україна, 2013. – Т. 1. – 130 с.

Солодчук С. Є.,

молодша наукова співробітниця

лабораторії загальної психології

та історії психології ім. В. А. Роменця

Інституту психології імені Г.С. Костюка

НАПН України,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2432-255X>

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ВЧИНКУ В. А. РОМЕНЦЯ

У сучасній психологічній літературі резильєнтність найчастіше визначають як здатність людини адаптуватися до несприятливих умов і продовжувати функціонувати попри дію ризиків [3].

Таке розуміння є важливим, оскільки дає змогу описати зовнішні прояви стійкості в кризових ситуаціях. Водночас воно недостатньо розкриває внутрішню роботу особистості: як людина переживає кризу, надає їй значення, робить вибір і вибудовує подальшу життєву позицію.

Саме тому резильєнтність варто розглядати не лише як адаптаційний ресурс, а й як процес суб'єктного самовизначення.

На наше переконання, доцільним є звернення до теорії вчинку Володимира Андрійовича Роменця. Наголосимо, що ця теорія не є спеціальною концепцією резильєнтності. Однак цей підхід допомагає глибше зрозуміти психологічну стійкість особистості.

Теорія вчинку дозволяє побачити не лише результат подолання кризи, а й внутрішню логіку цього процесу: від переживання ситуації до мотиваційного самовизначення, дії та подальшого осмислення набутого досвіду.

За В. А. Роменцем, вчинок є ключовою одиницею психологічного аналізу [2]. У центрі його концепції перебуває не окремий психічний процес (увага, пам'ять, мислення, воля), а цілісний акт взаємодії людини зі світом. Особистість постає як суб'єкт, який перебуває в ситуації вибору, приймає рішення, діє і несе відповідальність за власну дію.

Життєве випробування саме по собі ще не формує резильєнтності. Воно може сприяти розвитку, але може й травмувати.

Вирішальним є те, як *особистість осмислює ситуацію, які дії здійснює і як інтегрує пережите у власну життєву історію.*

У працях В. А. Роменця, підкреслюється, що *структура вчинку охоплює ситуацію, мотивацію, дію та післядію* [2]. Саме ця логіка може бути застосована для аналізу резильєнтності як динамічного процесу.

Першим компонентом вчинку є *ситуація*. З позицій резильєнтності вона постає як життєвий виклик (війна, хвороба, втрата, розлучення, вимушене переміщення тощо). Однак значення має не лише ситуація, а й те, як людина переживає подію (формує власне ставлення до ситуації та шукає можливі способи дії). Саме тому криза набуває вчинкового змісту: вона стає не лише випробуванням, а й ситуацією особистісного вибору.

Другим компонентом вчинку є *мотивація*. У теорії Роменця вона не зводиться до простого бажання діяти, а є обґрунтуванням вчинку (заради чого людина діє в складних обставинах). Це може бути любов до близьких, відповідальність, професійний обов'язок, віра, моральна позиція тощо. Тому стійкість особистості не є механічною витривалістю. Вона пов'язана не лише з тим, що людина «тримається», а й з тим, заради чого вона це робить.

Це положення має важливе прикладне значення. У психологічній допомозі людині, яка переживає кризу, недостатньо лише зменшити симптоми тривоги чи стресу. Важливо допомогти їй віднайти власні смислові опори (що для неї є цінним, які стосунки, обов'язки, переконання або життєві цілі можуть підтримати її в складний період).

Третім компонентом вчинку є *дія*. У площині резильєнтності дія може мати різні форми: звернення по допомогу, турбота про себе й близьких, відновлення щоденного ритму, виконання професійних обов'язків тощо. Зауважимо, що дія не обов'язково повинна бути масштабною, а скоріше, рутинною. Часто вона виявляється у простих, буденних справах (приготувати їжу, вийти на роботу або попросити про допомогу й т. п.). Вони повертають людині відчуття впливу на власне життя. У цьому полягає відмінність резильєнтності від пасивного терпіння. Терпіння може бути бездіяльним. Резильєнтність передбачає хоча б мінімальний активний рух у напрямі життя.

Цю думку підкреслює Т. М. Титаренко, аналізуючи життєтворчий потенціал психологічної спадщини В. А. Роменця [1].

Дослідниця зазначає: «Щоб у житті відбулися творчі зміни, зовсім недостатньо тільки перестраждати й зробити висновки, очікуючи на сприятливіші обставини чи обмірковуючи спроби подолання перешкод.

Особистості конче необхідно діяти, вчиняти, набуваючи нового досвіду й переосмислюючи його» [1, с. 89]. Це положення є важливим для розуміння резильєнтності, оскільки стійкість особистості не вичерпується переживанням і рефлексією. Вона передбачає включення людини в життя.

Для практичної психології це означає необхідність підтримки посильних дій. У кризовому стані людині часто важко приймати масштабні рішення. Тому важливо допомогти їй визначити один конкретний крок, який вона може зробити вже зараз. Бажано, щоб цей крок мав для неї не лише практичне, а й смислове значення.

Четвертим компонентом вчинку є *післядія*. Для розуміння резильєнтності цей компонент має особливе значення. Він пов'язаний із рефлексією, осмисленням наслідків, інтеграцією досвіду та зміною особистості.

Післядія дозволяє уникнути поверхового розуміння відновлення. Людина може виконувати обов'язки і підтримувати звичний ритм життя. Водночас внутрішньо вона може залишатися в полоні травматичного досвіду. Тому справжнє відновлення не зводиться до повернення зовнішньої активності.

Резильєнтність передбачає не витіснення пережитого, а його поступову інтеграцію у власну життєву історію.

Досвід болю не зникає. Проте він може бути включений у ширший контекст життя. Людина поступово осмислює, ким стала і як може жити далі.

Саме на цьому рівні відкривається можливість особистісного розвитку після кризи.

Зіставлення структури вчинку з динамікою резильєнтності дає змогу окреслити чотири взаємопов'язані рівні цього процесу:

1. *Ситуаційний* – зіткнення особистості з кризою, втратою, загрозою.
2. *Мотиваційно-сисловий* – пошук внутрішньої опори, актуалізація цінностей і готовність до відповіді на ситуацію.
3. *Дійовий* – конкретні кроки, через які людина підтримує життєву активність і відновлює відчуття впливу.
4. *Післядійовий* – осмислення пережитого досвіду, формування нової життєвої перспективи.

Така модель дає змогу розглядати резильєнтність не як миттєву реакцію, а як процес, що поступово формується через ситуацію, мотивацію, дію та післядію.

Розгляд резильєнтності крізь призму теорії вчинку має також прикладне значення.

У психологічній допомозі ця структура може слугувати орієнтиром:

- ❖ на рівні ситуації важливо допомогти людині зорієнтуватися в тому, що відбувається, і визначити реальні загрози;
- ❖ на рівні мотивації – підтримати пошук смислових опор;
- ❖ на рівні дії – допомогти знайти конкретні посильні кроки;
- ❖ на рівні післядії – створити простір для рефлексії, прийняття й інтеграції пережитого досвіду.

Отже, у світлі теорії В. А. Роменця резильєнтність доцільно розуміти як вчинкову здатність особистості до смислового самовизначення, відповідальної дії та самотворення в умовах життєвих випробувань. Такий підхід поглиблює сучасне розуміння психологічної стійкості, надаючи йому не лише адаптаційного, а й суб'єктного та екзистенційного змісту.

Список використаних джерел

1. Академік В. А. Роменець: творчість і праці: зб. статей / упоряд. П. А. М'ясоїд. Київ : Либідь, 2016. 272 с.
2. Роменець Володимир. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології. *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. С. 15-21. URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/528>
3. *Resilience* / American Psychological Association. URL: <https://www.apa.org/topics/resilience>

Торжевська Н. Р.,
аспірантка кафедри психології
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»,
м. Київ, Україна

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДИНАМІЧНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Постановка проблеми. Протягом десятиліть уявлення про статевоюльову ідентифікацію як сталу й незмінну характеристику особистості домінувало в науковій літературі. Проте сучасні лонгітюдні дослідження свідчать, що для частини людей ґендерна ідентичність не є незмінною характеристикою, а може трансформуватися впродовж життя під впливом біологічних, психологічних і соціокультурних чинників. Це актуалізує її вивчення як динамічного психологічного феномена.

Водночас недостатня розробленість цієї проблематики та суперечливість окремих теоретичних підходів можуть сприяти патологізації ґендерної варіативності, поширенню стереотипів і самостереотипізації, а також формуванню інституційних бар'єрів для людей із ґендерною варіативністю. [1]

Мета дослідження є аналіз класичних і сучасних теорій статевоюльової ідентифікації та обґрунтування доцільності розгляду ґендерної ідентичності як динамічного психологічного феномена.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ґендерна константність» є одним із ключових у дослідженнях ґендерного розвитку та розглядається як необхідний етап формування статевоюльової ідентичності.

Зокрема, Ш. Берн, описуючи процес становлення статевоюльової ідентичності, виокремлює чотири послідовні стадії: ґендерну ідентифікацію, коли дитина починає ототожнювати себе з певною статтю; ґендерну константність, що полягає в усвідомленні незмінності статевої належності; диференційоване наслідування, під час якого дитина переймає моделі поведінки представників своєї статі; та ґендерну саморегуляцію, яка передбачає контроль власної поведінки відповідно до засвоєних ґендерних норм і очікувань. [8]

Зазначені етапи утворюють цілісну систему, у якій кожен наступний компо-

нент ґрунтується на попередньому. Відтак відсутність сформованого уявлення про незмінність статі робить неможливим розвиток механізмів ґендерної саморегуляції, оскільки дитина втрачає основу для співвіднесення власної поведінки з відповідними соціальними нормами. [6, С.34-42]

Представники теорії когнітивного розвитку Дж. Сметана та К. Летурно наголошують, що вирішальну роль у формуванні ґендерної константності відіграє інформація, яку дитина отримує від дорослих щодо норм і моделей статевої поведінки. Саме усвідомлення незмінності своєї статевої належності спонукає дитину шукати соціальні зразки та засвоювати поведінкові моделі, характерні для власної статі. [5, С. 691–696]

У межах когнітивної теорії розвиток ґендерної константності є передумовою формування процесів наслідування та саморегуляції. Якщо ж уявлення про сталість статі порушується, це ускладнює вибір моделей для ідентифікації, змінює пізнавальні механізми статевого розвитку й порушує послідовність процесу, за якого дитина спочатку засвоює соціальні уявлення про жіночі й чоловічі ролі, потім співвідносить їх із собою, а надалі регулює власну поведінку відповідно до цих уявлень. [4]

Однак будь-яка наука потребує періодичного перегляду фундаментальних теорій і перевірки їх життєздатності в сучасних умовах, проведення нових наукових досліджень і апробації їх результатів відповідно до норм і вимог сьогодення. Психологія не є винятком. Активна увага суспільства до питань ґендеру актуалізує дослідження в цій галузі.

Так, за останні роки було проведено ряд лонгitudних досліджень, присвячених питанню розгляду ґендеру як складної, багаторівневої і динамічної структури. Зокрема, дослідженні E. Fisher, S. Wright та C. Sargeant (2025) проведено систематичний огляд 21 лонгitudного дослідження розвитку ґендерної ідентичності. Автори дійшли висновку, що не існує універсальної моделі її розвитку, оскільки різні компоненти ґендерної ідентичності демонструють відмінні закономірності та траєкторії змін.

Проаналізовані дослідження охоплювали такі аспекти, як самоідентифікація, ґендерні уподобання, вибір однолітків, інтереси та види діяльності, які не завжди корелюють між собою.

Це свідчить про багатовимірність ґендерної ідентичності та підтверджує доцільність її розгляду як складного динамічного психологічного феномена, окремі компоненти якого можуть розвиватися за різними траєкторіями. [1]

У дослідженні J. Hillekens та співавторів (2026) було проаналізовано дані лонгitudного спостереження, що охоплювали підлітковий і ранній дорослий вік учасників, з метою оцінки стабільності та змін ґендерної ідентичності.

Дослідження ґрунтується на восьми хвилях спостереження за учасниками в різні періоди їхнього життя. Такий підхід дозволив оцінити не лише стан ґендерної ідентичності в конкретний момент часу, а й можливі зміни в її розвитку. [3]

Отримані результати показали, що для більшості учасників ґендерна ідентичність залишалася стабільною протягом усього періоду спостереження. Водночас приблизно 5 % респондентів хоча б один раз змінили спосіб самоідентифікації. Найчастіше такі зміни відбувалися в підлітковому та ранньому дорослому віці. Автори підкреслюють, що ці зміни не свідчать про нестабільність як патологічне явище, а відображають природну варіативність розвитку особистості. Динаміка ґендерної ідентичності виявилася індивідуальною та залежною від поєднання біологічних, психологічних і соціокультурних чинників. [3]

Ще одне ґрунтовне дослідження, проведене C.Hansen, M.Heim Viox, E.Fordyce в період з 2014 по 2022 рр., в ході якого було проаналізовано 19 469 дорослих та 970 підлітків, зібрані протягом 2014–2022 років у межах національного лонгitudного панельного дослідження США.

Кожен учасник проходив опитування до восьми разів, що дозволило простежити зміни самоідентифікації впродовж дев'яти років. Результати показали, що 4,1 % дорослих повідомили про зміну сексуальної орієнтації, а 3,6 % – про зміну ґендерної ідентичності. Серед підлітків ці показники були значно вищими: 13,5 % повідомили про зміну сексуальної орієнтації, а 9,3 % – про зміну ґендерної ідентичності. [2] Автори дійшли висновку, що хоча для більшості респондентів ґендерна ідентичність залишалася стабільною, для частини населення, особливо в підлітковому віці, вона може змінюватися протягом життя. Отримані результати підтверджують необхідність розглядати ґендерну ідентичність як динамічний феномен, розвиток якого може мати різні індивідуальні траєкторії.

Висновки

Аналіз класичних і сучасних теорій засвідчив еволюцію наукових уявлень про ґендерну ідентичність – від розуміння її як сталої характеристики особистості до розгляду як багатовимірного динамічного психологічного феномена.

Результати сучасних лонгitudних досліджень підтверджують, що хоча для більшості людей ґендерна ідентичність є стабільною, у частини вона може трансформуватися протягом життя, особливо в підлітковому та ранньому дорослому віці.

Визнання динамічного характеру ґендерної ідентичності створює підґрунтя для перегляду традиційних теоретичних моделей, сприяє подоланню патологізації ґендерної варіативності та формуванню більш науково обґрунтованих підходів у психології.

Список використаних джерел

1. Fisher E, Wright S, Sargeant C. What do measures of gender identity tell us about gender identity over time? *Br J Dev Psychol.* 2025 Jun;43(2):319-341. doi: 10.1111/bjdp.12491. Epub 2024 May 7. PMID: 38712516; PMCID: PMC12070138. [Електронний ресурс]//Режим доступу: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38712516/>
2. Hansen C, Heim Viox M, Fordyce E, Johns MM, Avripas S, Michaels S. The Longitudinal Measurement of Sexual Orientation and Gender Identity: A Study of Identity Change in a Nationally Representative Sample of U.S. Adults and Adolescents. *LGBT Health.* 2024 Oct;11(7):522-530. doi: 10.1089/lgbt.2023.0260. Epub 2024 Apr 22. PMID: 38648536.
3. Hillekens J., Salinas-Quiroz F., te Brinke L. W. (2026). Is gender truly stable? Longitudinal changes in gender identity in a Dutch community sample. *European Journal of Developmental Psychology* [Електронний ресурс] //Режим доступу: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17405629.2026.2659027?utm_source=chatgpt.com
4. Slaby RG, Frey KS. Development of gender constancy and selective attention to same-sex models. *Child Dev.* 1975 Dec;46(4):849-56. PMID: 1201664. [Електронний ресурс]//Режим доступу:<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1201664/>
5. Smetana, J. G., & Letourneau, K. J. (1984). Development of Gender Constancy and Children's Sex-Typed Free Play Behavior. *Developmental Psychology*, 20(4), 691–696 [Електронний ресурс]//Режим доступу: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0012-1649.20.4.691>
6. Tompkins, T. , Shields, C. , Hillman, K. , & White, K. (2015). Reducing stigma toward the transgender community: An evaluation of a humanizing and perspective-taking intervention. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(1), 34–42. 10.1037/sgd0000088 [Електронний ресурс]//Режим доступу: <https://psycnet.apa.org/record/2014-57719-001>
7. Берн Ш. Ґендерная психология . - М.: Прайм-Еврознак, 2004. – 320 стр.

Турбан В. В.,

*докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторією загальної психології
та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна*

ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ МОЛОДІ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: ВЧИНКОВИЙ ПІДХІД ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ

Сучасна молодь дедалі частіше стикається зі складними життєвими обставинами, які супроводжуються невизначеністю, соціальними трансформаціями, кризовими подіями, воєнними загрозами, вимушеним переміщенням, втратою близьких людей та необхідністю приймати відповідальні рішення в умовах нестабільності.

Такі обставини можуть виступати джерелом психологічного стресу, внутрішніх конфліктів та особистісних криз. Водночас вони створюють передумови для розвитку особистості, переосмислення життєвих цінностей та формування нових смислів.

Одним із перспективних напрямів осмислення цієї проблематики є вчинковий підхід Володимира Роменця, у якому людина розглядається як активний суб'єкт власного життя, здатний не лише реагувати на зовнішні обставини, а й творчо перетворювати їх через власну діяльність. У межах цього підходу особистісне зростання пов'язується не стільки з самими життєвими подіями, скільки зі способом ставлення людини до них та характером її вчинкової активності.

Особистісне зростання як психологічний феномен

У сучасній психології особистісне зростання розглядається як процес якісних змін особистості, що супроводжується розширенням самосвідомості, розвитком внутрішньої автономії, підвищенням рівня відповідальності та здатності до самореалізації (Maslow, 1954; Rogers, 1961).

Особистісне зростання нерідко відбувається саме в умовах подолання труднощів, коли людина змушена переглядати звичні способи мислення та поведінки.

Складні життєві обставини порушують усталену картину світу та актуалізують необхідність пошуку нових способів взаємодії з реальністю. У таких ситуаціях молода людина постає перед необхідністю вибору: або уникати труднощів і залишатися в позиції пасивного пристосування, або використовувати кризовий досвід як ресурс власного розвитку (Tedeschi & Calhoun, 2004). Саме тому особистісне зростання не є автоматичним наслідком складних подій, а передбачає активну внутрішню роботу особистості.

Вчинок як механізм особистісного розвитку

Центральним поняттям психологічної концепції Володимира Роменця є вчинок. Учений розглядав вчинок як найвищу форму прояву людської активності, через яку особистість реалізує власну свободу, моральну позицію та здатність до самотворення (Роменець, 1979; Роменець, 1995).

На відміну від звичайної поведінкової реакції, вчинок завжди пов'язаний із внутрішнім вибором і відповідальністю за його наслідки. Саме через вчинок людина виходить за межі зовнішньої детермінації та стає справжнім суб'єктом власного життя (Роменець, 1979).

У складних життєвих обставинах значення вчинку особливо зростає. Кризові ситуації створюють умови, у яких людина не може діяти автоматично або спиратися лише на звичні стереотипи.

Вона змушена визначати власну позицію, приймати рішення та нести відповідальність за їх реалізацію. Саме в такі моменти формується особистісна зрілість і відбуваються найглибші зміни в структурі особистості.

Вибір як умова особистісного зростання

Однією з ключових характеристик вчинку є вибір. За Володимиром Роменцем, людина постійно перебуває в ситуації вибору між різними способами дії, моральними позиціями та життєвими орієнтирами (Роменець, 1995). Саме через вибір вона формує власну індивідуальність та визначає напрямки особистісного розвитку (Rogers, 1961).

Для молоді вибір має особливе значення, оскільки цей період життя пов'язаний із професійним самовизначенням, формуванням світогляду, побудовою міжособистісних стосунків та пошуком життєвого шляху. Складні життєві обставини лише посилюють значущість цих рішень і водночас створюють умови для розвитку відповідальності та самостійності.

У цьому контексті особистісне зростання можна розглядати як результат послідовних вчинків, через які людина поступово формує власну життєву позицію та систему цінностей.

Смислотворча функція вчинку

Важливою особливістю вчинкового підходу є розуміння того, що через вчинок людина не лише змінює зовнішню реальність, а й створює смисл власного життя (Роменець, 1995). Кожна складна життєва ситуація ставить перед особистістю питання про значення пережитого досвіду та його місце у життєвій історії (Frankl, 2006).

Саме через вчинок відбувається інтеграція складного досвіду у структуру особистості. Людина починає бачити себе не лише як об'єкт впливу зовнішніх обставин, а як активного творця власної долі (Frankl, 2006; Rogers, 1961). Це сприяє формуванню внутрішньої цілісності, розвитку самоповаги та підвищенню психологічної стійкості.

Особливої актуальності ця проблема набуває в сучасних умовах війни, коли значна частина молоді стикається з ситуаціями невизначеності, втрати та необхідності швидкого дорослішання. У таких умовах вчинок стає не лише способом реагування на кризу, а й засобом збереження людської гідності та внутрішньої свободи.

Вчинок і формування особистісної зрілості

Особистісне зростання нерозривно пов'язане з розвитком особистісної зрілості. Вчинок виступає механізмом, через який відбувається перехід від зовнішньої залежності до внутрішньої автономії (Роменець, 1979). Завдяки вчинковій активності людина набуває досвіду відповідальності, самостійності та усвідомленого ставлення до власного життя.

Молода людина, яка здатна приймати рішення в складних життєвих ситуаціях, поступово формує навички саморегуляції, розвиває рефлексивність та вчиться брати відповідальність за власні дії (Maslow, 1954; Rogers, 1961). Саме ці якості становлять основу особистісної зрілості та забезпечують можливість подальшого розвитку.

Висновки

Особистісне зростання молоді в складних життєвих обставинах є складним процесом, що передбачає активне переосмислення життєвого досвіду, формування нових смислів та розвиток внутрішніх ресурсів особистості. Вчинковий підхід Володимира Роменця дозволяє розглядати цей процес через призму активної суб'єктності людини та її здатності до свідомого вибору.

У концепції Володимира Роменця саме вчинок виступає центральним механізмом особистісного розвитку, оскільки через нього людина реалізує власну свободу, формує життєву позицію та створює смисл власного існування.

Складні життєві обставини не лише випробовують особистість, а й створюють умови для її зростання, якщо людина здатна зайняти активну суб'єктну позицію та здійснювати відповідальні вчинки (Турбан, 2025).

Таким чином, вчинковий підхід відкриває широкі можливості для дослідження психологічних механізмів особистісного зростання молоді та зберігає високу актуальність в умовах сучасних суспільних викликів.

Список використаних джерел

1. Роменець В. А. / Людина і подвиг [Текст]. – К. : Наук. думка, 1964. – 40 с.
2. Роменець В. А. Основи психології : підручник. – Київ : Либідь, 1995.
3. Роменець В. А. Вчинок і проблема детермінізму у психології // Психологія особистості. – Київ : Вища школа, 1979. — С. 45–67.
4. Турбан В. В. Дослідження основ актуалізації посттравматичного зростання військовослужбовців–учасників бойових дій: теоретична модель / Психологічна допомога в актуалізації посттравматичного зростання військовослужбовців-учасників бойових дій. Практичний посібник / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, В. В. Москаленко та ін.; за наук. ред. В. В. Турбан. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025, 259 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747184>
5. Титаренко Т. М. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі. Київ: Міленіум, 2016.
6. Viktor E. Frankl. Man's Search for Meaning. Boston : Beacon Press, 2006.
7. Abraham Maslow. Motivation and Personality. 3rd ed. New York : Harper & Row, 1954/1987.
8. Carl Rogers. On Becoming a Person. Boston : Houghton Mifflin, 1961.
9. Richard G. Tedeschi, Lawrence G. Calhoun. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15(1). P. 1–18.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ, ЩО ПОДАЮТЬСЯ

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ:

1. **Формат:** А4 (210х297 мм).
2. **Обсяг:** від 1,5 до 5,0 сторінок.
3. **Орієнтація:** книжкова.
4. **Поля:** всі сторони: 20 мм.
5. **Абзац:** 1,0 см.
6. **Міжрядковий інтервал:** 1,0.
7. **Розмір шрифту:** кегль 12.
8. **Шрифт:** «Times New Roman». Не використовувати ущільнення чи розрядження шрифту!
9. **Переноси:** не використовуються.
10. **Нумерація сторінок:** не використовується.
11. **Рисунки та таблиці:** слід подавати одразу після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Альбомний варіант рисунків і таблиць не використовується.
Рисунки. Рисунки мають супроводжуватися підписами, розташованими під рисунками по центру (наприклад: **Рис.1. Назва рисунку**). Шрифт назви рисунку подається косим шрифтом. Якщо рисунків більше одного, застосовувати нумерацію. Рисунки розміщуються в тексті у форматі **jpg**.
Таблиці. Перед заголовком таблиці пишеться слово Таблиця та вказується її порядковий номер (наприклад: **Таблиця 1**). Таблиці повинні мати заголовки. Орієнтація заголовків – по центру. Розмір шрифту табличного тексту: кегль: 10-12 «Times New Roman».
12. **Формули:** внутрішній редактор формул в Microsoft Word.
13. **Список використаних джерел:** повинен бути оформлений згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги”. Список джерел подається в кінці тексту в алфавітному порядку. Звертайте увагу на правильний опис джерел з інтернету.
14. **Обсяг тексту:** від 1,5 до 6,0 сторінок.
15. **Збереження файлу:** формат *.doc або *.docx.
16. **Назва файлу, що надсилається:** Прізвище автора без ініціалів, дата наукового заходу – число, місяць, рік, тип наукового заходу (круглий стіл, конференція, тощо), початок назви наукового заходу (наприклад: **ПЕТРЕНКО_12.11.2024_ конф_Життєві виклики**).

СТРУКТУРА:

1. **Для наукових та науково-педагогічних працівників** - прізвище та ініціали автора (або авторів) пишуться косим напівжирним шрифтом (наприклад: **Петренко М.О.**), на другому рядку науковий ступінь, на третьому рядку вчене звання, на четвертому та п'ятому – посада та назва установи (місце роботи), на шостому рядку вказуємо місто та країну. Дані авторів подаються без скорочень із застосуванням фемінітивів (словник фемінітивів: <https://gendergid.org.ua/a/>).
2. **Для здобувачів додатково вказати** – прізвище та ініціали наукового керівника, його науковий ступінь, вчене звання, посаду, назва установи (місце роботи), місто, країну. Дані керівників подаються без скорочень із застосуванням фемінітивів (словник фемінітивів: <https://gendergid.org.ua/a/>).
3. **ORCID ID** автора (за наявності).
4. **Назва:** пишеться великими літерами (Caps Lock) посередині, шрифт напівжирний.
5. **Основний текст:** мова (обираєте одну з переліку доступних) українська або англійська.
6. **Список використаних джерел** (за наявності).

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

*Прізвище, ініціали автора (авторів),
вчений ступінь, вчене звання, посада,
місце роботи або навчання
Відомості про наукового керівника
(у разі відсутності наукового ступеня)
місто, країна*

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ

Петренко М. О.,

кандидатка наук,

старша наукова співробітниця,

провідна наукова співробітниця

лабораторії (назва лабораторії)

Інституту Психології імені Г. С. Костюка НАПН України,

м. Київ, Україна

НАЗВА

Основний матеріал.

Ілюстрації: Дані представлені на діаграмі (рис.1).

Рис. 1. Рис. 1. Діаграма (назва....)

Викладення матеріалу

Результати самооцінки студентами стану свого здоров'я відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Самооцінка студентами стану свого здоров'я

Студенти	n	СТАН ЗДОРОВ'Я					p ≤
		Дуже погане, %	Погане, %	Посереднє, %	Добре, %	Дуже добре, %	
Жінки	486	1	5	47	44	3	0,001
Чоловіки	262	1	2	25	59	13	
Разом	748	1	4	39	49	7	-

Список використаних джерел

1. Вовк Д. В. Соціальна адаптація студентів-переселенців. 2016. Електронний ресурс: URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/22829> (дата звернення: 02.06.2024).
2. Горова О. О. Психологічна адаптація студентів до навчання у закладі вищої освіти. Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2019. Т. 10, вип. 33. С. 26–35.
3. Саприкіна, С. О. Комплексне дослідження особливостей особистісної адаптації студентів-психологів. 2023.

Звертаємо увагу авторів на дотримання принципів **академічної доброчесності**.

Матеріали публікуватимуться **в авторській редакції**. Оргкомітет з підготовки наукового заходу залишає за собою **право відхилити матеріали**, які не відповідають тематиці наукового заходу чи вимогам щодо оформлення

Наукове видання

**НАУКОВА СПАДЩИНА
ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ:
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД**

**Збірник доповідей
Всеукраїнського наукового круглого столу:
(18 травня 2026 року)**

Підписано до друку 25.06.26

